

Liget

2017-6
június

TARTALOMJEGYZÉK [XXX. évfolyam 6. szám]

Kiss Lajos András MIGRÁCIÓ, MENEKÜLTVÁLSÁG, NÉPESSÉGCSERE, TERRORIZMUS – HOGYAN ÉLJÜNK APOKALIPSZIS IDEJÉN? 1.	4
Lányi András MIÉRT NEM ÉHES A DASEIN HEIDEGGERNÉL?	19
Kovács Gábor BIBÓ – ÚJRATÖLTVE – AVAGY LÁJKOLJUNK-E EGY POROS KLASSZIKUST?	40
Paulon Viktória PONTE DEL DIAVOLO	60
Dobosi Bea VÖRÖS	73
Rigó Kata EGY DOBOZ KRÉTA	80
Debreczeny György NEM IS ROBBANT FEL	89
Péter János USZODA	92
Piros Vera AZÓIA	97

Szvetelszky Zsuzsanna A NORMASZEGÉS NORMÁJA	99
Birtalan Ferenc ILYEN SOROK	105
S. Nagy Katalin CHAGALL, A CSODÁLATOS	107
Nacsinák Gergely András SZIGET ÉS TORONY	123

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kállay Géza,
Kiss Lajos András, Victor András

Kiss Lajos András

MIGRÁCIÓ, MENEKÜLTVÁLSÁG, NÉPESSÉGCSERE, TERRORIZMUS – HOGYAN ÉLJÜNK APOKALIPSZIS IDEJÉN? 1.

2017-06-01 | ESSZÉ

Bevezetés

Migráció mindig volt és mindig lesz, legalábbis amíg ember él a földön. A firenzei demográfus, Massimo Livi Bacci, *A migráció rövid története* című könyvének előszavában fiatalkori élményeiről mesél. 1960-ban egy öreg gőzhajó fedélzetén – jórészt görög és olasz bevándorlók társaságában – az utolsó nagy európai bevándorló hullámmal érkezett Amerikába. Bacci maga ugyan nem volt bevándorló; mint fiatal olasz tudós tizenkét hónapos Fulbright-ösztöndíjat nyert el a Rhode Islanden található Brown Egyetemen. Mint mondja, akkoriban Rhode Island volt szinte az egyetlen olyan amerikai állam, ahol nem a protestánsok, hanem a katolikus olasz, portugál és francia kanadai bevándorlók alkották a lakosság többségét. Itt „(...) a migráció normális 'fiziológiai jelenségnek' számított, noha feszültségek is adódtak, de ezek a rend keretein belül maradtak, amelyen az egész amerikai társadalom élete nyugodott.”^[1]

központilag irányították a migrációt

Massimo Livi Bacci könyve a világméretű migráció jelenével és jövőjével kapcsolatban optimista hangot üt meg, de álláspontja – s ezt nem érdemes eltagadni – mostanság

mindenképpen a kisebbség nézetét képviseli. Bacci migrációelmélete az angol kifejezésre, a *fitness*re épül – a fogalom az emberi faj szinte korlátlan alkalmazkodóképességét hivatott megnevezni. A fitness, mondja Bacci, olyan biológiai, pszichológiai és kulturális sajátosságok összessége, amely lehetővé teszi, hogy az ember, különböző társadalmi korszakokban és körülmények között, alkalmazkodóképességének más és más vonatkozásait realizálja. Amikor a vadászó/halászó életmódról áttért a földművelésre, létrehozta a sokgyerekes, tartós családi kapcsolatok intézményét, amely garantálta a megfelelő számú munkaerő folyamatos reprodukcióját, így a következő generációk újabb földterületeket tudtak megművelni. Az újkor hajnalán, de még az ipari forradalmat megelőző időben, a „térbeli helyváltztatás” újabb formája lendült fel. „Az erőforrások és a tartalékok mennyisége megsokszorozódott, a technikai eszközök és az infrastruktúra sokat fejlődött. Belföldi és nemzetközi migrációs rendszerek alakultak ki. A hajózás

szorosan összekötötte egymással Euráziát, Afrikát és Amerikát. Az ezerötszáz évesektől, miután Európa egy évezreden át a bevándorlások és az inváziók színtere volt, maga kezdett humánerőforrást exportálni. Ezzel együtt jelentősen erősödött az államok képessége, hogy befolyásolják az egyes ember migrációs szándékát.”**[2]** Az újkori abszolutista monarchiák (Habsburg Birodalom, Oroszország) a merkantilista gazdaságfilozófia alaptételeiből kiindulva központilag irányították a migrációt. Az abszolút uralkodóknak meggyőződésükké vált, hogy a népesség radikális növelése, illetve a gyéren lakott területek benépesítése lehet a gazdasági növekedés gyorsításának legfontosabb eszköze. A lakott és művelés alá vont területek értéke a korábbiak sokszorosára nő, ami a birodalom egészének gazdasági erejét fokozza, és a határ mentén élő népesség létszámnövekedése hozzájárul az ellenséges országokkal szembeni sikeres védekezéshez.

A tizenkilencedik században kiteljesedő ipari forradalom az élet minden területén olyan sebességet és ritmust diktált, amelyről a korábbi századokban nem is álmodhattak. Az első világháború kezdetéig továbbra is Európa számított a legnagyobb „migráns-exportőr” kontinensnek. Mindez alapvetően megváltozott az első és még inkább a második világháború után. A két világháború között Európát leginkább a belső migráció jellemezte. Franciaország, amely másfél millió embert veszített a háború alatt, és nagyjából ugyanannyi volt a súlyos sebesült, különösen kedvelt célországa lett a bevándorlóknak. A második világháború harci cselekményeiben, de még inkább a „professzionálisan megtervezett és kivitelezett” náci népiirtás következtében további tízmilliók pusztultak el Európában. Ezt az európai emberek többsége tudja. De azt már kevesen, legalábbis tapasztalataim szerint, hogy a második világháborút követő években tizenkét millió németet telepítettek ki (illetve kényszerítettek menekülésre). (A korszakot kutató történészek azt állítják, a háború utolsó hónapjaiban, illetve a háborút követő zavaros időszakban legalább egy, de inkább kétmillió német polgári személy vesztette életét az atrocitások során, illetve halt éhen. Európában ez volt a modern kor legnagyobb tömeget megmozgató népvándorlása! A mai Németország „engedékeny migránspolitikája” nem érthető, ha figyelmen kívül hagyjuk a német népre nehezedő súlyos történelmi örökséget.)

őslakosok száma folyamatosan csökkent

Vitathatatlan, hogy Amerika felfedezése és aztán a gyarmatosítás az utóbbi fél évezred migrációtörténetének legfontosabb fejezete. Massimi Livi Bacci szerint a

16. század végén, tehát Kolumbusz Kristóf és társai partraszállása idején, Amerikát nagyjából 25 millió ember lakta.[3] Észak és Dél-Amerikának háromszáz évre volt szüksége, hogy a lakosság száma újra 25–30 millióra emelkedjen. 1800 és 2000 között átlagosan negyven évenként duplázódott meg Amerika lakossága, miközben az etnikai összetétele folyamatosan átalakult. „A 21. század elejére a kontinens etnikai és kulturális struktúrája egészen más képet mutatott, mint fél évezreddel korábban, vagyis a migráció kezdetén. Az őslakosok száma folyamatosan csökkent; mára az

össztlakosság alig észrevehető kisebbsége. A tizenkilencedik század közepére az európai eredetű lakosság túlsúlya egyértelművé vált, de még az afrikai eredetű népesség aránya is jelentősen nőtt – dacára a feketékkel szemben megnyilvánuló ellenséges környezetnek. Az ezredfordulóra az ázsiai eredetű lakosság súlya is jelentőssé vált.”[4]

Bacci könyvének számunkra legfontosabb fejezetei mégis azok, amelyek napjaink, illetve a következő évtizedek migrációs trendjeit vizsgálják. Az olasz demográfus jól érzékeli, hogy az utóbbi évtizedekben világszerte megváltoztak a migrációs vélekedések: amíg korábban általában a gazdasági fejlődés legfontosabb motorját látták a migrációban, manapság inkább a társadalmi folyamatok nehezen kezelhető vagy egyenesen anarchisztikus komponenseként jelenik meg. A globalizáció első nagy korszaka (1870–1914) az áru, a tőke és a munkaerő szabad mozgásának „szentháromságára” épült. Európa ekkor még az első számú migránskibocsájtó kontinensnek számított. A második nagy globalizációs korszakban (1950–2000) már más szabályszerűségek érvényesültek. Európa sokat veszített világ gazdasági súlyából, és megszűnt migránskibocsájtó jellege. A huszadik század második felétől a nyugat-európai országok többségében az életszínvonal és az életlehetőségek már nem tértek el jelentősen az amerikai, ausztrál vagy új-zélandi életszínvonalától. Nem voltak háborúk, sőt 1990-től a kontinens politikai megosztottsága is véget ért. Ettől kezdve nem volt ok a tömeges migrációra. Sőt, Európa inkább a más földrészekről kiinduló bevándorlás kedvelt célpontja lett. Mégis, Európa demográfiai adatai az utóbbi fél évszázad során radikálisan romlottak, s a következő évtizedekre vonatkozó előrejelzések egyenesen sokkolóak. 2010-ben Európában (beleértve Oroszországot) nagyjából 740 millióan éltek. Az előrejelzések szerint ez a szám 2030-ra 710 millióra csökken, miközben a lakosság korfája egyre romlik. A 20 és 40 év közöttiek száma (noha a fiatal migránsok jobb születési rátája valamit javít a helyzeten) 210 millióról 155 millióra csökken (– 26 százalék), míg a 65 fölöttiek száma 121-ről 162 millióra nő (+ 34 százalék). Kétségtelen, hogy az európai országok romló demográfiai kilátásai eltérést mutatnak: Franciaországban vagy Svédországban az átlagnál jobb a helyzet, míg Németországban és a közép-európai országok többségében (főként Bulgáriában, Szerbiában és Magyarországon) rendkívül borúsak a kilátások. Ezekből az adatokból Bacci arra következtet, hogy Európának (vagy általában az úgynevezett nyugati világnak) mindenképpen támogatnia kellene a migrációt, mert különben fél évszázadon belül teljes gazdasági és szociális összeomlással kell szembesülnünk. Úgy véli, Európa sok százmilliós lakossága elég gazdag és attraktív ahhoz, hogy úrrá legyen a tömeges migrációból származó nehézségeken. Nagyon magas az oktatás színvonala, kitűnő az egészségügyi ellátás és az egyéb szolgáltatások, vagyis minden

adott a migránsok sikeres integrálásához. A pozitív példák között említi az Itáliába költözött milliós román népességet, többségük megtalálta helyét az olasz társadalomban. Sokan közülük már ma is kettős identitásúnak vallja magát, utódaik vagy az utódaik utódai pedig valószínűleg olasznak tekintik majd magukat.

kvóták

Csak hogy az európai országok többsége, hasonlóan Új-Zélandhoz, Ausztráliához és az Egyesült Államokhoz, inkább szigorítja a bevándorlás feltételeit. A gazdag országok mindent megtesznek a legális bevándorlás kontrollálására: kvótákat állapítanak meg, végzettségi cenzust írnak elő: egyszerűen „szelektálnak”. Morális szempontból ugyancsak problematikus az effajta hozzáállás, noha a korlátot nem ismerő „morális univerzalizmus” ideáját sem lehet a gyakorlatban érvényesíteni.

Ami az illegális bevándorlás elleni nemzetállami intézkedéseket illeti, Bacci meglehetősen szkeptikus: „Az egész gazdag világ fáradságot nem ismerve mindenféle eszközt bevet, hogy megakadályozza, vagy legalább visszaszorítsa az illegális migrációt. Szigorú határőrizeti rendet vezetnek be, falakat és drótakadályokat építenek; járőrök cirkálnak szárazon és vízen, drónokat vetnek be (...) s mindezt általában eredmény nélkül.”**[5]** Könyve utolsó lapjain néhány sokkoló adatot idéz a 2000–2014 közötti másfél évtized migránsáldozatairól: a statisztikai adatok szerint 24 000 migráns halt meg, miközben az Európai Unió határait szeretne volna elérni. Legtöbben a Földközi-tengerbe fulladtak. Egyedül a Lampedusa szigeténél történt hajótörés során több mint nyolcszázan veszték tengerbe. A migráció az ember alapjoga, mondja a szerző, s a migrációból fakadó konfliktusokat csakis nemzetközi együttműködés keretében lehet hatékonyan kezelni.

Elfogadom, hogy Baccinak joga van saját, „migránsbarát” álláspont megfogalmazására, de látni kell azt is, hogy egy sor lényeges kérdést figyelmen kívül hagy, vagy egy-két rövid megjegyzéssel intéz el.

a folyamat árnyoldalai

Vele szemben, Paul Collier, az oxfordi egyetem közgazdásza, aki a migrációról és az ötven legszegényebb országban élő egymilliárdnyi nyomorgó embertársunkról írott munkáival

méltán szerzett nemzetközi elismerést, nemcsak a hiányzó munkaerő pótlásának lehetőségét látja a migrációban, hanem a folyamat árnyoldalait is vizsgálja. A továbbiakban gyakran hivatkozom Collier könyveire.**[6]**

Exodus című művének előszavában írja, hogy neki magának is bevándorló felmenői voltak. Nagyapja az első világháború előtt elhagyta szülőhelyét, az Ernsbach nevű, akkoriban szegénynek számító német falut, és az angliai Bradfordba, Európa egyik legjobban prosperáló ipari övezetébe költözött. Száz évvel később minden a visszájára fordult: Bradfordból lepusztult és elszegényedett ipari roncstelep lett, mint nálunk Ózd és környéke, ellenben a mai Ernsbachban igen jól élnek az emberek. Talán a személyes érintettség is közrejátszik abban, hogy Collier elemzéseiben nagyon jól megfér egymás mellett a tudományos alaposság, a szarkazmus és a humor. Könyve

első fejezetének zárógondolatai kiválóan illusztrálják ezt a megállapítást. „A fanatikus idegengyűlölők és rasszisták tarka-barka egyvelege nem hagy ki egyetlen alkalmat sem, hogy hirdesse: a migráció az egész hazai lakosságnak csak rosszat hozhat. Nagyon is érthető, hogy ez a hozzáállás reakciót vált ki: a társadalomtudósok, akik mindenképpen el szeretnék kerülni annak látszatát, hogy 'egy követ fújnak' ezekkel a rasszistákkal, azt állítják, hogy a migráció mindenkinek csakis jót tehet. De ezzel – nyilván szándékuk ellenére – az idegengyűlölők malmára hajtották a vizet, mert az 'akkor most jó vagy nem jó a migráció?' álkérdésére egyszerűsítették a problémát. Könyvem alaptézise, hogy ez hamis dilemma. A kérdés annyira értelmetlen, mintha valaki arra volna kíváncsi, hogy jó vagy rossz az evés. Mert nem a jó vagy rossz a kérdés, hanem hogy mennyi a legjobb. A migráció meghatározott mértéke biztosan jobb, mint a semmi migráció. De ahogy a túl sok evés elhízáshoz vezet, a migráció is lehet túlsúlyos. A továbbiakban azt mutatom be, hogy a migráció, ha nem avatkozunk be, növekedni fog, és valószínűleg 'túlsúlyos' lesz. Ezért a migrációt korlátozó intézkedéseket nem a nacionalizmus vagy a rasszizmus kóros kinövéseinek kell tekinteni, mert ezek a jóléti társadalmakban a szociálpolitika egyre nélkülözhetetlenebb eszközei. Tehát nem a migráció léte a probléma, hanem annak kóros növekedése.”[7]

nehezen feloldható ellentmondás

A Tallár Ferenc által kifejtett álláspont – lényegét tekintve – hasonló eszmei nyomvonalat követ.[8] Tallár a *Civitas Dei* (az ideális, „isten” morális univerzalizmus) és a *Civitas Terrena* (az

e világi politikai pragmatizmus) közötti nehezen feloldható ellentmondásra építi izgalmas esszéjét. Azt mondja, hogy a modern világban a politika nem helyezkedhet a tiszta morális univerzalizmus álláspontjára. Ugyanakkor: „[S]zó sincs persze arról, hogy a politika kizoríthatná vagy érvénytelenítené a morális kérdést: vajon *jó lelkiismerettel* teszem-e, amit teszek, vagy *jó lelkiismerettel* nézhetem-e, hogy körülöttem olyan rászorulókat vannak, akikkel embertelenül bánnak. De a politika

másként veti fel a kérdést. Nem azt kérdezi, vajon én az *adott helyzetben* jó lelkiismerettel teszem-e, amit teszek. Magára a helyzetre kérdez, hogy egy közös cselekvés révén ezt a *helyzetet megváltoztassa*.”[9]

Tallár álláspontja, ha nem is mindenben, de néhány fontos kérdésben egybeesik a chemnitzi politológus, Lothar Fritze által kifejtettekkel. Fritze szerint a migráció kapcsán a fő kérdés, hogy egy demokratikus jogállam képviselői célul tűzhetik-e, hogy – akár a spontán érzelmi hullámoknak engedelmeskedve, akár egy politikai utópia megvalósítása érdekében – az egész emberiségre mint potenciális polgártárs-közösségre tekintsenek, és népükből kipréseljék az ehhez szükséges teljesítményeket. Lothar Fritze megjegyzése, amelyre a későbbiekben még többször is utalok, példaszerű tömörséggel foglalja össze a morális univerzalizmus és a politikai pragmatizmus „kibékíthetetlen” összeütközését: „a világmegmentést nem lehet alkotmányos célnak tekinteni.”**[10]** Collier is azt mondja, hogy a bevándorlás korlátozása, de legalábbis annak szabályozása etikai kérdéseket is felvet, de a jog (és természetesen a politika) szempontjai hangsúlyosabbak. Mert teljesen mindegy, hogy a migránsokat befogadó államoknak van-e morális joguk, hogy a folyamatot saját érdekeiknek megfelelően vezéreljék (vagy éppen ne vezéreljék), a jelenlegi helyzetben úgyis mindent a jog szabályoz. Mivel manapság alig van olyan ország, amely korlátozná a kiutazást, a globális migrációfolyam összes korlátozása végső soron mindig a befogadó államok valós vagy vélelmezett érdekeitől függ.”**[11]** Igazság szerint Collier elemzéseiben olykor a morális szempontok is megjelennek; a fő hangsúlyt mégis inkább a migráció gazdasági és szociális következményeinek vizsgálatára helyezi. Ráadásul a migránsok fogalmán szinte kizárólag a gazdasági menekülteket érti, vagyis azt a népességet, amely a jobb élet reményében hagyja el szülőföldjét. A háborús övezetektől menekülőket, vagy akik a politikai, etnikai, vallási stb. üldözés elől keresnek menedéket, alig hozza szóba. A precíz határmegvonás nem egyszerűen kivitelezhető, hiszen egy idő után bajos különbséget tenni az etnikai tisztogatások és az állandó bombázások elől menekülők, illetve azok között, akik a klímaváltozás miatti termőföld-elsivatagosodás vagy csak az életben maradáshoz elégséges bérek hiánya miatt kényszerülnek lakóhelyük elhagyására.

hajótörést szenvedhetek

Tanulmányomban felvetem majd ezeket a dilemmákat, számomra mégis az iszlám és az iszlám fundamentalizmus körüli viták jelentik az Európába irányuló jelenkori migráció

„legérzékenyebb pontjait”. Ezzel persze már olyan „veszélyes vizekre evezek”, ahol könnyen hajótörést szenvedhetek. De – legalábbis most úgy látom – még ezt a kockázatot is érdemes vállalnom.

folytatjuk

[1] Bacci, Massimo Livi: *Kurze Geschichte de Migration*. Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 2015. 7. Ford.: Marianne Schneider

[2] I. m. 9.

[3] I. m. 92. Tzvetan Todorov *Amerika meghódítása* című könyvében ettől teljesen eltérő adat található. Todorov – szintén történeti demográfiai kutatásaira hivatkozva – azt írja, hogy Amerika lakossága ebben az időben nagyjából 80 milliót tett ki. Akkoriban a föld minden ötödik vagy hatodik embere Amerikában élt. A következő száz év során ez a szám 10 millióra zsugorodott. De ha csak Mexikót nézzük, a demográfiai katasztrófa mértéke még döbbenetesebb: 1500 és 1600 között 25 millióról 1 millióra csökkent Mexikó lakossága. Todorov szerint ez volt minden idők legnagyobb népirtása. Természetesen nem az történt, hogy a spanyol hódítók tudatosan ki akarták irtani a bennszülötteket. Inkább a bennszülötteket ért kulturális sokk feldolgozhatatlansága állt a rettenetes genocídium háttérében. Humanista szerzetesek (például Las Casas) arról számoltak be, hogy a bennszülött anyák tömegesen fojtották meg az újszülötteket, illetve a férfiakból és a nőkből szinte teljesen kiveszett a szexuális vonzalom. Vagyis az őslakosoknak szó szerint elment a kedvük az élettől. Ezek az esetek mindenképpen árnyalják az emberi természet korlátlan hajlékonyságáról, azaz a *fitness* mindenható erejéről szóló Bacci-féle tételt. Lásd Todorov, Tzvetan: *La conquête de l'Amérique*. La question de l'autre. Éditions du Seuil, Paris, 1982.

[4] Bacci, i. m. 83.

[5] I. m. 147-148.

[6] Collier, Paul: *Die unterste Milliarde*. Warum die ärmsten Länder scheitern und was man dagegen tun kann. C. H. Beck Verlag, 2008. Ford.: Rita Seuß és Martin Richter. Collier, Paul: *Exodus*. Warum wir Einwanderung neu regeln müssen. Siedler Verlag, München, 2014. Ford.: Klaus-Dieter Schmidt

[7] Collier, *Exodus*, i. m. 3.

[8] Tallár Ferenc: *Migráció, globalizáció, nemzetállam*. <http://ligetmuhely.com/liget/migracio-globalizacio-nemzetallam/>

[9] Tallár, i. m. 1.

[10] Fritze, Lothar: *Der böse gute Wille*. Weltrettung und Selbstaufgabe in der Migrationskrise. Edition Sonderwege, Berlin, 2016.

[11] Collier, i. m. 66.

kép | Auguste Herbin művei

Lányi András

MIÉRT NEM ÉHES A DASEIN HEIDEGGERNÉL?

HEIDEGGER ÉS A MÉLYÖKOLÓGIAI MOZGALOM

2017-06-08 | **ESSZÉ**

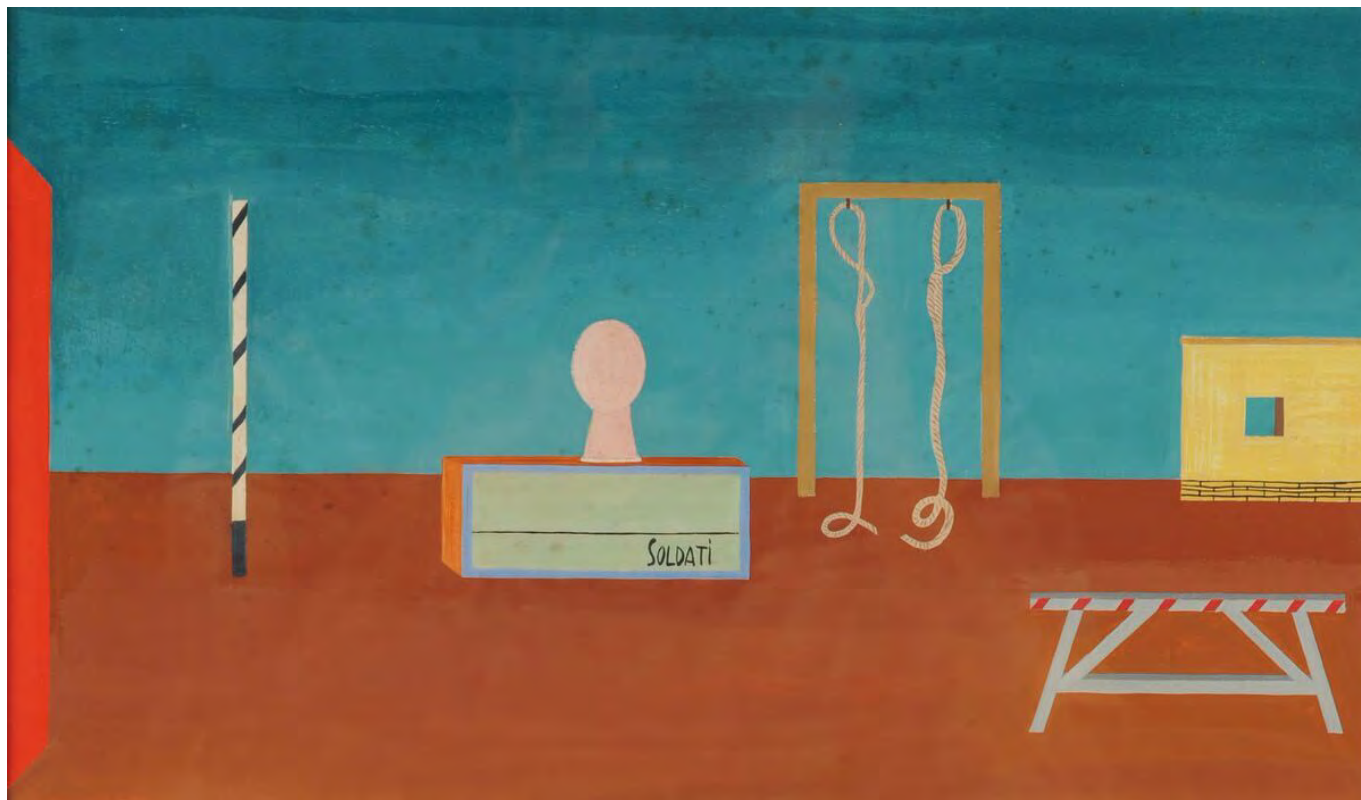
A földi élővilág pusztulásáért viselt felelősségünk tudatosulása, illetve a környezetvédő mozgalmak fellépése a huszadik század utolsó harmadában kihívást jelentett az erkölcsfilozófia számára is. Az emberi cselekvés megváltozott természetéről értekező Hans Jonas és más szerzők arról győzködték kollégáikat, hogy amit más lényekkel művelünk, az nem pusztán technikai kérdés, hanem erkölcsi megítélés alá esik.^[1] Az úgynevezett környezeti etikát ráadásul nem sikerült afféle „alkalmazott etikaként” hatástalanítani, mert művelői olyan zavarba ejtő kérdésekkel hozakodtak elő, amelyek amúgy is ingatag erkölcsi világképünk alapjait érintették. Hármat emelnék ki ezek közül:

1. Helyreállítható-e valamiféle bensőségebb kapcsolat (ha egyáltalán létezett ilyen valaha is) ember és természet között, ha igen, mit értsünk ezen?
2. Mit jelent voltaképpen az etika emberközpontúsága, azaz *ki* (vagy *mi*) áll az emberközpontú etikák középpontjában?
3. Lehet-e más mondanivalója egy „környezetvédő” etikának, mint az ember szabadságának korlátozása?

A válaszkísérleteket három típusba sorolnám:

Az extenzionisták szerint a megoldást a morál elismert elveinek kiterjesztése jelentené más lényekre, olyan közös jegyek alapján, mint a szenvedőképesség (utilitaristák, pl. Peter Singer), az élet valamennyi formáját jellemző autonómia-törekvés (bioegalitáriusok, pl. Paul Taylor) vagy a közösségek fennmaradását szolgáló altruizmus (pragmatikusok, pl. J. B. Callicot).

A biocentrikusok a természet rendjének vagy magának a biológiai élet tényének tulajdonítanak önértéket, hivatkozva az evolúció törvényeire (pl. Holmes Rolston), az Ó- és Újszövetségre (keresztény ökoteológia) vagy Spinozára (A. Naess).

Végül a biocentrikusból kibontakozó harmadik irányzat szerint az igazi kérdés nem is a természet erkölcsi megítélése, inkább az vált tarthatatlanná, amit magáról az emberről és az ő léthelyzetéről gondoltunk korábban. Akik ezen az úton indultak el, azok közül később többen is megkerülhetetlennek érezték a számvetést Heidegger filozófiájával.

A mélyökológia elnevezéssel George Sessions és Arne Naess kezdeményezése nyomán eredetileg azokat a radikális biocentrikusokat illették, akik az életformák egyenlősége mellett érveltek.^[2] Híveinek az ún. Fritzell-paradoxonnal kell megküzdeniük,^[3] vagyis azzal a kérdéssel, hogy ha az ember csupán egyike az élő fajoknak, miért ne viselkedhetne ugyanolyan „önző” módon, mint a többiek? Ha viszont úgy gondoljuk, hogy morális képességei alapvetően megkülönböztetik más lényektől, oda az egyenlőség alapja, és továbbra is kérdéses marad más lények erkölcsi beszámíthatósága.

beszűkült énkép

Naess T-ökozófia néven kidolgozott elmélete az egyenlőség/különbség dilemmát lényegében megkerülve a hangsúlyt a viszonyra helyezi ember és

természeti környezete között. A kettő merev elhatárolásának és szembeállításának alapja ugyanis szerintem az egoista individualizmus beszűkült énképe. Alábecsüljük magunkat, félreismerjük léthelyzetünket, hangoztatja Naess, és a személyes Én holisztikus megközelítést kínál alternatívaként.**[4]** Ezt támasztják alá az élő rendszerek hálózat-szerű működéséről szerzett ismeretek is, amelyek a viszonylatok (interakciók) elsődlegességét igazolják a rendszer elemeihez képest: „A szervezet és környezete közti interakciókról beszélve könnyen megfeledkezünk arról, hogy a szervezet maga is interakció. Az organizmus és környezete nem két különálló dolog...”**[5]** Érdekes talán megjegyezni, hogy a „külső” tárgy és „belső” élmény viszonylagosságát hirdető norvég filozófus anti-dualista felfogására Spinoza gyakorolt döntő hatást, akinek affekció-elmélete először hívta fel a figyelmet a saját test és az idegen test észlelésének relativitására. Naess előszeretettel hivatkozik arra a rokonságra is, amely az ő felfogása és a hindu bölcséleti hagyományban *advaitának* – meg-nem-kettőzésnek – nevezett elv között mutatkozik.

A keleti bölcsélet és a nyugati misztikusok hatását mások is hangsúlyozzák, köztük Theodor Roszak, az ökológiai ellenkultúra teoretikusa**[6]**, valamint a tudományfilozófus Fritjof Capra. Az utóbbi szerint „minden élőlény értékességének felismerése abból a mélyökológiai tudatosságból ered, hogy a természet és az Én egy és ugyanaz... Amennyiben emberi szellem az öntudatnak azt a módját értjük, amelyben az egyén a kozmossszal mint egésszel érzi magát összeköttetésben, világossá válik, hogy az ökológiai tudatosság mélyebb értelmét tekintve spirituális, és hogy az új, ökológiai etika a spiritualításban gyökerezik.”**[7]**

Az ebből levezetett etikai következtetések azonban problematikusak: Capra és Naess olyan kiterjesztett, „ökológiai” Énről beszél, amely korlátlan mértékben képes azonosulni más életformákkal. Így környezete sem lehet a szó szoros értelmében, hiszen a világ nem körülötte helyezkedik el, hanem lényéhez tartozik. Épp ennek a felismerését nevezi Naess önmegvalósításnak: a tudatos azonosulást más életformákkal, melyekben az Én, túllépve önadottságain, tágasabb valójára ébred. De a kozmikus tudat értelme a transzpersionális ökológia híveinél, úgy érzem, nem kellőképpen tisztázott: nehéz volna eldönteni, hogy amikor a határtalan ökológiai Én,

úgy mond, körülöleli és mintegy magába foglalja más életformák élni akarását, ez a buddhizmus felé tett gesztus akar lenni, egy lelkiállapot kifejezése, vagy az Én sajátos léthelyzetét írja le. Egy biztos, ha nincs elkülönülő Én és vele szemközt nem áll egy Másik, akkor nem marad más erkölcsi kötelességünk, mint saját felismert létlehetőségeink megvalósítása: *in suo esse preverare*, ahogyan Spinoza tanította. Kritikusai azonban éppen ezt vetik Naess szemére: nevezetesen, hogy elméletében nem maradt hely más lények megszüntethetetlen mássága számára, s így nem megoldotta, inkább megkerülte az ember-természet viszony újragondolásából fakadó etikai problémákat.

A fajsovinizmus határán túllépve ugyanis az egymással szemközt álló Én és Te közötti különbség nemcsak hogy nem tűnik el, de még sokkal szembeszökőbb lesz, és a megértés akadályai is súlyosabbnak tűnnek. „A mélyökológia legmélyebb felismerései legalább annyira a természet titokzatos és radikális különbözőségének tapasztalatából fakadnak, mint az azzal való transzperszonális azonosulásból”, állítja például Leslie Paul Thiele.[8] Előbb-utóbb fel kellett merülnie olyan megoldás igényének, amely nem az azonosság és nem is valamiféle egyenlőség, hanem éppen ellenkezőleg, a radikális különbözőség alapján próbálja kijelölni helyünket és tennivalóinkat egy „több-mint-emberi” világban. Ez a törekvés vezetett az ember kilétére irányuló kérdés újrakérdezéséhez, vagyis Heideggerhez.

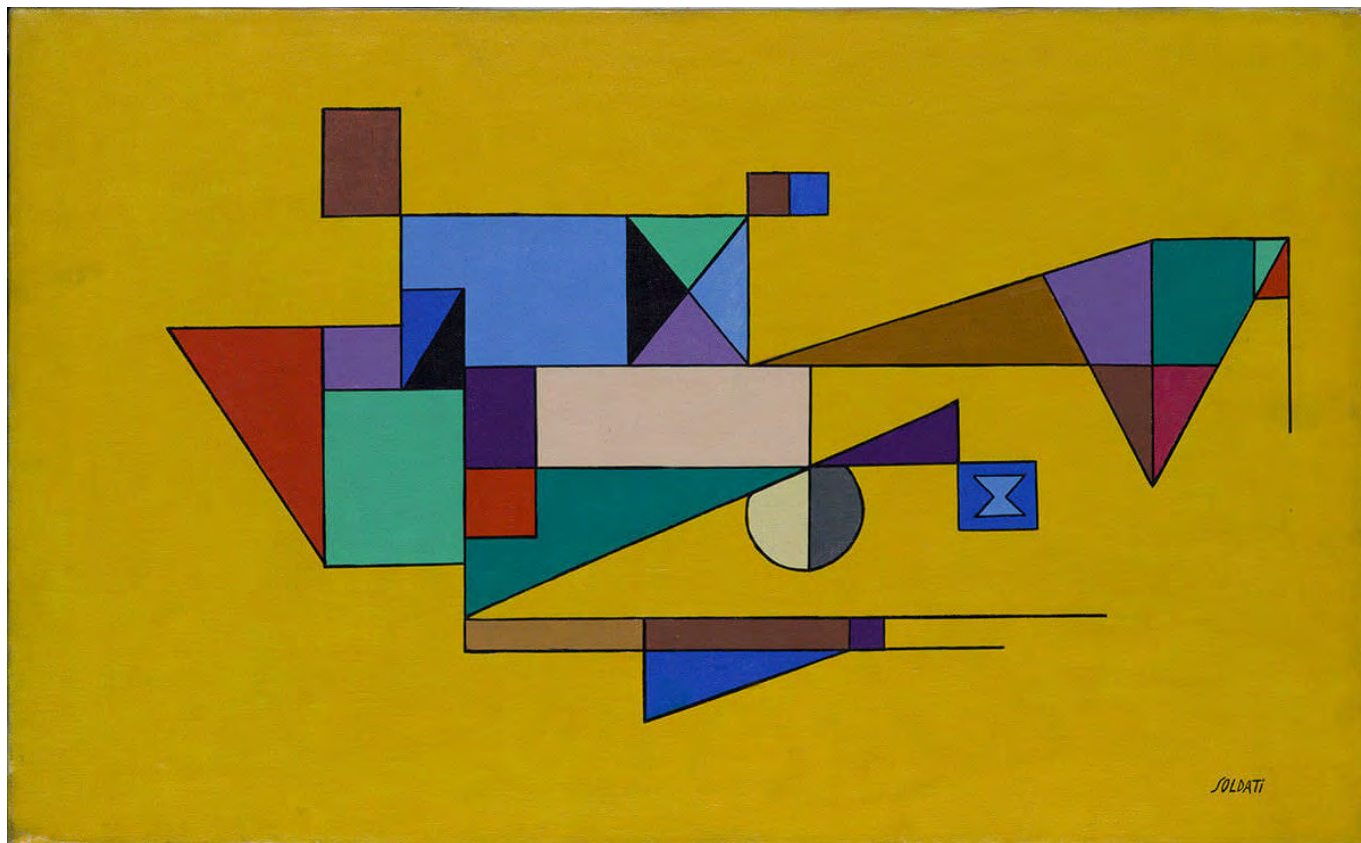
Martin Heidegger gondolatai bevallottan jelentős, bár problematikus hatással voltak az ökofilozófia művelőinek egy részére, elsősorban az Egyesült Államokban. Problematikusnak ők maguk nevezik ezt a hatást. A mélyökológiát nemegyszer vádolták haladásellenességgel, mizantrópiával, irracionalizmussal. Ezeket a vádakat a balliberális egyetemi campusok közönségének szemében csak súlyosbíthatta a zöldek és a náci-szimpatizáns hírébe keveredett német filozófus közötti mezaliánsz. Már-már mulatságos példa erre Michael Zimmermann magyarázkodása: a jeles szerző csak óvatos önkritikába csomagolva, antifasiszta kirohanásokkal tarkítva meri igazolni meggyőződését, hogy Heidegger felismerései mégiscsak fontosak lehetnek az ökofilozófia megalapozásához.[9] Zimmermann ugyanakkor komolyabb ellenvetéssel is számol: vajon hivatkozhat-e valamirevaló mélyökológus olyan gondolkodóra, aki a legkövetkezetesebben tiltakozott az ellen, hogy az emberről mint természeti lényről, afféle eszes állatról beszéljenek? Idézett cikkében elkerüli a nyílt konfrontációt a bioegalitáriusokkal, inkább mentegeti Heideggert, miközben óvatosan elhatárolódik tőle. Márpedig az utak ezen a ponton élesen elválnak, és a nyílt leszámolás a korai ökofilozófia naiv naturalizmusával elkerülhetetlennek tűnik.

az ember szerepéről és tennivalóiról

Az ökológiai gondolat radikalizmusa éppen abban rejlik, hogy nem a természetről, hanem az ember szerepéről és tennivalóiról állít új dolgokat. Maga a természet ugyanis

védhetetlen, sőt meghatározása szerint méltatlan az erkölcsi védelemre, amennyiben a természettudományos megismerés ismeretelméleti előfeltevései szerint alkotott tárgyat értünk alatta. Az ökofilozófia megalapozására tett kísérlet tehát megköveteli a dualista hagyomány (megismerő) „ember” és (megismert) „természet” fogalmának destrukcióját. Ehhez jelentett döntő inspirációt a találkozás Heidegger nézeteivel.

„Mi a helyzet a természettel?” – erre a kérdésre Heidegger szerint nem adható értelmes válasz anélkül, hogy tisztáznánk, ki a kérdező, ez pedig mindenekelőtt a gondolkodás mibenlétének tisztázását kívánja. A *Lét és idő* bevezetőjében leszögezi, hogy ez a létező, amely a kérdés lehetőségével rendelkezik, és amely mindig mi magunk vagyunk, nem egyszerűen csak előfordul a többi létező között mint *valami*, mert kérdezőként már *jelen van* minden lényegmeghatározást megelőzően. Ezért nevezi jelenvalólétnek, lehetőleg kerülve a súlyos biologizmusokkal és pszichologizmusokkal terhelt „ember” kifejezést. A gondolkodás nem az ember cselekedeteinek egyike, hanem világban-benne-létének módja; és nem valami rajta kívül állónak a megismerésére irányul, hanem saját léthelyzetének megértésére. A jelenvalólét a megértés módján létezik. A megértés módján lenni, ezt az ember – a humanizmus-levél szavaival – gondolkodóként magára vállalja vagy elhárítja: „beleáll” ebbe a viszonyba vagy sem. A jelenvaló tehát nem azonos a mindenkori „Énnel”. „És mi van, ha a jelenvalólétnek az a szerkezete, hogy mindig az enyém, ahhoz szolgál alapul, hogy a jelenvalólét mindenekelőtt és többnyire nem ő maga?”, kérdi Heidegger a *Lét és idő*ben.^[10] De ha nem ő maga, akkor micsoda? Néhány évvel később a Schelling-tanulmány így szövi tovább a gondolatot: „Vajon nem megy-e túl az ember minden lényegmeghatározása az emberen? Vajon az ember nem olyan létező-e, amely minél eredetibben ő maga, annál inkább nem csak és nem is elsősorban ő maga?... Az embert abban tapasztaljuk, ami önmagán túlra hajtja őt.”^[11]

A heideggeri elbeszélés középpontjában tehát az ember áll, csak hogy nem mint biológiai lény áll ott. A Dasein világban-benne-léte bonyolultabb kérdésnek bizonyul a védikus meg-nem-kettőzésnél vagy az Én transzperszonális „kiterjesztésénél”. Inkább azt mondhatnánk, hogy az ember a sorsa rendelkezésére áll. Ez a sors pedig a lét igazságának őrzése, Heidegger „ember”-telen humanizmusának alapeszméje. „Az igazság léte eredendő összefüggésben áll a jelenvalóval. A lét egyáltalán csak azért érthető meg..., mert a jelenvalólét a feltárultság, azaz a megértés által konstituáltnak van.”**[12]** Amiből egyenesen következik a világ antropomorfizálásának elutasítása, hiszen a feltárulás nem az ember kedvéért megy végbe, éppen ellenkezőleg, a jelenvaló jelenléte történik annak a kedvéért, ami a megértésben feltárul. A *Lét és idő* 31. paragrafusa szerint a jelenvalólét jelenvalósága „azt jelenti, hogy a világ van ‘jelen’, **[13]** a jelenvaló léte pedig benne-lét. És ez hasonlóképpen ‘jelen van’, mégpedig mint az, aminek a kedvéért a jelenvalólét van. A kedvéért-valóságban maga az egzisztáló világban-benne-lét tárult fel mint olyan, s ezt a feltárultságot megértésnek neveztük.”**[14]** Azt a mélyen keresztény elgondolást, hogy az ember másokért van, tudomásom szerint még soha senkinek nem sikerült ilyen bonyolultan kifejeznie.

tömör és költői

A humanizmus-levélben azután majd Heideggernél is emlékezetesen tömör és költői megfogalmazást nyer a gondolat: „Az ember nem a létező ura. Az ember a lét pásztora.”**[15]** Ezt idézgetik majd előszeretettel egyes mélyökológusok, akik úgy vélik, hogy ebben a metaforában saját etikai törekvéseik lényege tükröződik. Arne Naess értelmezésében: „Fajunk rendeltetése nem az, hogy a föld ostora legyen. Ha egyáltalán valami, akkor e bolygó hatalmas gazdagságának tudatos és örömteli csodálója lehetne”**[16]**. Nem állítom, hogy amikor ő és társai ilyeneket gondolnak, teljes mélységében számot vetettek volna a létpásztorság lényegével, vagyis az ontológiai differenciával. De a mód, ahogyan a *Levél*/a létet őrző megértés vagy a „lét iránti gondviselés” fogalmát igyekszik az olvasó számára megvilágítani, megengedi ezt az alkalmazást. „Egy 'dolgot' vagy egy 'személyt' lényegében elfogadni azt jelenti: szívlelni, szeretni... Az ilyen szeretés a képesség tulajdonképpen lényege, ami nem csak ezt vagy azt képes teljesíteni, hanem valamit származási helyén 'létezni', azaz lenni hagy... E szeretésből következően képes a lét a gondolkodásra. A szeretés teszi lehetővé ezt a gondolkodást. A lét képessé-tevőnszeretőként a 'lehetséges'... Valamire képesnek lenni itt azt jelenti: azt a maga lényegében megóvni, közegében bennetartani.”**[17]** Messzire távolodtunk a gondolkodás technicista értelmezésétől, amely szerint az eszköz egy különösen bonyolult szervezetű élőlény fennmaradásának szolgálatában. „Még az is lehet”, olvashatjuk a humanizmus-levélben, „hogy a természetnek az az oldala, amely az ember technikai uralma felé fordul, éppen hogy elrejti lényegét.”**[18]**

Amit Heidegger hivatkozott műveiben ismételt kimond, hogy „a lét szóhoz juttatása”, avagy „a lét iránti gondviselés” az ember ontológiai küldetése, kiváló lehetőségnek tűnik az öko-etika megalapozására, éspedig éppen a korábban elutasított emberközpontú világbép és a mélyökológia összeegyeztetése révén. Ez az elmélet ugyanis úgy emberközpontú, hogy nem antropomorf, és az ember kitüntetett léthelyzetét éppen a természetet eltárgyasító technikai uralom ellenében hangsúlyozza. Megtaláltuk volna a választ John Muir nevezetes dilemmájára? Ismeretes, hogy az amerikai természetvédő mozgalom alapító atyját az emberi szem nem látta őserdő mélyén megpillantott orchidea csodálatos szépsége indította az

emberközpontú bibliai világkép elutasítására. Ez az orchidea itt biztosan nem az ember kedvéért virágzik, gondolta.[19] Az ellen viszont neki se lehetne kifogása, ha azt állítjuk, hogy az ember van az orchidea szépsége kedvéért. Hogy legyen, aki felfogja, őrizz és csodálja. Hogy legyen, aki lenni engedi „az élővilág egységét, épségét és szépségét”, ahogyan kollégája, Aldo Leopold fogalmazott[20]. *Hogy művelje és őrizz* – ma már bátran hihetjük, hogy Mózes Első Könyvének szerzője maga is így értette ezt. A humanizmus-levél kifejezésével: az ember áll a lét világló tisztában, őrá hárul a lét feltárása.[21]

Felmerül azonban egy súlyos ellenvetés, ami megkérdőjelezheti Heidegger egzisztencia-értelmezésének öko-filozófiai relevanciáját. In-der-welt-sein ide vagy oda, Heidegger mégiscsak a szellem fenomenológusa, akinek lenyűgöző elemzései merőben újszerűen ugyan, de a szellem felsőbbrendűségét és az ember

kiválasztottságát igazolják, s a legkevésbé sincsenek tekintettel arra a sokkal közvetlenebb, szerves összetartozásra és kölcsönös egymásrautaltságra, ami egészen másképpen jelöli ki helyünket az élővilágban. Ha a bíráló csak a materialista monizmus oldaláról érkezne, könnyű volna rá válaszolni. E fenntartások leginkább „ökologikus” megfogalmazásával azonban – zavarba ejtően – Emmanuel Lévinas-nál találkozhatunk, a *Teljesség és végtelen* lapjain. „Élni annyi, mint ép fogsorral beleharapni a világ táplálékába”. Világban-való-létünk legeredetibb módja szerint mégiscsak az érzéki élvezet. Ehhez képest Heidegger, úgymond, figyelmen kívül hagyja az élvezeti viszonyt, legfeljebb az eszköz-lét egy alárendelt mozzanataként számol vele. „*A Dasein Heideggernél sohasem éhes*”, jegyzi meg rosszallóan. Márpedig, állítja Lévinas, „az élvezetben abszolút módon önmagamért vagyok”, majd néhány sorral lejjebb: „A táplálékot csak a kizsákmányolás világában lehet szerszámként értelmezni.” [22]

Nem veszem magamnak a bátorságot, hogy Heidegger és Lévinas vitájában igazságot tegyek. Csak sejtem, hogy itt valójában nincs kibékíthetetlen ellentmondás. Heidegger nem tagadja meg az érzékiséget, legfeljebb más dimenzióba helyezi. A műalkotás eredetében a Van Gogh megfestette parasztcipő érzékletes leírása, majd az ehhez fűzött értelmezések mintha azt sugallanák, hogy az érzéki viszony szerint nem olyasmi, mint „beleharapni” valamibe. Az érzéki tapasztalatban megjelenő minőségek, az íz, a ritmus, a színesség ugyanolyan távol állnak a „vak és süket részesülés” közvetlenségétől, amiről Lévinas beszél, mint bármilyen, amihez emberként közünk lehet. Ebből azonban nem következik földi és földbe gyökerezett létezésünk tagadása. Heidegger az érzéki tapasztalat anyagiasságának és világszerűségének viszonyát mint Föld és Világ vitáját írja le. Ebből születik szerintem a költői igazság, amit a létmegértés legmagasabb rendű formájának tart: „A mű a földet földként engedi létezni stb.” [23] Heidegger talán azt válaszolná Lévinasnak, hogy a biológiai értelemben vett táplálék élvezetünknek csupán a matériája, ám a szó szoros értelmében nem „okozza” az élvezetet. A vak és süket életfolyamatok láncolatában nincs olyasmi, amit önmagában, minden további nélkül élvezetnek nevezhetnénk. De mi is ez a „minden további”, ami nélkül nincs élvezet? Ez maga a mondás. A kimondhatatlan élvezetnek csak mint egy mondható mondhatatlanjának van értelme, mármint *A műalkotás*

eredete gondolatvilágában. E szerint az élvezet már a jelenvaló világba-vetettségének egy módozata; akkor is az, ha a saját test működéséhez kapcsolódik, s mi egyébhez kapcsolódhatna, hiszen világ-on-létünk alapvetően megtestesülés. A testi létezés és a nyelv házában lakozás közötti bonyolult viszony – leegyszerűsítve: különbség – pedig nem csak Heidegger számára „a” létkérdés. A személyes Énnek Lévinas-nál is csak a Másikkal szemközt van léte, mert az igazság „ott bukkan fel, ahol egy másik léttől elkülönült lét nem belezuhan a Másikba (‘beleharap’), hanem beszél hozzá”.^[24]

remekül elvan nélküle

Ebből persze mindjárt támad egy újabb nehézség azok számára, akik az ökofilozófiához fundamentál-ontológiai alapokat keresnek. Mert hogy a beszéd beszédpartnereket feltételez.

Lehet-e akkor etikai vonatkozása ember és állat viszonyának – hangzik a következő ellenvetés. Ez magát az öko-etika létjogosultságát vonja kétségbe, mindaddig legalábbis, ameddig nem kerülünk szem-kontaktusba egy állatkerti ketrecében sínylődő vadállattal – vagy egy kutyával. Arról elvitatkozhatunk, hogy van-e az állatnak világa (nincs, és *remekül elvan nélküle* a maga eleven környezeti interaktivitásában), az viszont számomra nem kérdés, hogy Arca – a szó lévinas-i értelmében – van, mert ezt tapasztalom. Arne Naess szerint még a mikroszkóp alatt megfigyelt muslica haláltusa is meg- és felszólít bennünket, s arról tudósít, hogy „van ott valaki”, aki a feleletünkre vár és a tennivalónkra emlékeztet.

A „lenni-hagyás” mint óvó gondoskodás központi szerepet kap a heideggeriánus ökofilozófusok gondolkodásában. Leslie Paul Thiele *Természet és szabadság* című írásában mint az eltárgyasító és kisajátító használat, vagyis a természet felett gyakorolt uralom ellenfogalmát írja le. „Szabadnak lenni a szó heideggeri értelmében azt jelenti, felszabadítani azt, ami más, oly módon tárni fel a világot, hogy megőrizzük különbözőségét... az emberi szabadság és méltóság forrása nem a létezők uralása és birtoklása, hanem hogy létükről tanúságot teszünk.” Úgy véli, ez a formula áthidaló megoldást kínál mélyökológusok és társadalomökológusok vitájában. (Az előbbieket az utóbbiakat sekély ökológusoknak, az utóbbiak az előbbieket az emberiség ellenségeinek szokták minősíteni.) A vita Thiele szerint a különböző szabadság-értelmezések között folyik. A korai, egalitárius mélyökológusok a szabadság negatív

fogalmát, azaz a háborítatlan élethez való jogot terjesztenék ki más élőlényekre, ami kategorikus követelményként képtelenséghez vezet. A social ecology hívei ellenben az ember pozitív szabadságát, értsd: képességei szabad kifejtésének lehetőségét féltik a „mélyek” által követelt önkorlátozástól. Heidegger nyomán Thiele arra hívja fel a figyelmet, hogy szabadságunk nemhogy hatalmat biztosítana fajunknak más lények felett, hanem épp abban nyilvánul meg, hogy képesek vagyunk őket megérteni és megőrizni a maguk gyökeres másságában, azaz képesek vagyunk nem-akarni a saját emberi szempontjaink érvényesítését. Értelmezését Heidegger *Az igazság lényegéről* szóló írásához fűzi, melyből így idéz: „A szabadság mint a lét lennihagyása mutatkozik meg... Az itt használt fordulat, t.i. a lennihagyás nem közönyre vagy elhanyagolásra utal, hanem pontosan ezeknek az ellenkezőjére. A 'lenni hagyás' a létezőre való ráhagyatkozás stb.”[25]

Ez a ráhagyatkozás az uralom és kisajátítás ellentéte: tiszteletben tartja más életformák kimeríthetetlen titokzatosságát. A műalkotás eredetében, amelyre Thiele szintén hivatkozik, Heidegger egyedül a műalkotást tartja képesnek arra, hogy „a földet magát elrejtőn tárja fel”. A föld itt a rejtekező természet neve, a jelenvaló létben feltáruló világ ellenfogalma. A mű azért a legtökéletesebb megnyilvánulása a dolgokat lenni-engedő szabadság képességének, mert minden beavatkozás közül ez jár a legkevesebb önkénnyel: a megjelenítés nem fosztja meg a dolgokat titkaiktól, nem éri be azzal, hogy valamiféle emberi mértéket erőltessen rájuk, hanem arra törekszik, hogy a maguk elrejtettségében és titokzatosságában ragadja meg és tegye el-nem-rejtetté őket. Ezzel szemben „az erőszakos behatolás – a természet tudományos-technikai eltárgyasításának formájában –, ha az uralom és a fejlődés látszatát kelti is, ez az uralom akkor is csak az akarat tehetetlensége marad. Szabad világlásában a föld csak ott jelenik meg, ahol úgy értődik és őrződik, mint ami lényegét tekintve feltárhatatlan marad, ami nem engedi feltárni magát, azaz állandóan magába rejtezik” – idézi Heideggert Thiele.[26]

romantikus természetrájkongó

Köztudott, hogy a rejtekező természet-eltárgyasító technikai erőszak ellentétpár a romantika gondolatvilágából származik. Ha figyelembe vesszük, hogy az

öko-filozófia eszmetörténeti forrásvidékét is a romantika táján szokták keresni, már nem is tűnik esetlegesnek Heidegger és a mélyökológia egymásra találása. Thiele olyannyira tudatában van ennek az összefüggésnek, hogy a természet titokzatos másságára hivatkozó Heidegger álláspontját Henry David Thoreau *Séta* című írásából vett idézettel világítja meg. A romantikus természetrajongó, minden zöldek és polgári engedetlenek előfutára így ír: „Az élet vadságot tartalmaz. A leginkább eleven a legvadabb. Az embertől le nem győzött élet jelenléte felüldíti a szemlélőt.” De miért üldít fel bennünket a vadon – kérdezi Thiele. „Pontosan azért, felelhetjük erre, mert nincs alávetve az emberinek, mert elmenekül az ember fizikai és fogalmi igyekezete elől, hogy foglyul ejtse. Radikálisan más marad.”[27]

Az a szabadság, amellyel Heidegger szerint a lét megértésének képessége az embert és csakis az embert ruházza fel, ugyanaz, amit Thoreau a természetben megélt: lemondás arról, hogy a világ kimeríthetetlen gazdagságát „foglyul ejtse”, a saját szükségletei szempontjából vett hasznosságára redukálja. Lenni hagyni másokat a maguk titokzatos másságában – ez más, magasabb rendű viszony. A kettő közötti különbséget éppen Lévinas elemzi szükséglet és vágy szembeállításával.**[28]** Vágyni valamire vagy valakire a maga felcserélhetetlen egyszerűségében és visszavezethetetlen másságában („*hogy elmondhassuk neki a világot*”): ez maga a lenni-hagyás. Az uralomnak ez épp az ellenkezője. Az uralom: rabság. A szükségletek uralma is az. Nem másokat tesz rabbá, hanem azt, aki uralomra (egoisztikus kielégülésre) tör, fosztja meg lenni-tudásától.

A szó szoros értelmében az ember még a szabadsággal sem „rendelkezik”, amennyiben a szabadság nem az akarat attribútuma, hanem az ember létjellemzője. Ahogyan Schelling szabadság-filozófiájáról szóló tanulmányában írja Heidegger: „A szabadság nem az ember tulajdonsága, hanem inkább az ember maga nem más, mint a szabadság tulajdona.”**[29]** Ezt a gondolatot látjuk viszont egy másik Heidegger-

követő ököfilozófus, Frank Schalow írásában, aki szerint „a szabadság nem az akarat birtoka... a szabadság adomány, melyhez az ember úgy jut hozzá, hogy érdekeit alárendeli az el-nem-rejtettség nála hatalmasabb eseményének: engedi, hogy a természet megmutatkozzon.”[30] Thiele-hez hasonlóan Schalow is úgy gondolja, hogy éppen a különbség, vagyis az embert más lényektől a leginkább megkülönböztető képességeink gyakorlása teszi lehetővé a hagyományos értelemben vett emberközpontúság meghaladását. Ezt elsősorban a nyelv használatával kapcsolatban hozza fel. Arra emlékeztet, hogy „Heidegger számára a nyelv nem egy szerszám az emberi kommunikáció szolgálatában, hanem benne tárul fel a jelenvaló. Vagyis a nyelv teszi lehetővé, hogy részt vegyünk az el-nem-rejtettség folyamatában, a világnak mint az értelem által tagolt térnek a megnyitásában.”[31] Amikor az ember megszólal, a létet juttatja szóhoz: az a bizonyos világló tisztás maga a nyelv. Heidegger valóban valami ilyesmit állít. A humanizmus-levél szavaival: „A lét a gondolkodásban nyelvhez jut. A nyelv a lét háza. A nyelv hajlékában lakozik az ember.... A gondolkodás a maga mondásában csak a lét ki nem mondott szavát juttatja szóhoz.”[32] Ebből a képességünkből, amelyben Heidegger a szabadság lényegét sejtí, egyenesen következik morális kötelezettségünk, a nyelv és az értelem rendeltetésszerű használatára, ez pedig Schalow kissé rövidre zárt, de nem jogosulatlan értelmezése szerint abban áll, „hogy őrzői legyünk a földi teremtményeknek, és szót emeljünk azokért, akik nem képesek kifejezni érdekeiket.”[33]

felfoghatatlan színjáték

A gondolkodás azonban, amelyben a lét szóhoz jut, nem „mi” vagyunk, mi csak „itt” vagyunk, ahol a világlás végbemegy, azon a bizonyos tisztáson. De nem mint biológiai

lények vagyunk jelen. Lévinas az összeköttetést hangsúlyozza az élőlény és a megértés-módján-létező között, jó oka van. Heidegger pedig azt, hogy az utóbbi az előbbire vissza nem vezethető, s abból nem magyarázható. Neki is jó oka van. Röviden: ezért nem éhes a *Dasein* Heideggernél. Az *ember* az, aki éhez, szenved, élvez más lényekhez hasonlatosan, akik mind szereplői a létharc döbbenetes, felfoghatatlan színjátékának. A *jelenvalólét* e dráma színreviteléről gondoskodik: hogy a lét, szóhoz jutván el-nem-rejtetté lehessen. „Ezért az egzisztencia soha nem is

gondolható el úgy, mint egy különös élőlény más élőlények között”, figyelmeztet Heidegger, „feltéve, hogy az ember küldetése az, hogy elgondolja létének lényegét, és ne csak természeti és történeti históriákat tegyen közzé önnön természetéről és tevés-vevéséről.”**[34]** Amikor a lét szólítja, kiüresíti magát. Csupa szem és fül, feszült figyelem. Márpedig a megtestesült figyelem nem lehet éhes. Mint Cordélia, *hallgat és szeret*.

- [1] Hans Jonas: 'Az emberi cselekvés megváltozott természete', in: Lányi A., Jávor B. szerk: *Környezet és etika*, L'Harmattan, Budapest, 2005
- [2] Arne Naess: 'A mélyökológiai mozgalom', in: Lányi A. szerk: *Természet és szabadság*, Osiris, Budapest, 2000
- [3] J. Baird Callicot: 'A Föld-etika fogalmi megalapozása', in: Lányi A., Jávor B. szerk: *Környezet és etika*, L'Harmattan, Budapest, 2005
- [4] Arne Naess: *Önmegvalósítás*, u.ott
- [5] Arne Naess: 'Az ökológiától az ökozófiáig' (részletek), in: Lányi szerk.: *Természet és szabadság* 64–65. o. Osiris, Budapest, 2000
- [6] Theodor Roszak: *Tudomány, ismeret, gnózis*, u.ott
- [7] Fritjof Capra: 'Deep Ecology – a New Paradigm', in: George Sessions ed: *Deep Ecology for the 21st Century*, Shambala, Boston, 1995
- [8] Leslie Paul Thiele: 'Természet és szabadság', in: Lányi A. szerk.: *Természet és szabadság*, 137. o. Osiris, Budapest, 2000
- [9] Michael Zimmermann: 'Heidegger és a mélyökológia kapcsolatának újragondolása', in: Lányi A., Jávor B. szerk: *Környezet és etika*, L'Harmattan, Budapest, 2005
- [10] Martin Heidegger: *Lét és idő*, 25. paragrafus, 243. o. Gondolat, Budapest, 1989
- [11] Martin Heidegger: *Schelling értekezése a szabadság lényegéről*, 340 és 341. o. T-twins, Budapest, 1993
- [12] Martin Heidegger: *Lét és idő* 44. paragrafus, 398. o. Gondolat, Budapest, 1989
- [13] A magyar fordításban: „jelen” van – én így, fordítva gondolnám, hogy t.i. a „világ” a hangsúlyos (L. A.)
- [14] i. m. 31. paragrafus, 282. o.
- [15] Martin Heidegger: 'Levél a humanizmusról', in: Heidegger: „... költőien lakozik az ember...” 146–147. o. T-twins – Pompeji, Budapest – Szeged, 1994
- [16] Naess: *The Arrogance of Antihumanism?* In: *Ecophilosophy* 6, 1984, 8. o.
- [17] Martin Heidegger: 'Az igazság lényegéről', in: Heidegger: „... költőien lakozik az ember...” 120–121. o. T-twins – Pompeji, Budapest–Szeged, 1994
- [18] Martin Heidegger: *Levél a humanizmusról*, i. m. 129. o. T-twins – Pompeji, Budapest–Szeged, 1994
- [19] L: többek között George Sessions: 'Ecocentrism and the Anthropocentric Detour', in: Sessions ed: *Deep Ecology for the 21st century*, Shambala, Boston, 1995
- [20] Aldo Leopold: 'Föld etika', in: Lányi A. szerk.: *Természet és szabadság*, 115. o. Osiris, Budapest, 2000
- [21] Martin Heidegger: 'Levél a humanizmusról', 128. és 129. o. in: Heidegger: „... költőien lakozik az ember...” T-twins – Pompeji, Budapest – Szeged, 1994
- [22] Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen*, 108.o. Jelenkor, Pécs, 1999
- [23] Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*, 75. o. Európa, Budapest, 1988
- [24] Emmanuel Lévinas i. m. 44. o. De ténykérdés, hogy az érzékiségről Lévinas nem így gondolkodik. Szerinte „az abszolút transzcendencia nélküli helyzet nem hasonlít a heideggeri *Da* világmegértéséhez. Nem a lét gondja, nem a létezőhöz való viszony, nem is a világ tagadása, hanem az élvezetben adott elérhetősége. Érzékiség, maga az élet szűkössége, a reflektálatlan én naivitása, az ösztönön túl és az észen innen.” Világos. De mi az, ami ebből túl van az ösztönön?
- [25] Leslie Paul Thiele i. m. 133 és 134. o.
- [26] U.ott 135.o. A Heidegger-idézet eredetije *A műalkotás eredete* magyar kiadásának 76. oldalán található

(Európa, Budapest, 1988)

[27] U.ott 137.

[28] Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen* 44–45. o. Jelenkor, Pécs, 1999

[29] Martin Heidegger: *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről*, 29. o. T-twins, Budapest, 1993

[30] Frank Schalow: 'Ki szól az állatok nevében?' in: Lányi A, Jávorski B. szerk: *Környezet és etika*, 350. o. L'Harmattan, Budapest, 2005

[31] i. m. 359.

[32] Martin Heidegger: 'Levél a humanizmusról', in: Heidegger: „... költőien lakozik az ember...” 117. és 167. o. T-twins – Pompeji, Budapest – Szeged, 1994

[33] Frank Schalow i. m. 351. o.

[34] Martin Heidegger i. m. 128. o.

kép | Atanasio Soldati művei

Kovács Gábor

BIBÓ – ÚJRATÖLTVE

– AVAGY LÁJKOLJUNK-E EGY POROS KLASSZIKUST?

2017-06-21 | ESSZÉ

„Azokat a számárfüles, porlepte Bibó-köteteket vegyétek már elő” – így zárta közelmúltban megjelent írását Tamás Gáspár Miklós a közértelmesség hanyatlásáról. **[1]** Láttelete nehezen vitatható: nemigen telik el nap anélkül, hogy ne kellene szembesülnünk a riasztó jelekkel. Az írás témája az a jószerivel általánosnak mondható vélekedés, hogy a világon minden rossz sötét összeesküvésekre vezethető vissza. Hovatovább alig jut eszébe bárkinek, hogy megkérdőjelezze *A Cion bölcseinek jegyzőkönyvéből* ismert kliséket. Valóban: ha igaza van Hegelnek, hogy Minerva baglya a sötétség beálltával kezdi meg röptét, akkor a közeljövőben bagoly-invázióra kell számítanunk. De legalább nem kell már keresgelnünk a könyvespolcon azokat a számárfüles, porlepte könyveket. A napokban ugyanis megjelent Bibó összegyűjtött munkáinak első, több mint ezeroldalas kötete.

Vajon érdemes-e az életműről lefújni a port?

profetikus attitűd

Mit jelent egy politikai gondolkodó időszerűsége és időtállósága? A kettő nem teljesen ugyanaz. Az időszerűség esetében az a konstelláció, amelyben a gondolatok megszülettek, továbbra is fennáll. Időtálló, ami megváltozott körülmények mellett is érvényes. Arisztotelész *Politikája* időtálló, jóllehet a maitól teljesen különböző viszonyok között, a moderntől olyannyira eltérő világban íródott, ám olyan meglátások vannak benne az ember közösségi mivoltáról és általában a politika világáról, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Marxszal – aki időben sokkal közelebb van hozzánk, s akinek világa sokkal inkább hasonlít a miénkre – némiképp más a helyzet. Ő is a jó és igazságos politikai berendezkedésről tesz normatív kijelentéseket; nála azonban mindez determinisztikus történetfilozófiába ágyazott, az életművet erőteljes aktivista és profetikus attitűd hatja át. A teória receptkönyvként kínálja magát az ideológiai hasznosításra.

Max Ernst: Haraggal telt égbolt, Thomas Hawk, flickr.com

Arisztotelész erre nem alkalmas. Bibó meg éppen ezért tartja nagyra az antik gondolkodást, ami időszerűtlennek tűnik egy olyan világban, amelynek közgondolkodását megrontották az ideológiai sémák. Az antikok nem ismerték a szó modern értelmében vett ideológiákat: időtállóságuk látszólagos időszerűtlenségükből fakad. Bibó élete végén, a nézeteit összegző nagy – eredetileg magnószalagra mondott – esszéjét, *Az európai társadalomfejlődés értelmét* (1971–72) néhány soros kitérővel zárja. Ez kiegészíti a lezáró gondolatmenetet, s arra figyelmeztet, hogy „az átlagos marxista nevelésű ember vészesen elveszíti azt a normális emberi érzékét, hogy a dolgokat a saját okaikra vezesse vissza”. De itt többről van szó – folytatja Bibó. A tájékozódási képesség megzavarodása sokkal régebbre megy vissza. Úgy tűnik, valamiképp össze is függ az antik világot felváltó keresztény korszak szellemi beállítódásával: „Állítólag Moltke mondta egy fiatal katonának, hogy ha jó stratégiai katonatudományi irodalmat akar olvasni, akkor olvasson ókori szerzőket, mert azok

még nem veszítették el azt az érzéküket, hogy a dolgokat a saját okaikra vezessék vissza. A mai európai közgondolkodás nagymértékben elvesztette ezt az érzékét. Ebben nemcsak a marxizmus a hibás; valószínűleg eredendően a kereszténység volt az, amelyik a maga ideologizált világmagyarázataival már régtől fogva rongálta az európai emberiségnek arra való képességét, hogy egyszerű dolgokat a saját okaikra vezessen vissza, nem pedig valami különleges sémába akarjon mindenáron belepréselni, akár az üdvözülés és az isteni gondviselés ez a séma, akár pedig az osztályérdek és az osztálytársadalom.”

Bibó itt politikai gondolkodói alapvetésének szellemében jár el. Ahhoz, hogy valaki tájékozódjon a világban, szerinte két dolog szükséges: a *gondolkodás bátorsága* és a *valóságérzés épsége* – ám ezek utoljára az antik gondolkodókban voltak meg maradéktalanul. Bibó gondolkodása antikizáló. Magát a dolgot kell nézni – mondja –, meg kell szabadulni az ideológiai kliséktől. Nem riad vissza, hogy eltöprengjen: vajon a modern világot megalapozó kereszténységnek nincs-e felelőssége az ideologikus sémák térhódításában. Pedig gondolkodásának alaprétege vitán felül a kereszténység,^[2] ám ez nem akadályozza a kritikus viszonyulásban. Hogy mennyire elsődlegesek nála ezek a követelmények, tanúsítja két megjegyzése. A kettő között évtizedek teltek el, vagyis olyan ars poeticával van dolgunk, amely mellett mindig kitartott. Élete végén, a kórházban, agyérgörcs után írt feljegyzéseiben ugyanúgy elutasítja a modernség hármasszavából kinövő politikai világképek ideológiai karámokkénti felfogását, mint a második világháború éveiben, első nagy, összefoglaló művének (*Az európai egyensúlyról és békéről*) egyik szövegváltozatában, az európai – s benne a magyar – újjáépítés lehetséges módzatairól töprengve. Jól tudja – írja –, hogy könyve főképpen azért nem lesz igazán népszerű, mert nem tesz eleget a kötelező ideológiai elvárásoknak: „(...) paradoxonnak és ellentmondónak fogják találni mindazok, akik a ma uralkodó és kötelező dogmatikus sémákban gondolkodnak, amilyenek a konzervatív, keresztény, nemzeti, kapitalista, liberális, szocialista, kommunista stb. sémák. Ezek a sémák a kibontakozás legszörnyűbb akadályai, s nem a problémák maguk: bárki, akiben egyszerre megvan a gondolkodás bátorsága és a valóságérzés épsége, körül tudja járni a problémákat és kitapogatni a lehető megoldás vagy megoldások útjait. (...) De e sorok írójának nem is volt a törekvése,

hogy megfeleljen azoknak a szokásos dogmatikai kereteknek, amelyekben ma az emberek gondolkodni szoktak, s így nem is számít rá, hogy egészében megnyerje akár a konzervatívok, akár a szocialisták, akár a nacionalisták, akár a keresztény irányzatok híveit.”

Max Ernst: Repülő-faló kert, Frans Vandewalle, flickr.com

Az 1979 márciusában és áprilisában, halálos ágyán alig olvashatóan papírra vetett vázlat tömörségében is sokat mondó feljegyzése ugyanazt fejt ki 1789 jelszavait értelmezve: „Szabadság – egyenlőség – testv. Szintézis? nem is kell – torzulásokat lehasználni. Ideológiai hűség = torzulás”.

etnicista nemzetfelfogás

De lehetséges-e a modern létszituációban megúszni torzulás nélkül, kiszabadulni az ideológiai klisék rabságából? Az 1980-as évek

végén, a kilencvenes évek elején általános meggyőződés volt, hogy a nagy narratívák bukásával az ideológiáknak végleg leáldozott. Aztán az ezredforduló óta eltelt közel két évtized történései bebizonyították, hogy ez bizony illúzió. A hajdani nagy ideológiák – konzervativizmus, liberalizmus, szocializmus – valóban széthullottak, ám helyüket ideológia-pótlékok, afféle *Ersatz-ideológiák* foglalták el; traumákból, összeesküvés-elméletekből, etnicista nemzetfelfogásból, posztmodern médiapolitikából összegyúrva. Mindehhez társult a közértelmesség már érintett hanyatlása, ami világjelenség – a Bibó által részletesen leírt kelet-európai, s azon belül magyar mizériák légkörében különösen riasztó.

A kilencvenes évek technológiai utópiáinak reflektálatlan naivitása ma avítnak és komikusnak tetszik. Emlékszünk rá: az internet, a világháló mint a szabadság magától értetődő médiuma, a rövidesen beköszöntő digitális demokrácia eszköze – ezek voltak az évtized uralkodó ideológiái. Ha valaki kritikusan nyilatkozott róluk, a kiközösítést vagy a gyengeelméjű vaskalaposoknak kijáró szánakozással elegy megvetést kockáztatta. Az új évezred második évtizedének vége felé azonban már elég nyilvánvaló, hogy az új technológia ígérte megváltás ismét csak elmarad. Nem az első az ilyen Katzenjammer a modernitás történetében, s vélhetőleg nem is az utolsó. Valami hasonló ment végbe a 19. század végén, amikor a század naiv technológiai optimizmusa a világtörténelem első totális technológiai világháborújába torkollott, s bekövetkezett a nagy kiábrándulás. Utólag mindig okos persze az ember: hogy az ördögbe nem lehetett észrevenni, ami visszanézve oly nyilvánvaló? Ám a technológiai megváltás bűvölete gerjesztette lelkesedés korszakában nagyon nehéz kivonni magunkat a varázs alól. Kevés autonóm személyiség van, aki képes erre.^[3] Az új technológia mintegy berobban a világba, annak gyökeres átalakítását – a zsidó-keresztény messianizmus szekularizált utódaként –, megváltását ígérve.

Max Ernst képe, jean louis mazieres, flickr.com

Ám miközben valóban nagyot alakít a világon, maga is hozzáidomul. Kezdetben úgy tűnik, a technika teljesen új célokat teremt, később – beilleszkedve a már létező társadalmi, gazdasági, szellemi kontextusokba – régtől létező célok megvalósításának rendkívül hatékony eszközévé válik. S ezek bizony politikai-hatalmi célok. Mintha hosszú távon a töréssel szemben a folyamatosság lenne az erősebb. Érdeemes fölidézni Fernand Braudel, a múlt századi nagy francia történetíró figyelmeztetését: a történelemben a hosszú időtartamra és a tartós anyagi-szellemi struktúrákra kell figyelni, azokra, amelyek a pillanatnyi, állandóan keletkező és széthulló konstellációk mögött kirajzolódnak.

a valóságérzés épsége

Bibó felől nézve korunk valóságát, úgy tűnik, most mindenekelőtt a valóságérzés épsége került veszélybe, s a gondolkodásnak nem kevés bátorságra van szüksége, hogy szembe nézzen

az új helyzettel. A valóságérzés épségének közösségi garanciái vannak: a valóságot mindig közösségi lényként érzékeljük. A valóság tényei(nek létezése), a róluk szóló kijelentések igazsága vagy hamissága a többiekkel érintkezve válik nyilvánvalóvá. Ez a meggondolás áll a hazugságról szóló bibói koncepció mögött, ami összekapcsolódik a valóságérzés épségéről szóló tétellel. A hazugság ugyanis ez utóbbit gyengíti, súlyosabb esetben lehetetlenné is teszi. Bibó egyik alaptézise, hogy a politikában lehet, néha esetleg szükséges is hazudni – lényeges, hogy a politikát ő nem weberi értelemben, a hatalomért folytatott versengésként, hanem republikánus módon, a közügyek szférájaként határozza meg –, de nem lehet egy politikai konstrukciót kizárólag hazugságra építeni.

Hannah Arendt ugyancsak fontosnak tartja hazugság és politika kapcsolatát: nemcsak totalitarizmus-könyvében tér ki erre részletesen, hanem külön tanulmányt szentel a problémának.^[4] A politikát Bibóhoz hasonlóan ő is republikánus szemszögből, a közügyek világaként értelmezi, s azt kérdezi, milyen hatással van rá a tény-hazugság, azaz tények elferdítése, netán hamis tények konstruálása. Arendt – első olvasásra meglepően – azt írja, hogy a hazugság az emberi szabadság eszköze; annak bizonyossága, hogy az ember több determinisztikus törvények által meghatározott természeti létezőnél. Képes olyan szabad cselekvésre, amelynek segítségével a

tényvilág megváltoztatható: a hazugság ezt a szándékot fejezi ki. Ugyanakkor a 20. század totalitárius rendszerei feltalálták a hazugság új és felettebb veszélyes válfaját, a szisztematikus hazugságot. Ez a valóság szövetének teljes újrászövésére tett kísérlet, amelynek végső célja a hazugságok összefüggő rendszerére épülő alternatív valóság megteremtése. A totalitarizmusnak ezt a módszerét ábrázolja az 1984-ben George Orwell. Winston Smithnek, a regény főszereplőjének minisztériumi munkája a Párt által teremtett alternatív valóság koherenciájának fenntartása, s – ha ez szükséges – a megfelelő módosítások végrehajtása. Amikor a Nagy Testvér beszédet tart, s ellentmond egy korábbi megnyilatkozásának, a régi újságokat, amelyekben ez megjelent, bevonják, megsemmisítik és újranyomják: a hazug valóság koherenssé és megfellebbezhetetlenné, főképpen pedig számon kérhetetlenné válik. Orwellnek kora valósága adta a mintát: a korabeli szovjet gyakorlat, amikor a forradalom történetét elbeszélő könyvek fotóiról kiretusálták az időközben Sztálin ellenfeleivé lett, emigrációba kényszerített, s legtöbbször kivégzett bolsevik vezetőket.

Max Ernst: A nagy család, Thomas Hawk, flickr.com

Az utóbbi hónapokban nagy karriert futott be az alternatív tény fogalma. Nem nehéz rájönni, hogy a tény-hazugságok eufemisztikus elnevezéséről, s az ezekre alapozott alternatív valóság megteremtésének újabb kísérletéről van szó. Az igazán riasztó, hogy ennek technológiai feltételei ma sokkal kedvezőbbek, mint a totalitarizmusok születésekor. Akkoriban csak a tömegsajtó és a rádió állt az alternatív valóságot létrehozó hatalomtechnikus manipulátorok rendelkezésére – a televízió a harmincas években csupán kísérleti stádiumban volt Németországban és az Egyesült Államokban is. Ma a mindennapok legapróbb zugát is lefedő világháló szédületes távlatokat nyit a manipuláció számára. A külvilágról információkat újabban szinte kizárólag ezen keresztül nyerünk; a külvilággal mindinkább ez köt össze bennünket. Persze, a tömegtársadalmakban mindig is hasonló történt: volt valami köztes médium egyén és külvilág között. Mégis, manapság ismeretlen szituációval szembesülünk. Korábban módunk volt a megbízható és megbízhatatlan információforrások közötti különbségtételre. Amikor mérlegeljük, hogy valami igaz vagy sem, alapvető jelentőségű, hogy a hírforrás megbízható vagy megbízhatatlan. Régebben elég világos különbséget lehetett tenni bulvármédia és komoly, elemző média között, most ez egyre kevésbé lehetséges. A különböző internetes felületeken mindenki közzé tehet bármilyen hírt. Kezdetben ennek is csak az előnyei látszottak, az információáramlás demokratizmusát ünnepelték benne. Nem tűnt fel, hogy egyre kevésbé van lehetőség a hírforrás megbízhatóságának ellenőrzésére. Az eladhatóság miatt általános bulvárosodás következett be: az elemző, oknyomozó, tényfeltáró újságírás csak nyomokban létezik. Ezzel pedig a modern képviseleti demokráciában kulcsszerepet játszó tényező, a hatalmat a demokrácia házőrző kuttyjaként éberrel figyelő sajtó számolódik fel, s vele az a nyilvánosság lesz semmivé, amely nélkül ez a politikai forma nem működőképes. Újságok betiltása elavult és szükségtelen eszközzé lett. A kései modernitás oligarchikus hatalmi elitjeinek – különösen azokban a félperiférikus országokban, ahol a demokratikus szocializációs minták kevésbé begyökerezettek és gyengék – nem kell többé erőszakhoz folyamodniuk: elég megvásárolni az őket bíráló médiumot, ezután jöhet a megszüntetés vagy az újságírók elbocsájtása: a kellemetlenkedő házőrző kutya a gazda kezét nyalogató ölebbé változik.

A világról megbízható híreket szolgáltató média létezését annak intézményes jellege, s az újságírók szakszerűsége, hivatás-etikája együtt biztosította. Ma, a *flyékony modernitás* (Zygmunt Bauman[5]) világában az intézmények cseppfolyóssá válnak, a tulajdonosváltással pillanatok alatt leváltható egy egész szerkesztőség: a professzionális újságírót a cserélhető modulként funkcionáló, betanított sajtómunkás váltja fel.

hamis információk

A végeredmény: a valóságérzés épségének megzavarodása. Egyre nehezebbé válik az igaz és hamis közötti különbségtétel. Hovatovább úgy vetődik fel a kérdés, hogy egyáltalán képesek

vagyunk-e még megkülönböztetni, és lehetséges-e képességünket gyakorolni a világban tájékozódva. A kérdés korántsem költői. Gondoljunk csak az utóbbi hónapok történéseire, a brexites népszavazástól az amerikai és francia elnökválasztásig, amikor számítógépes hackerek hada munkálkodott a választókat megtévesztő hamis információk előállításán.

Egyre többször vetődik fel, hogy igaz és hamis megkülönböztetésére saját erőnkől, értelmünkre és ítélőképességünkre hagyatkozva képtelenek vagyunk: a józan ész, ama bizonyos *common sense* elégtelen. A technológia segédelméhez kell tehát folyamodnunk. Cynthia Fleury, francia filozófus szerint a hamis hírek kiszűrésére olyan algoritmusok kidolgozására van szükség, amelyek képesek a különbségtételre. [6] Mások valamiféle igazságfelismerő szoftver szükségességéről beszélnek: nem az elnevezés a fontos persze, hanem a gondolat, hogy az egyik legalapvetőbb emberi képesség gyakorlását a továbbiakban a technológiára kell bízunk.

Max Ernst: Az erdő, jean louis mazieres, flickr.com

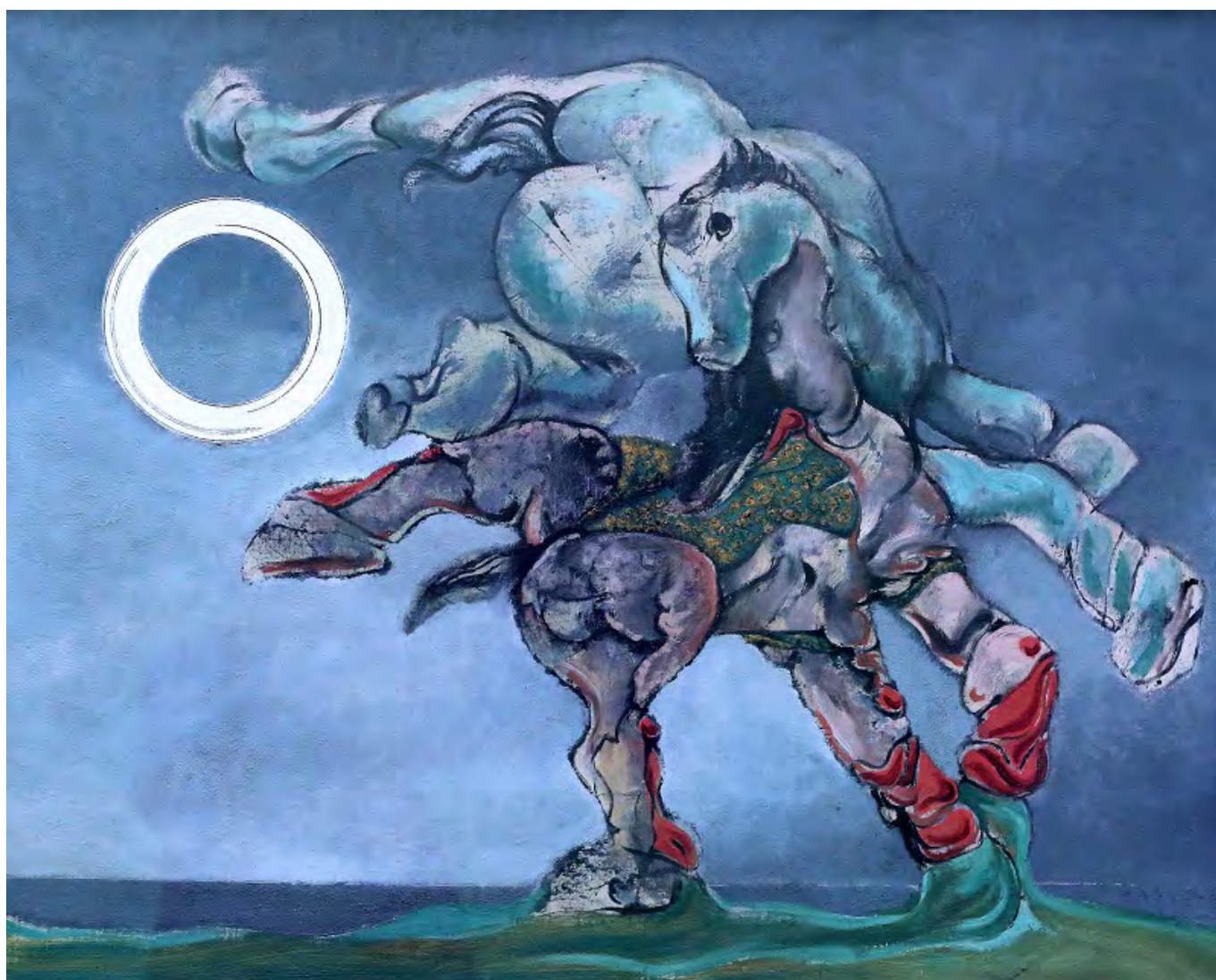
Stanislaw Lem az 1960-as években írt elbeszélése, *A futuroológiai kongresszus* olyan jövőben játszódik, ahol a *kemokrácia* jut hatalomra. A társadalmat hatalmas gyógyszergyárak uralják. A birtoklás illúzióját speciális drogok használatával lehet elérni. Ha valaki bizonyos márkájú autót szeretne, meg kell vásárolnia a megfelelő drogot. Ezt szervezetébe juttatva úgy érzi, hogy a vágyott autócsodában ül, miközben a valóságban gyalogszerrel üget az úttesten, együtt a többi hasonszőrűvel, akik képzeletbeli kormánykereket markolva tartanak vágyott úticéljuk felé. Az illúzió tökéletes, eltekintve attól, hogy az orvosi rendelőkben ugrásszerűen megnő a visszerrel és lúdtalppal jelentkező páciensek száma. A valóságos világ reménytelenül sivár, de ez nem okoz különösebb gondot, hiszen a drogok biztosítják a legpompásabb luxus-javak birtoklásának hamis, ám a valóditól nem megkülönböztethető illúzióját. A kormányzáshoz azonban mégiscsak szükséges, hogy legalább a vezetők tisztában legyenek a dolgok valóságos állásával. Ezért minden tartományban van néhány igazlító, akinek feladata az igazi valóság ismerete. A ténylegesen létező külvilág érzékelésére ugyancsak speciális drogra van szükség: ennek segítségével lehet az illúzióvilág mögé látni. A bökkenő, hogy ezt hamisítják, senki sem lehet biztos abban, hogy amit lát, az illúzió vagy realitás.

a kései modernitás ingája

Szóval: ne bízzunk annyira a technológiában, nem feltétlenül húz ki minket a csávából.[7] Ha át akarjuk ruházni a hamis és a valóságos, igaz és hazug

közötti különbségtétel képességét: kiskorúsítjuk magunkat. Kant úgy vélte, a felvilágosodás az ember nagykorúvá válásának folyamata, s ezen elsősorban a kritikai gondolkodás képességét értette. A technológiai gyámokhoz menekülés jól illeszkedik a felvilágosodás visszavételének folyamatába, amelynek számos aspektusa megfigyelhető világszerte: a szerencsésebb régiókban lassabban, másutt gyorsabban és brutálisabban zajlik. A kései modernitás ingája manapság erősen a disztópia felé leng ki. Nemcsak Lemet olvasva van *déjà vu* érzésünk: 50–60 évvel ezelőtt, vagy még régebben írott science fiction szövegekben ugyancsak gyakran csodálkozhatunk rá saját valóságunkra. Nyilván nem szabad ebből a Nyugat alkonyára következtetni – manapság ez igen divatos –, de valóban egy modernitásválság kellős közepén

vagyunk; erre ilyen átfogó formában legutóbb a két világháború között volt példa: ebből nőttek ki a totalitárius rendszerek, ezek a valósággá vált horrorisztikus disztópiák. Iszonyatos áron, de ezeket sikerült (Európában) felszámolni, és lassan, akadozva, mégis csak működött a nyugati civilizáció önkorrekciós mechanizmusa. Hogy ez most is így lesz-e, nincsen semmi garancia. Ám jó hír, hogy az ellenkezőjére sem. Bibó korlátozott determinizmusra épülő történelemkonceptiója talán nyújthat fogódzót. Szerinte a történelemben vannak cseppfolyós időszakok, amikor az addigi működésmódok megkérdőjeleződnek. Ezekben a szituációkban emberi döntéseken múlik, milyen irányban indul el egy civilizáció; a döntések aztán hosszú időre determinálják a következő történelmi korszakot. A koncepció persze éppen úgy nem igazolható, ahogyan semmiféle történetfilozófiai konstrukció sem, de a spengleri fatalizmussal szemben legalább van benne hely az emberi szabadság, s az ennek lehetőségéből fakadó remény számára.[8]

Bibó szövegei valamelyest segíthetnek a kritikai gondolkodás életben tartásában. Időtálló mivolta paradox módon időszerűtlenségében van. Mert az időszerűtlenség lehet pozitív is: egy rossz valóságban, ha valaki túlmutat a jelenen, a rossz valóság fölöttébb időszerűtlennek – naivnak, nevetségesnek stb. – mondhatja, ugyanakkor a szó mélyebb értelmében fölöttébb időszerű; alkalmat ad a reflektív viszonyra, a distanciára. Arra, hogy ne fogadjuk el kritikátlanul a ránk ömlő sületlenségeket, a gonosz, embertelen hazugságokat. Bizonyos alapvető felismeréseket közvetít: olyanokat, amelyek aktuálisan végtelenül naivnak vagy triviálisnak tűnnek, de a bennük foglaltak betartása nélkül mégsem lehetséges elérhető emberi közösség.

közösségi morális felelősségvállalás

Könnyű kinevetni a tételt, hogy a politikának mégiscsak van kapcsolata a morállal, de végül hova vezet ennek teljes tagadása?[9] Vannak ennél elemibb meglátások is: például, hogy

ha valaki szenvedést lát, nem ideológiai meg politikai okoskodással kell reagálnia, hanem odarohanással és segítséggel. Vagy az egyéni és közösségi morális felelősségvállalás kérdésében: nem azzal kell foglalkozni, hogy a másik mit csinált – legyen szó egyénről vagy nemzetről –, hanem az elkövetett tettekért vállalni a felelősséget. Közhelyszerű, elemi igazságok, de alapvetőek. A részletesen leírt magyar mizériák egyik oka éppen ezek be nem tartása. Mintha ugyanazokat a köröket rónánk legalább egy évszázada.

Nemrégiben láttam az *1945* című filmet: talán nem erőltetett azt mondani, hogy Bibó nagy, 1948-as *Zsidókérdés*-esszéjének vizuális újragondolása. Kis észak-magyarországi falu a háború után. Kezdőképként lepusztult vasútállomás, mellette várakozó dzsip szovjet katonákkal. Közelít, majd megáll a vonat – a *Volt egyszer egy vadnyugat* bevezető képsorait idézi –, a gőzmozdonyfüstben nyílik az ajtó, s leszáll két zsidó férfi: egy öreg és egy fiatal. A forgalmista lélekszakadva biciklizik be a távoli faluba: visszajöttek! Poszt-holokauszti film alapkérdésekről: egyéni és közösségi

felelősségről, emberi gyengeségről és aljasságról, elfojtásról és elhallgatásról, felelősségelhárításról és felelősségvállalásról. A cselekmény néhány óra alatt lepereg. Ragályi Elemér fekete-fehér képei: Németh László *Iszonyának* falusi világa western-dramaturgiával, a háború utáni neorealista olasz filmek atmoszférájával ötvözve. S kiváló színészi teljesítményeket látunk, mindenekelőtt Rudolf Péter jegyzője: a Bibó által megénekelte zsákcás magyar történelem fáradhatatlanul reinkarnálódó figurája, ama nagyétvágyú hatalmasok – a Machiavelli-féle *grandi ambiziosi* – lokális változata, aki felzabálja maga körül a világot, s közben újjáépíti a szolgaság kis köreit, amelyek – a Bibó-féle szabadság kis köreivel ellentétben[10] – a legkevésbé sem törékenyek. Újra és újra felépíthető rájuk az oligarchikus uralom legmodernebb, korigényekhez igazított változata: a hatalmi lánc szemeinek kikovácsolása konformizmusból, félelemből és közömbösségből. Valódi közösségi produkció: mindenki kell hozzá.

Max Ernst: Európa eső után, Edicions La Veu del País Valencià, flickr.com

„Mi itt telelünk ki. Kelet-Európa Alsó, feltételes megállóhely. Utolsó posta: Bécs.” – írta annak idején Petri György.[11] A 'volt néhány jó évünk' majd minden generáció számára visszaköszönő élmény. Az állandóan zsákcába futó újrakezdések egymásutánja, a rezignált reménytelenség légköre ugyancsak, amelyet oly érzékletesen jelenít meg Orbán Ottó húsz évvel ezelőtt írt verse:

az a legleverőbb hogy lehetett volna belőlük akár egy jó kezdőcsapat is
 jó időben született újszülöttek
 egy új történet első mondatai
 a tiszta lap amelyen nem dereng föl a diktatúra vízjele
 nem lettek sem azok sem ezek
 rókafiak nyomakodtak elő a rókalyukakból
 rókaagyakba való eszmékkal
 hogy a történelmet gólrá játsszák
 a vesztest pedig a legjobb sárba taposni
 akkor legalább nem sokat pofázik
 rendőrállamban nőttek föl
 szabadságnak azt gondolták hogy mától fogva a rendőr nekik tiszteleg
 a népről meg azt hogy vasreszelék
 melyet egy mágnesvassal állíthatnak át a megkövetelt irányba
 a fiatalság mindig a menny küldötte
 kivéve azt amikor nem
 kivéve azt amikor az ördög megvakítja
 hogy ne lásson mást a folyó vizében
 csak önnön tükörképét mint a magába szerelmes Narcissus
 Dánia dán föld mindig is az volt mindig is az lesz
 az államgép rohad valami bűzlik
 valami elveszett a vissza nem térő esély
 polcról lopott koronát olcsón megszámlítunk
 a szellem páncélja új a módszer a régi
 ahogy a végkifejlet is
 szerteszét a színen hullák számolatlanul gyümölcshéj kutyaszar megégett könyvlapok

Orbán Ottó: *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról***[12]**

Bibó sohasem tudta elfogadni, hogy „Dánia dán föld mindig is az volt mindig is az lesz”, hogy ne lehetne megtörni az önismétlő történelmi *circulus vitiosus*. Pedig megélt zsákcákat, forradalmat, fél-forradalmat és ellenforradalmat, kemény diktatúrát és konszolidálódott puha diktatúrát. Leginkább talán ezért az ontológiai optimizmusért és megátalkodott jóhiszeműségért érdemes lefújni a port az életműről. Szóval: lájkoljuk csak bátran!

felső kép | Max Ernst: Párizs-álom, Peter Eimon, flickr.com

Nagyban inspirált az 2017. május 11-én az ELTE ÁJK tanácstermében tartott kerekasztal-beszélgetés *Bibó István Összegyűjtött írásai I.* kötetének bemutatóján. A résztvevők Balog Iván, ifj. Bibó István, Dénes Iván Zoltán és Kovács Gábor voltak, a beszélgetést Milánkovich András moderálta. A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

[1] A szerző rámutat, hogy a közéleti elbutulás az egymással szemben álló két oldalon egyaránt megfigyelhető: „Főleg abban egyeznek meg, hogy közgazdaságtudomány, szociológia, történettudomány, összehasonlító művelődéstörténet, antropológia, politikaelmélet szerintük nem létezik – az emberiség teljes intellektuális erőfeszítése eddig szintisza marhaság, a nemzetközi kapcsolatokról, a diplomáciáról, a hadviselésről, a geopolitikáról nem tudunk az égvilágon semmit. A politikai paranoia politikáját és publicisztikáját annak a kora középkori falunak a szellemi szintjén művelik hazánkban, ahol csak a pap tud olvasni, de ő is csak a nagybetűket.” Tamás Gáspár Miklós: *Elment az eszetek*, HVG, 2017. április 26., online: http://hvg.hu/itthon/20170426_TGM_elment_az_eszetek_soros_putyin/

[2] Csak egyet lehet érteni Kende Péterrel: „Bibót sokféleképpen határozták meg a magyar politikai történetben, de szerintem gondolatrendszerében vitathatatlanul a kereszténység a legfontosabb elem. (...) számára a humánus nem volt egyéb, mint Krisztus tanításainak a követése (...) az európai civilizáció kifejlődése szerinte a keresztény társadalomszervezési elvek megjelenésével és fokozatos térhódításával magyarázható.” (Kende Péter: *Bibó, a rendhagyó egyesítő. Európai utas* 6., 1992, 12.)

[3] Gyerekkorom kedvencei voltak Jules Vernének első olvasásra a korabeli technika csodáit kritikátlanul megéneklő könyvei. Felnőtt fejjel vettem észre, hogy az író korántsem volt naiv technobooster fantaszta. Regényeiben kétségkívül nagy kedvvel írta le az új technikai csodákat, a különféle repülő és víz alatt úszó gépezeteket; de több mint riasztó, hogy ezek szinte kivétel nélkül pszicho- és szociopata feltalálók kezében vannak. Roburtól – aki a világ ura akar lenni – Nemo kapitányig, akinek életcélja bosszút állni az angolokon, s csodálatos tengeralattjárója, a Nautilus ennek a személyiségét eltorzító bosszúvágnak high-tech eszköze. Az *örök Ádám*ban aztán szakít a haladás 19. századi mítoszával, s – az eljövendő véres század szörnyűségeinek előérzetétől hajtva – az újra és újra katasztrófákba futó emberi civilizáció örök körforgásáról ír.

[4] 'Igazság és politika', In: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest, Osiris Kiadó-Readers International, 1995, Lásd még: Kovács Gábor: 'Az igazság, a politika és a valóság szövege. Hannah Arendt a hazugságról'. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 12. A hazugság*. Szeged, Pro Philosophia Alapítvány-Magyar Filozófiai Társaság-Státus Kiadó, 2014, 82-89.

[5] Zygmunt Bauman: *Liquid modernity*. Cambridge, Polity Press, 2000

[6] „Annyi minden információ ér minket, a valóságot illetően nagy a kétkedés és a bizonytalanság. Na de az embernek arra is képesnek kell lennie, hogy a technikát segítségül hívva és azt szolgálatba állítva szelektáljon. Mindez az információs technológia területének etikai, filozófiai jellegű visszaszerzése lenne. Az amerikai

elnökválasztási kampányban a konspirációs híroldalak domináltak. De úgy hiszem, hogy a tényfeltáró, szivárogtató oldalak, a citizen-újságírás és az újmédia olyan új eszközök, amelyek hatékonyabban védik a demokráciát.” – Kuthi Áron interjúja Cynthia Fleuryvel. *Algoritmussal az álhírek ellen*, Magyar Nemzet, 2017. május. 7.

<https://mno.hu/kulfold/algoritmussal-az-alhirek-ellen-2397651/>

[7] Erre figyelmeztet a témával foglalkozó kutató is a vele készített interjúban, amikor az újságíró kérdésére, meg lehet-e akadályozni a hamis hírek terjesztését technológiai eszközökkel, a Stanislaw Lem-féle figyelmeztetés szellemében válaszolja: „Némi reményt látok benne, hisz a mesterséges intelligencia is képessé válhat a veszélyek megelőzésére. Az álhírek kiszűrését a nagy adatbázissal és gyors adatfeldolgozó képességgel rendelkező robotok is elvégzik. Amire persze az lesz a válasz, hogy a gépeket is megpróbálják megtéveszteni, kialakulhat a mesterséges intelligenciák közötti háború; tehát megvan a veszélye annak, hogy képtelenek leszünk a tájékozódás felett visszaszerezni a kontrollt. Ezt csak nagyon átgondolt hírfogyasztással érhetjük el, amivel együtt jár a tudatosság és a remélhetőleg újból kialakuló kritikus gondolkodás”. (A *felelőtlenség kora*. Rab Árpád információstársadalom-kutatóval Kardos Ernő készített interjút *Élet és Irodalom*, 2017. március 17.)

[8] Bibó koncepciója végeredményben keresztény perszonalizmussal ötvözött szabadság-narratíva.

[9] Félreértések elkerülése végett: a hatalom moralizálása Bibónál nem az emberek erkölcsi átnevelését jelenti, hanem a hatalomgyakorlás átítatását morális tartalmakkal, s még inkább a különböző intézmények kölcsönös, egymáson gyakorolt kontrollját, és egymás tevékenységének végső soron mindig morális értékekre visszavezethető kritikáját.

[10] A fogalmat Bibó *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* című írásában használta: „A társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és újkorban nyugatról keletre haladva csökken. Északon az Elba vonalát szokták döntő határvonalnak venni, ameddig a nyugati értelemben vett hűbériség elterjedt, azon túl pedig a szlávokat leigázó német rablólovagok merőben gyarmati jellegű, egyoldalú kiszolgáltatottságot megvalósító, kasztszerűen elválasztott úri rendre és uniformizáltan kiszolgáltatott jobbágyságra épült uralma kezdődött. Délebbre azonban nem volt ilyen éles az átmenet, Ausztria, Csehország, Magyarország, Lengyelország egyaránt mutatnak társadalomfejlődésükben nyugatias és kevésbé nyugatias vonásokat. A keleti kereszténység területén is fel-felbukkantak olyan belső erők vagy külső hatások, melyek az egyoldalú alávetés, kiszolgáltatottság és kizsákmányolás tényeivel szembefordultak, azonban a keleti kereszténység megmerevedése s az államhoz való másféle viszonya, valamint az egészen rideg alávetésen alapuló török-tatár katonai szervezetek hatása ezeket az erőfeszítéseket hamar megakasztotta. A középkor végétől s az újkor elejétől kezdve egész Kelet-Európában kialakult az a világ, mely a kasztszerűen zárt földesúri nemességből, ridegen uniformizált, a földesúri önkénynek egyoldalúan kiszolgáltatott kelet-európai jobbágyságból, ezzel párhuzamosan szűk körre szorított, politikai öntudatra nem ébredő polgárságból és a hatalommal szemben merőben szolgáló beállítású értelmiségből áll. Míg tehát a nyugati fejlődést a társadalmi erőviszonyok szüntelen mozgása, előrehaladása, a kelet-európai társadalmakat a társadalmi erőviszonyok mozdulatlan megmerevedése jellemezte.” / <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/327.html#328/>

[11] Petri György: *Anziks*. http://dia.pool.pim.hu/xhtml/petri_gyorgy/Petri_Gyorgy-Osszegyujtott_versek.xhtml

[12] A vers ezen a linken meg is hallgatható a nagybeteg költő 1999-es előadásában: <http://www.litera.hu/hirek/a-het-verse-orban-otto-a-dan-kiralyi-foszamvevo-jelentese-a-fortinbras-fortinbras-ceg-atvilagitasarol>

Paulon Viktória

PONTE DEL DIAVOLO

2017-06-07 | NOVELLA

„Amikor olyan idős voltam, mint te, elszegődtem matróznak egy öreg vitorlás hajóra, hogy kijussak rajta Afrikába. Ott aztán este'nként oroszlánokat láttam sétálni a parton.”

Ernest Hemingway: *Az öreg halász és a tenger*

Nem jókedvükben nevezték el az ötlépésnyi hidat az ördögről. Alapos okuk volt, sőt inkább kényszer. Egy kőhíd ajándékba? Engesztelő lehet egy véletlen lábra lépésért, apró pimaszságért, kivált, ha ilyen kicsi hídról van szó, de nem az évtizedes tagadásért. Nevetséges fizetség, az ördögöt még inkább felbőszítették vele.

Marco csendes, válogatós gyerek volt, vacsoránál kotorászott az egyszerű szicíliai tálakban, és sosem látta senki, hogy a tenyeréből inna. Kilencévesen sajátos nézetei voltak a Szentírás egyes részleteiről, pici betűkkel jegyzetelt a lapszálen. Tízévesen viszont sohasem tette ezt mások előtt. Apró természetével észrevétlen meghúzódott a tyúkólban. A délután fülledt óráiban felmászott a háromfokú létrán a párás, édes illatba, térden, könyéken támaszkodva olvasott és írt alkonyatig. Tizenkét évesen rongyba csomagolta a teleirkált Könyvet, és elásta. Pontosan mondta fel a hittanokat, tanárai és papja megegyeztek abban, hogy közepes eszű a fiúcska, de hite szenvedélyes ahhoz, hogy pap legyen belőle.

1161-ben pünkösdhétfőn Padre Marco Torcellóra érkezett. Csak egy szem szicíliai citromot hozott magával a tengeribetegség ellen, de nem volt rá szüksége. Utazóládáját a látszat kedvéért a hajóra rakatta, most könnyedén dobták le a szigetre. A Padre a parton hagyta a mihaszna holmit, ünnepélyes, de könnyed léptekkel a templom felé sétált.

bűnbánó keresztények pásztora

Pompás díszben állt a tér, a Szűz Mária Mennybemenetele Katedrális imbolygott a nyári fényben, mintha évente egyszer maga az épület is megindult volna az ég felé. A fiatal

papnak egyetlen vágya volt: híveivel megértetni, hogy a földi lét a mennyországnak nemcsak előszobája, hanem próba, a lélek fáradságos edzése a boldogságra. De erről feljebbvalóinak nem beszélt. Ha kérdezték, hogyan szolgál majd a szigeten, egyszerűen csak azt felelte: bűnbánó keresztények pásztora lesz. A szentmise éppen csúcspontjára érkezett, leszegett fejjel térdelt a magasra tartott kehely alatt a nép. Az öreg Padre karja reszketett, Marco hangtalan léptekkel mögé sétált, átvette a kelyhet,

az északi bor illata fanyar mosolyra készítette. Letérdelt, sarkára ült, a kelyhet ölébe fogta, és énekelve beszélni kezdett. Az idegen hangra felkapta fejét a bűnbánó nép, és első pillanattól nyugtalanság költözött a szívükbe.

Eztán is így misézett, földön ülve, hívei körében, és nevetett vagy táncolt. Csak a féleszüeket és a tíz év alatti gyerekeket nem hozta zavarba, de szolgálata első éveiben még senki se félt tőle.

Graeme Churchard, flickr.com

Fél év múlva Marco lett a sziget plébánosa, és elkezdődött a furcsa boldogság, az élet szokatlan könnyűsége. A Szent Cecília ereklye koponyájára csipkefátylat tett a Padre, és arra buzdította a lányokat, hogy színes virágokkal keressék fel, akár koszorút is fonhatnak köré, ha szerelmi ügyekben tanácsstalanok. Mert ilyesmihez ő, a fiatal, nőtlen férfi, nemigen ért. De még jobb, ha együtt mennek a koponyához, és a kérdéseket egymással is megvitatják. Tartsanak rendszeresen cecília-összejöveleteket! Padre Marco szerint az emberek külön-külön elveszettek, de együtt mindig kitalálnak valamit. Rómaig is eljutott híre, hogy Torcellón a lányok példaképe a házasságában is

szűz maradt nő, és ez igen jó fényt vetett a fiatal plébánosra. Mert annak híre nem indult el a tengeren, amit Marco mesélt, hogy Cecília azért nem hálta el házasságát, mert férje taszító volt, mosdatlan és durva, s az asszony maga vette kezébe szerelmi boldogságát. Nyári ligetekben titokban ünnepelte az életet. És hogy Cecília ezt bölcsen tette, igazolja, hogy az egyház is tiszteli és ápolja emlékét. Nem kellett sok idő, s már nemcsak a lányok, a fiatal és idősebb asszonyok is cecília-körbe jártak, nagyszerűen érezték magukat, és valóban sok mindent megoldottak.

a hősök hőse

Így a nőkre nem volt gondja a papnak, csiviteltek és kipirult arccal vihogtak a koponya körül. De Padre Marco a gyerekek hitéletéről is gondoskodott. Csak az első időkben furcsálták, honnan tudja a kedves Padre azt a sok történetet a Tizenkettőről, amit eddig senki se mesélt nekik. Torcellón a gyerekek legkedvesebb elfoglaltsága lett, hogy az apostolok boldog kalandjait játszották. Ám minden gyerek a hősök hőse, iskarióti Judás akart lenni. Március volt, húsvétra készültek, és Padre Marco – ahányszor csak kérték – elmesélte, mindig színesebben, hogyan egyezett meg Jézus a legbátrabb prófétával. Mert nem vállalhatta ezt az árulást gyáva ember! A kisgyerek Marco abban a szicíliai tyúkólban felírta, hogy kik a legbátrabbak az Újszövetségben, és Jézus után mindjárt Júdás következett. Ekkor kitalált még nőket, akiket a Szentlélek sorra látogatott, de mind nemet mondtak, s mivel Mária beleegyezett, ő is előkelő helyen van a bátrak listáján.

Úgy borult a boldogság a szigetre, mint egy nehéz posztóköpeny, ami bár meleg, de egyfolytában vakarózni kell alatta. A tenger pedig hétről hétre langyosabb lett. „Csoda!”, üvöltötte a Padre a parton állva, és a nyirkos novemberi szélben mezítláb álltak az emberek bokáig vagy térdig a kellemes vízben. Ezen az őszön már nem tűntek el a szúnyogok.

A férfiak úgy jártak gyónni, mintha mulatságba mennének. Nem volt titkuk a Padre előtt. Ki lassabban, ki gyorsabban, de megtanulták, hogy a boldogság választja ketté a dolgokat: maradnia kell annak, ami boldogságot okoz, és el kell távolodni attól, ami

nem. Padre Marco segített eligazodni, és e szerint támogatott vagy sem: válást, paráznaságot, lustaságot, falánkságot, mindent, ami érkezése előtt mérlegelés nélkül a szánni való bűnök közé sorolódott.

stefanopaganini, flickr.com

Sokáig nem tűnt fel senkinek, hogy papjuk az énekeket kissé átírja. Hogy a sátánt (becenevén: az ördögöt) soha, de soha nem említi. Se félelemmel, se tisztelettel, se gúnnyal. Addig nem is érezték ennek hiányát, míg a középkorú velencei halász, miután megözvegyült, Torcellóra házasodott, elvette a szintén özvegy és gyermektelen Mariát. A pár házasságuk első hónapjában felkereste az atyát.

– Padre Marco, én nem értem, amit Maria mond arról, hogy itt hogyan éltek. És nem akarnám megbántani, Padre, nem is helyeslem.

– Mit nem értesz, fiam?

– Annyira nem értem, Atyám, hogy beszélni se szeretnék róla...

– Akkor miért jöttél hozzám?

Látva férje tehetetlenségét, Maria vette át a szót:

– Padre Marco, a férjem nem annyira hisz még a boldogságban....

– Nem baj, lányom, majd fog!

A velencei halász a fejét csóválta, hümmögött, nagy levegőt vett, és kimondta:

– Atyám, Torcellón minden másként van, mint Velencében, minden, ami ott bűn, itt ünnep, ami ott tisztátalan, itt szent, és bár én csak egyszerű halász vagyok, úgy gondolom, itt az ördög mesterkedik.

Padre Marco elsápadt a dühtől. Maria engesztelően mosolygott rá, és rosszállóan nézett férjére, hogy így felmérgette a kedves Atyát.

– Fiam, ne nevezd magad egyszerű halásznak, a halászat bibliai mesterség. Te magad is boldog lehetnél, ha az ördögbe vetett hitedet valódi hitre cserélnéd, ha Istenben bízna, és nem a sátánban!

– Én nem bírom az ördögben, hanem félek tőle!

– Tehát hiszel benne!

– Miért ne hinnék?! Az Úrjézust is megkísértette, bajt és veszedelmet hoz a világra, nem tagadni kell, hanem harcolni ellene.

A Padre bosszúsan leintette, sarkon fordult, és otthagya őket. A férfi utána akart menni, de Maria megfogta a karját:

– Engedd elmenni, majd válaszol később, most egyedül kell lennie. Gyere az öbölbe, fürdjünk meg, ott van a többi asszony is!

– Advent van, Maria, havaseső esik!

– Tudod, a mi tengerünk langyos! Milyen nehezen szokod meg...

– Ezt az egész Torcellót nehezen szokom meg... – dűnnyögte a halász, és hunyorogva nézte, jól látja-e a sok telt idomú, meztelen asszonyt ugrálni a vízben. Bizonyosság volt a pucérságra, hogy Maria kikötötte derekán a ruhát, és integetve futott a parton, haja meztelen fenekét csapdosta. Ernesto, ha a szívbéli torcellói boldogságot még nem is érezte, az ágyékit már igen.

John Reynolds, flickr.com

Ezt követő vasárnap prédikált a Padre először az ördögről. Amikor felkelt a padlóról és azt mondta, „ma az ördögről mesélek”, Maria megszorította férje kezét, és a halász elégedetten bólogatott. Majd elsápadt, majd elvörösödött, és kirohant a templomból. Az asszonyok aznap este összegyűltek a szent ereklye körül, és Maria is egyetértett abban, hogy új férje derék, erős és igen gusztusos ember, de túlságosan érzékeny és mogorva. Nem kellett volna magára vennie a Padre szavait, sem azt, hogy a „nem torcellói lélek maga teremti saját ördögét”, sem azt, hogy a „boldogságot nem hálóval kell kifogni, hanem alá kell merülni az életbe”.

- Ezek csak olyan példázatok, nem kell pontosan értelmezni, a Padre nem is akarja, hogy mindent megértsünk, azért mondja így... – merengett Francesca, és mosolyogva végignézte, hogyan dőfi combjába fullánkját egy szúnyog, és duzzad vörösre potroha
- Szúnyog Luca napján...

Francesca volt az első lázas beteg. Újév előtt egy nappal halt meg, a Padre gyönyörű misét mondott érte, Maria zokogott, barátnőibe kapaszkodott. Ernesto, mióta kirohant, nem tette be lábát a templomba.

fekete fátyol

Velencében épült a dóm. Ha arról fújt, a szél a kőfaragók pengő munkájának ütemes zaját Torcellóra hozta. Padre Marcót bosszantotta a zaj, de a torcellóiak Velencébe vágytak. Fehér fátylat viselt már mindenki, arcukat és nyakukat takarták, az ágyakat is fátyollal függönyözték a szúnyogok ellen – és minden héten volt, akinek fekete fátylat kellett viselnie.

Padre Marco megérkezésétől lelassult az élet a szigeten, mintha egyetlen, jóllakott, nyári délutánján lustálkodna mindenki. De Francesca halála visszazökkentette az időt, és a hetenkénti újabb lázas halál lökött is egyet rajta. Békétlen kapkodás lett úrrá a torcellóiakon.

Amikor Ernesto izzadni kezdett és nem ment le a tengerhez – pedig nyolcvannégy napja mindig kivetette a hálót a langyos és sűrű tengerbe, holott már csak a bolond remélt halat –, hanem befeküdt az ágyba, és a feszülettel a mellén imádkozott, Maria Szent Cecília koponyájához futott, és letépte róla a fátylat:

– Te már minek hordanád, neked mi árthat?!

Aztán a papot kereste. A Padre a kikötőben állt, Maria megijesztette, ahogy hátulról elkapta a kezét.

– Atyám, a férjem is megkapta!

– Nem tudok segíteni rajtatok, ha nem tértek vissza a helyes útra, belefulladtok a boldogtalanságba, elnehezültök, ahogyan az egész szigetet húzza le ez a mocsár. Ernesto miért nem akar boldog lenni?

– Akart, Atyám, akart! Csak nem érthette még, amit nekünk tanítottál. Meg a felmelegedett tenger, ez egy halásznak rossz jel. Most jöjjön, gyóntassa meg!

Padre Marco átvágott a szigeten, Maria egy darabig futott vele, de megállították a barátnői, akik ládákat vonszoltak a kikötő felé. Sírva búcsúzkodtak, a fátylakat felhajtva csókolták egymás arcát.

– Örülök, hogy eljött, Atyám! – mondta a halász izgatottan, arca fénylett, tekintete homályos volt. – Egyszer már megleckéztetett az ördög. Chiara, az első feleségem is gyönyörű volt és játékos, mint Maria, semmi mást nem akart, csak aggodalom nélkül élni. Kacagott rajtam, amikor azt mondtam, ez lehetetlen, mert az ördög mindig munkálkodik, és gáncsot vet a boldogságnak, csak búskomorsággal kerülhetjük el az ördög figyelmét. Chiara kérlett, hadd jöjjön ki velem a tengerre, azt mondta, nézni akar, ahogy a hálómat visszasedem, ahogy megfeszül a nyakam és a vállam. Hiú voltam, és igen, valóban boldog! A csónak peremére álltam, Chiara ajkai megnyíltak, szerelmesen nézett fel rám, én meg csak játszottam, hogy milyen erős és szabad vagyok – annyira, hogy felborultunk. És olyan erős voltam, hogy nem tudtam felhúzni Chiarát a tengerből! Érti, Padre?! Alámerültem, és láttam őt, de nem értem el. Az én hálómbe akadt, húzta lefelé, feljöttem, a csónakba kapaszkodva ziháltam, és mentem újra a víz alá. Meg akartam halni. De amikor elfogyott a levegőm, kezem és lábam önkéntelen tolt felfelé, üvöltve vettem levegőt. Nagy ára van a boldogságnak, Atyám, percekért fizetünk éveket, törlesztünk az ördögnek.

Arwen, flickr.com

Padre Marco elmerengett, hogy a boldog évek, amiket a fényes Torcellón töltött a kacagó asszonyok és a büszke férfiak között, ez – várható élettartalmát számlálva – már nem fizethető meg, akkor sem, ha mostantól kénköves eső hull rá és lábát férgek rágcsálják. De nem akart egy haldoklóval vitatkozni.

– Teljesítse egy halász utolsó kívánságát! Mentsék meg a szigetet! Emeljenek kőhidat a kis vízfolyás fölé, ott a ligetben, amit Maria a „boldogság kertjének” nevez, ahol test alakú nyomokat mutat a pázsit eső után. Tartson misét ott, Padre, nevezzék el az Ördög hídjának, mondja ki, hogy harcba szállnak vele! Az ördög nagyra becsüli a küzdelmet, csak a mellőzést bünteti.

Ernestót három másik férfival egyszerre temette el a Padre. Összehirapott szájával álltak az özvegyek a sírnál – csak ketten, mert a néhai mészáros özvegye még a temetés előtt családotul elhagyta Torcellót.

nem engedett a haldokló anya kérésének

Padre Marco megáldotta a kis híd alapkövét, és otthagyta az építőket. Alig mozdult, nem beszélt. Maria fogadta a kikötőben a muránói papot, aki az elnémult torcellói plébános helyett

elvégezte a temetéseket és egy váratlan keresztelőt is. Magasra emelték a fiúgyermeket. „A világosság megmutatkozik az újszülöttben, és a sötétség idején reményt ad a bűnbánóknak!”, énekelte a pap, és az apa nem engedett a haldokló anya kérésének, nem keresztelték Marcónak, Francesco lett.

Padre Marcót is ez a muránói pap temette, Maria segédkezett mellette. A plébános oszlopos villájának legszebb köveit már az épülő Velencébe szállították. „Ördögi éveket élt át a sziget, hogy nem süllyedt el egészen, a Te kegyelmed, mindenható Atyám, mert az ember bűnös és gyenge, óránként kell megváltanod, hogy ne álljon a Sátán szolgálatába...”, harsogta a pap, és Maria látta, ahogy egy galamb reptében rátojik az új hídra.

✱

„Nem tudom, Kedvesem, én is elmocsarasodom, akár ez a sziget, mintha nem is akarnék boldog lenni...” – írta lassan, és a távolba nézett, mintha folytatni akarná, de megrázta fejét, és csak aláírta: *Szerelemmel, E.*

– Signore Ernesto! Uram, elkészült az ebéd, jöjjön be! – kiabált a verandáról a szakácsnő.

– Máris megyek, csak elkészítem a postát, ebéd után vigye ki a két borítékot a kikötőbe, kérem! – felelt a férfi, és még egyszer átlapozta a már összehajtogatott íveket. Bólogatva újra olvasta az utolsó sorokat, és a lap aljára szépen formálva írta:

*„A novella megjelenésére, terveim szerint, már otthon leszek! Tisztelettel, E.
Hemingway*

1961. április 30. Torcello, Itália”

felső kép | Annette Dubois, flickr.com

Dobosi Bea

VÖRÖS

2017-06-09 | **NOVELLA**

Anyám kérte, hogy Évának szólítsam. Azt mondta, így nem érzi olyan öregnek magát. Kezdetben nehezen jött a számra. Főleg az érintette rosszul, ha az osztálytársaim előtt hibáztam. Ingerülten, később csüggedten nézett rám. Szerettem volna a kedvében járni. Fürdés után végighúztam nyirkos tenyeremet a párás tükrön, és figyeltem elmosódott képmásom tátozását. Nem tudom, mikor vált természetessé.

szeretném hinni

Felpakolom a szalagra a négy zsugor szénsavas üdítőt, a macskakaját és a hét mécsest. A pénztáros tájszólása faragatlannak hat. Emlékszem, hogy Éva kedvenc száma a hetes volt. Szeretném hinni, hogy csak nekem árulta el. Meglocsoltuk a paprikát és a paradicsomot, a garázs előtti betonon tócsákban állt a víz, mi meg kapirgáltuk a lábszárunkra felverődött, rászáradt sarat.

A macskát bezárva tartom abban a szobában, ahol Éva lakott. A bozontos szakállú szeretője hozta magával, és Éva az első perctől imádta. Vizeletének szúrós szaga beette magát a ruháinkba, vörös szőre megtapadt a lakástextíliákon. Gyakran álmodom, hogy kiszökik. Megbújik a bútorok mögött, hátát meggörbíti, karmát kimereszti, szeme villog a sötétben.

A szobaajtó rücskös üvegét nem lehet rendesen letakarítani. Az ablaktisztító habosan megült a dudorok között, amikor Éva ráfújta. Hasztalanul húzogatta a rongyot, az erőlködéstől kirajzolódtak kézfejen a csontok. Nem szerettem csalódottnak látni.

Sosem értettem, miért fordít ekkora gondot a rücskös üvegre, mert egyébként nem volt házias. A mosatlan edény gyakran halmokban állt a konyhaasztalon, és ha elfogytak a tiszta bugyik, kiszedtük a használtakat a szennyesből. Amikor megelégttem, a gyékénykosárból a fürdőszoba kövére borítottam és szétválogattam a ruháinkat. Nem tette szóvá, hogy akkor is külön mosom az alsóneműit, ha félig sem töltik meg a dobot.

nem tud meglenni nélkülük

Gyakran láttam Évát védtelennek.

Rosszkedve okát sosem firtattam, mert féltem, hogy miattam szomorú. Amióta az eszemet tudom, voltak szeretői.

Természetesnek vettem, hogy nem tud meglenni nélkülük. Amikor különösen gyámoltalan volt, a bozontos szakállú odaadóan gondoskodott róla. Felaprította a tányérján az ételt és megmosta a haját a mosdókagylóban. Elszaladt a boltba tamponért.

Becipelem a szatyrokat a lakásba. Megmagyarázhatatlan okból Éva fehér lakktáskáját a fogason hagytam. A sárga esernyővel együtt vette, pedig sosem volt pénze. A fehér lakktáska azonnal szembetűnik, mégsem azt látom meg először, hanem a jogosítványát a cipőszekrény tetején. Nem hagy nyugodni a kérdés, mikor tette oda.

Egyszer azt mondta, nehezére esik megosztania velem a gondolatait. Közben a jobb füle mögötti tincset a mutatóujjára csavarta. A haja olyan vörös és sprőd volt, mint a macska szőre. Esténként a bozontos szakállú combjára hajtotta a fejét, és haja a férfi egész ágyékát betakarta. Miután besötétedett, nem kapcsoltak villanyt. A tévéképernyő fényénél vacsoráztak, és ledobták zoknijukat a kanapé elé. Szinte azonnal meghallottam a heverő ütemes döngését, amint becsukták a rücskös üvegű ajtót. Éva csak egyszer kérdezte, nem zavarnak-e az éjszakai zajok.

A mécsesek üvege össze-összekoccan, ahogy katonás sorba állítom őket a mosogató alatti szekrényben. A préselt bútorlapon szabálytalan alakú koszfoltok, a falban gurgulázik egy cső. A hűtőn a mágnesek olyan helyeket ábrázolnak, ahol sohasem jártunk.

Évát megijesztette az idő múlása. Minden évben sírós hangon jelentette be, hogy megint egy nappal több szabadság jár neki. Néha rajtakaptam, hogy lopva az arcát nézi a fürdőszobatükörben, az ablaküvegekben, a szekrényajtó lakkozott lapjában. Amikor panaszkodott, elfordítottam a fejemet. Nem akartam osztozni a félelmében.

Sosem felejttem el, milyen iszonyat ült ki az arcára, amikor felfedezett a kézfején egy májfoltot. Folyton dörzsölgette, mintha levakarhatná. Az öregedés jele, mondta. Akkor tudtam a legnehezebben megbocsátani neki, amikor igaza volt.

Annyira félt a ráktól, hogy többet tapogatta a mellét, mint a szeretőit. Minden gyanakvásra adott okot: egy ideig a szokottnál erősebben hullott a haja, máskor az egyik oldalon gyorsabban nőtt. Aztán a két melle önálló életre kelt. Nem egyformán mozogtak, amikor felemelte a karját a tükör előtt.

Miután kivágták a csomót, nagyon csendes lett. Egyszer bizalmasan a fülembe súgta, hogy vizsgáljam meg magamat, mert „hajlamosak vagyunk rá”. Nem akartam, hogy a daganata közös ügyünk legyen.

mértani pontosságú párhuzamosok

Az ezüstszínű tálba kanalazom a macskakaját, nyálkásan csúsznak egymásra a vörösen fénylő húsrögök. A konyhaasztalon egy ujjlenyomatos pohár alján néhány csepp szénsavas

üdítő, a használt kés pengéjére mértani pontosságú párhuzamosokat rajzolnak a vajcsíkok. A macska életét halk neszek kísérik a szobaajtó mögött.

A bozontos szakállú nem költözött el rögtön Éva halála után. Összehúzott szemmel méregetett a konyhaasztalnál, karba font kézzel támaszkodott az ajtófélfáknak. Amikor esténként áthúztam a fejemen a pólót, láttam elsuhanni árnyát a résnyire nyitott fürdőszobaajtó előtt. Elég volt rágondolnom, és az orromban éreztem szakálla szagát.

Csupasz felsőtesttel álltam a padlóösszefolyó fölött, amikor benyitott. A két lábfejem között a rácson vörös hajszálak akadtak fenn. A víz zubogva ömlött a kék csempére, a fürkéből kicsapott a gőz. A mosdókagylóra támaszkodtam, és belenéztem a párás tükörbe. Tudtam, hogy a grimasztól megcsúnyul az arcom és kilátszik a fogínyem. Haragudtam Évára, amiért itt hagyott minket egymásnak.

Másnap a bozontos szakállú belegyömöszölte a holmiját a kék utazótáskába. Az ajtónak dőlve figyeltem, az üveg rücskei belenyomódtak meztelen karomba. A cipzárt nem húzta be, kilógott a pulóvere ujja. Nem köszönt el, én mégis félrehúztam a függönyt a konyhaablakon, és integettem. Megvigasztalt a tudat, hogy nem látja.

Utána egy darabig a régi heverőn ültem. Hagytam, hogy a macska az ölembe másszon, hideg ujjakkal vörös szőrébe túrtam a két füle között. Úgy cirógattam álomba, ahogy a bozontos szakállú Évát a tévé előtt. Lábujjhegyen osontam ki, mintha alvó gyereket hagynék ott. Kulcsra zártam az ajtót.

A macska hetekig kaparta a parkettát, keservesen nyávogott. Éjszakánként félálomban csecsemősírásnak hallottam a hangját. Egyik napról a másikra hagyott fel vele. Mintha megértett volna valamit. A bozontos szakállú csak egy volt Éva szeretőinek sorában.

A macska életritmusa szigorúan meghatározza, mikor mit kell tennem. Keskeny szeme mohón villan, amikor kinyitom az ajtót és lerakom a tálat a küszöb elé. Még a zárnyelv kattanása előtt ráveti magát. A rücskös üvegen át vörhenyes foltnak látom, ahogy dühödten fal.

évről évre több kosz

Gyakran hagyok jeleket Éva sírján. Keresztbe fektetek egy virágot a sírkövön vagy csálén állítom az öntözőkannát a kereszt mögé. Percekig próbálom eszembe vésni a látványt. Ha a bozontos szakállú kijár, könnyen elárulhatja magát. Elég, ha megigazítja a kannát vagy vázába dugja a virágot. A sírkő rücskeiben évről évre több kosz tapad meg, egyébként nem változik semmi.

Kíváncsi vagyok, a bozontos szakállú telefonszámában van-e hetes. Talán, ha eleget gondolkodom ezen, kitalálom. Felhívom és sokáig nem szólok meg. Elégtétel volna elbizonytalanodó hallózása. Kérdésekre nem válaszlok és nem köszönök el, mielőtt megszakítom a hívást.

Mozdulatlanul állok a szobaajtó előtt, amíg a macska zabál. Tenyeremet a combomra szorítom, hallgatom, ahogy meg-megtaszítja a tálat a kopott parkettán. Szerencsétlen napokon nekilöki az ajtónak, és muszáj belépnem érte. Miután elhalnak a zajok, várok még néhány percet. Amikor benyitok, a régi heverőről néz rám. Tiszta szívemből gyűlölöm.

kép | shutterstock.com

Rigó Kata

EGY DOBOZ KRÉTA

2017-06-02 | NOVELLA

Ősz volt, elkezdődött az iskola, Papa bosszankodva gyalult egy öreg asztallapot. Valami fekete lé ráömlött, mélyen beszívódott a fába, sehogyan sem akart eltűnni.

Már elsős koromban tervezgette, hogy csinál nekem íróasztalt, pedig én szerettem a

konyhában leckét írni, az élesztőszagban, és nézni Mamát, vagy tanulás helyett kérdezgetni, hogy milyen kislány volt, meg hogy milyennek látta a szellemet a Körtvélyesi Holtág felett. A szellemről tudom, hogy olyan volt, mint egy muslinca-felhő, és fehéren szikrázott, amíg el nem tűnt egy fűzfa mögött, a kislánykort nem tudom, mert én fiú vagyok, Mama pedig a Mama, aki a számtant először úgy magyarázta nekem, hogy a lisztezett deszkán kijebb húzott két lángost, utána meg négy lángost, mielőtt a forró zsírban kisütötte mind a hatot.

Aztán elfogyott a zsír, hiába vágtuk le a szegény tarka kocát, amelyik utolsónak maradt. Az asztalomból semmi nem lett, Mama továbbra is folyton főzött, akkor már üres kukoricakását, és kanalanként könyörögte belénk, Papába, hogy gyógyuljon, belém, hogy erősödjek, ne legyek olyan kis szúnyogcsődör, akit a tébécé könnyen elkaphat.

titokban csinálta

Engem már daginak csúfoltak, amikor Papa jobban lett. Alig volt munkája. Kakukkos faliórákat javított, mert azok otthon maradtak az asszonyokkal, az öregekkel meg a gyerekekkel együtt. Nem kellett neki hunyorogva nagyítólencsét szorítani a szeme elé, hogy a férfi karórák számlapját leszedje, és megnézze, mi tört vagy kopott el az óraszerkezetben. A faliórák belsejét szabad szemmel is látta. A kitört fogú kerekek helyett újat keresett az alkatrészei közt, és ha nem talált, a régiből kivágta a hibás részt, rézdarabkát forrasztott a helyére, amiből hosszas munkával pontosan ugyanolyan kerékfogat reszelt ki, mint amilyen a többi volt. Ezt titokban csinálta, mert ha Mama meglátta, veszekedett, hogy miért vacakol ennyit azért a pár fillérért, pedig tudta, hogy hiába, mert ha Papa azt mondta, hogy megjavítja, akkor meg is javítja. Az a mester dolga. A kuncsafté meg, hogy nála hagyjon egy rossz órát, és elvigyen egy működőt.

Papa férfi rokonai és barátai mind a fronton harcoltak, munkája egyre kevesebb volt, legtöbbször csak üldögélt a tornácon tétlen, egyedül. Messziről nézte, hogy játszunk a környékbeli fiúkkal, időben kiállunk-e az út szélére, ha szekér jön. Nem kiabált ránk, mikor összeverekedtünk, nem csinált igazságot, hagyta, hadd védjem meg magam,

még akkor is, ha én kapom a nagyobbat. Olyankor inkább bementem, kivettem a sublótból a krétát, kiszaladtam a hátsókertbe a fészerhez, bebújtam mögé, és rajzoltam.

Amy, flickr.com

Szeretek vonalat húzni, és nézni, ahogy engedelmesen jön a kezem mögött, aztán mondjuk, befordul, és L-betű lesz, vagy baka vállán átvett puska. Azt nem szeretem, ha az iskolában mások mondják meg, mi legyen. Elsőben még eltűrtem, de mire vége lett a második osztálynak, már ki nem állhattam a tanító urat. Akkor kezdődtek a bajok, amikor diktálásnál kihagytam egy r betűt. A tanító úr meglátta a füzetemben, hogy „Magyaország”, kivörösödve ordította, hogy a „Rausch-féléktől” se tűri az ilyet, tőlem meg végképp nem, és le kellett írnom ötvenszer a csonka Magyarország nem országot, a Nagymagyarország mennyországgal együtt.

Bottal járt, s ha méregbe gurult, előre nyújtotta, és a padsorok közt lengette a fejünk fölött. Jól be kellett húzni a nyakunkat. Felettem mélyebben kaszabolt, mert üveggolyókat cserélgettem a Rausch-félékkel. Ez igazából csak a Rausch Tomit jelentette, a Hoffer Andrissal meg a Reiter Dáviddal nem voltam olyan jóban, mint vele. Tőle mindig sok golyót nyertek el, talán többet is, mint tőlem, de nem azért, mert én jobban céloztam. Amikor ő dobott a falhoz legközelebb, a többiek kitalálták, hogy csalt, mert amerre gurított, van egy kis lejtés, és biztos kifigyelte. Ő meg csak csendben pislogott a szemüvege mögül, de én tudtam, hogy mérges, olyankor mindig vörös volt a füle. Egyszer megvédtem, mire nekem adta a világítós kék kedvencét, pedig azt addig nem volt hajlandó elcserélni se. A tanító úr épp akkor arra jött, meglátta, és onnantól folyton belém kötött. Örültem, hogy nyáron, otthon, a hátsó kertben nem hajol át a vállam felett, nem érzem a bűdös leheletét, és addig rajzolgattam a fészer falára, amíg be nem telt. Akkor megkezdtem a Dobesék gyümölcsöse mögötti téglakerítést, és rajzoltam tovább. Ha a magas fal árnyékában fáztam, áttörtettem a bodzabokron, és a napon melegedve örültem, hogy egyedül gondoltam ki minden katonát, gránátot, ágyút, ráadásul csakis én tudom, hol vannak, hová kell visszamenni, ha meg akarom nézni, mi lett velük közben, és ha nem tetszik, amit látok, bármikor átrajzolhatom a képet. Így törölgettem le a régit, ami sose jött le teljesen, de nem zavart, színeztem új rétegeket a meglévők fölé, amíg észre nem vettem, hogy fáj az ujjam vége, mert a csupasz téglá horzsolja már. Mondtam Mamának, hogy elfogyott a piros kréta, és a többi is nagyon rövid. Mama sóhajtott, sajnálkozva rám pillantott, aztán ez a sajnálkozásos nézés kérdéssé változott, vagy inkább haraggá, és én rögtön tudtam, hogy egy darabig nem megyünk a vegyesboltba új készletért.

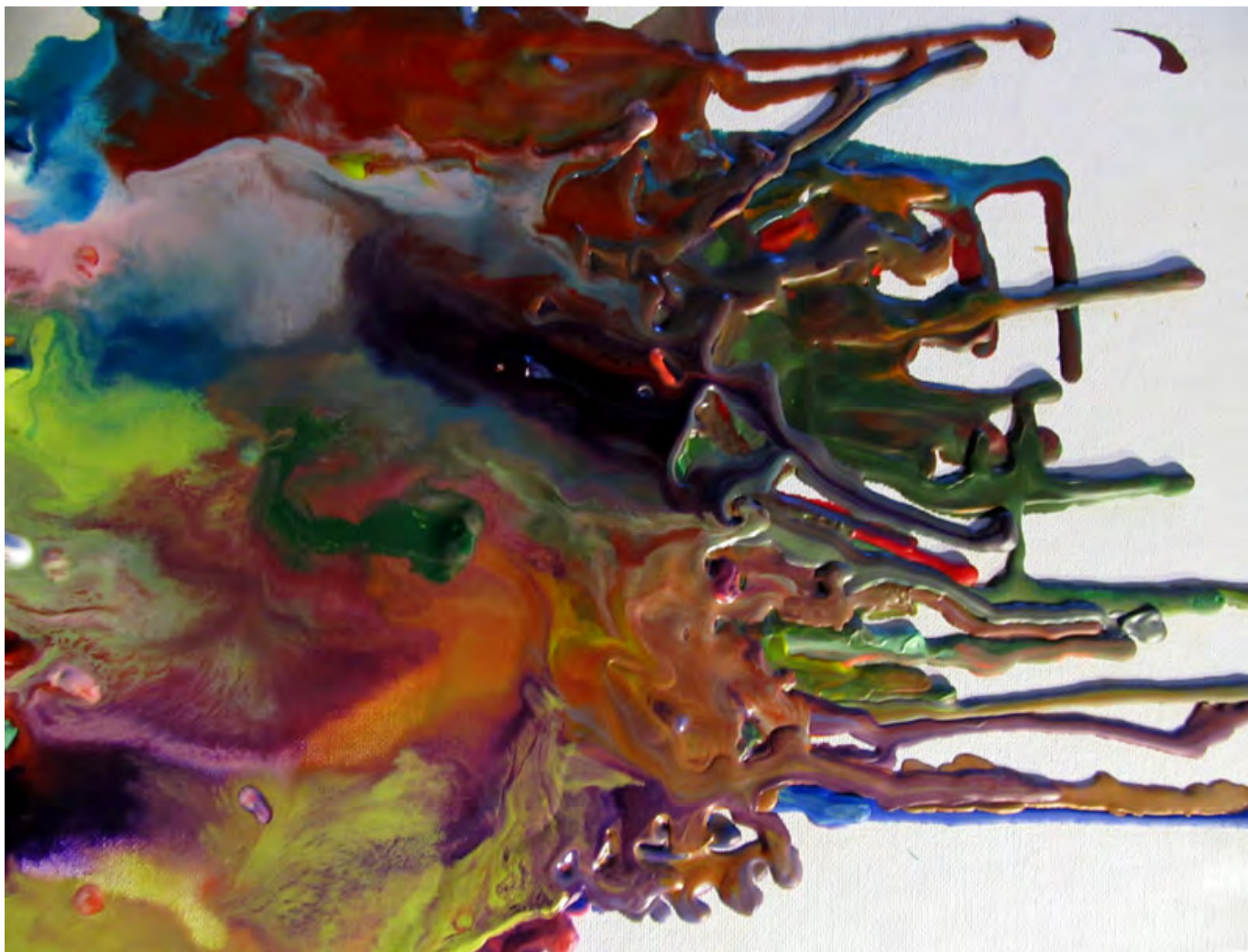
Egy reggel Mama elment otthonról, hogy vetőbabot szerezzen, és meghagyta, hogy hamuzzam ki a tűzhelyet. Hozzá is fogtam, de Papa kiszólt a szobából, hogy miért csörömpölök a vassal, ő még aludni akar, neki pihenést rendelt az orvos. Amióta huszonhárom éves Pisti nagybátyám elesett a Donnál, Papa úgy akarta átaludni a háborút, mint medve a telet. A mi városunkat elkerülte a front, a zaj nem is zavarta volna.

tömjénillatú hűvös

Nem volt kedvem semmi csöndes játékhoz odabenn, gondoltam, megnézem, kinn vannak-e már az utcán a többiek. Elindultam csak úgy,

találomra, a Városháza tér felé. Nagyon korán volt, az öreg Bató még nem ült ki a padra, és a macskája se napozott a nyomós kútnál. Az utcánk hosszú szilvafa-sora után kezdődött a platános. Tömjénillatú hűvösben mentem tovább a templom nyitott ajtaja mellett, Rác néni éppen felmosott odabenn. A Nagy Háború bronz emlékműve mellett megálltam, ahogy Mamával a piacra menet szoktam, és megnéztem az egymásba gabalyodott katonákat, megsajnáltam a félmeztelent, akit egy bajtársa próbál magával vonszolni, míg egy másik, puskával hadonászó, majdnem átesik rajtuk.

Befordultam a Petőfi utcára, az is kihalt volt, csak messze, a sarkon tűnt fel egy-egy ember. Nagyon siettek valahová. Közelebb értem, láttam, a vegyesboltba mennek, át a falon, mint a muslincafelhő-szellem. Könnyen bejutottam a boltba én is, csak fel kellett kapaszkodni, és belépni oda, ami előző nap még kirakat volt, aztán ugrani egyet a bolt belsejébe.

Amy, flickr.com

Odabenn elfelejtettek villanyt gyújtani. Az olajos padló meg a fűszerek illata ismerős volt, de a polcokon felborogatott üvegek heverték, a pultra összetört keksz szóródott, a padlón kihullott lencse csikorgott az emberek talpa alatt. Sietve pakolták az árut köténybe, ingujjba, csizmaszárba, és indulnak ki.

Álldogáltam a sarokban, találgattam, mit tegyek. A nyomakodó felnőttek miatt biztosan nem jutok a polcokhoz, a pult túl magas ahhoz, hogy egy gyerek át tudja vetni magát felette. Pláne aki tornaórán hiába rugaszkodik neki, nem érkezik meg magastartásban a túloldalon, hanem keresztben ráhasal az ugrószekevény barna bőrhátára, és ott várja a röhögést.

A padlón néhány pipaszurkáló és cipőpasztás tégely, aztán valami ismerős, tarka folt, és amikor épp nem takarta se kirepedezett, sárga körmű lábfej, se nyikorgó csizma, láttam, hogy egy fehér doboz, piros-kék mintával. Furakodtam, izgultam, nehogy felvegye valaki, mert ráismertem, pont ilyen a krétásdobozom.

büszkén átveszi a kitüntetés

Aztán boldogan szorítottam, az ingembe dugtam, keresztültörtem magam a nehéz szagú szoknyákon és nadrágszárakon, kijutottam a

szabadba, és futottam. Alig vártam, hogy a hátsókertbe surranva kiszínezhessem a fekvő katonám mellett megkezdett nagy, vörös foltot, sőt, még azt is elhatároztam, hogy rajzolok mellé egy hőst, aki büszkén átveszi a kitüntetés. De a tornácon már kinn ült Papa. Nemhiába töltött annyi időt nézelődéssel, azonnal kifigyelte, hogy valami dudorodik az ingem alatt. Megállított. Kérdezte mi az, előhalásztam, felmutattam. Elkérte, jól megnézte a doboz mindkét oldalát, mint aki még sose látott ilyet. Én is csodálkoztam, mert Papa kezében más lett a kréta, nem volt oda való.

Amikor megtudta, honnan van, nem szólt semmit, csak olyan ijesztően nézett, mintha nem az apukám volna, hanem a tanító úr, aztán eltűnt a hátsókertben, hogy egy friss, zöld fűzfavesszővel a kezében újra megjelenjen, és sokáig álljon felemelt karral, mozdulatlanul.

A lábamra kaptam először. Rövidnadrágban voltam, a vesszőcsapás csípett és sajgott. Papa megint suhintott, megint talált. Lépkedtem hátrafelé, de hiába, az ütések jöttek utánam, csupa vörös hurka lett a lábam, mire elértem a padot, és bebújtam mögé, de ott már az arcom is megfájdult, mert dörzsölte a salétromos fal, túl szűk volt a fedezék. Sírtam, és könyörögtem, hogy ne üssön tovább. Papa akkor megállt.

Leeresztette a pálcát, valamit morgott, talán azt, hogy „hát ide jutottunk”, mintha magának mondaná, aztán rám ripakodott, hogy azonnal vigyem vissza a krétát.

Haragudtam, nemcsak a verés miatt, hanem mert vissza kellett vinnem, pedig ha én nem viszem el, elviszi más. Miért jobb az?

Amy, flickr.com

Futottam a boltig. A kirakat széléről belógattam a lábam, és amikor láttam, már nincs ott senki és semmi, óvatosan lehuppantam. Nagyot döndült a padló. Letettem a krétát a fal mellé, fordultam is, hogy ne legyek ott egy pillanattal se tovább, mint ameddig muszáj. A kirakaton keresztül kibújni mégsem mertem, féltem, hogy meglát valaki. A raktár felé indultam, annak az udvarra nyíló, hátsó bejáratán surrantam ki. Futottam hazáig, gyorsabban, mint először, még krétával az ingem alatt.

Papa sokáig nem beszélt velem. Később is csak keveset. A boltot többet nem hozta szóba. Egyébként később se nyitott ki.

legutóbb még itt voltak

Újra elkezdődött az iskola. Nem a tanító úr volt a katedrán, hanem egy másik, fiatalabb. Hoffer Andris, Reiter Dávid meg Rausch Tomi

is hiányzott, és hiába bizonygattam az új tanítónak, hogy legutóbb még itt voltak, nem írta be, csak Kovács Andrist, akiről tudtuk, hogy elcsapta a hasát.

Tanítás után Papa az asztalomat csiszolta. Kértem tőle egy darab polírpapírt, hátha hamarabb végére jutunk a munkának. Meséltem neki az új tanítóról, aki azt se tudta, hány hiányzó van, de Papa mintha nem is hallotta volna, csendben dolgozott. Elmerülten simogatta az asztallapot, aztán felnézett, és azt mondta, kész van. Kicsit még látszik ugyan a folt, de ha lelakkozzuk, meglátom, szebb lesz, mint újkorában.

felső kép | MadisonElizabethx, flickr.com

Debreczeny György

NEM IS ROBBANT FEL

2017-06-15 | **VERS**

Birtalan Ferenc Aknavető című versére

Igaz hogy a képen a Népszínház utca látható
de biztosan ott is voltak hősök
nem csak a Százados úton
a Hős utcában vagy a Kerepesi temetőben

Ezerkilencszázötvenhat elmúlt
először ellenforradalom volt szegény
aztán népfelkelés később forradalom lett
szóval hosszú és rögzös utat járt be

De én sose jártam a Nép
színház utcában apámmal
Az én apám nem tudom járt-e a fronton
de évekig volt orosz hadifogoly

és nem fogta a kezemet
november ötödikén
sem hatodikán
így aztán meg sem torpantunk a járdán

Ennek egyik oka az lehetett
s ez el nem hanyagolható
hogy akkor még meg sem
születtem

Mifelénk a Márvány utcában
akkoriban nem röpködött gránát
és nem is robbant fel
csak a család

Csak anyám öccse és húga indultak el
a nyugati határ felé
Aztán eltelt egy év és talán

még egy negyed és megszülettem

A következő esztendőben
meghalt (anyai) nagyapám
Maradtunk öten:
nagyanyám anyám apám

valamint én a kisdéd
és a forradalom

kép | fortepan.hu, Márvány utca az Alkotás utca felé nézve, Kis Royal étterem, 1967

Péter János

USZODA

2017-06-11 | NOVELLA

Van azért jó is az úszásórában, Árpi a múltkor megmutatta, hogy ha a tizenkettes
fülkében tudok öltözni, csak fel kell állni a padkára, a fogas fölött van egy kis lyuk, ott
a lányöltözőbe látni, persze csak akkor érdemes, ha van ott valaki, meg nem rakta a
kabátját a fogasra. Sokáig nem merek a padkán állni, különben is, ha nyikorog,

bejöhet az öltözős néni, de ha sikerül a tizenkettesbe menni, kicsit mindig átnézek. Ha más öltözik ott, az úszásóra után próbálom, de van, hogy akkor se sikerül, vagy hiába megyek a tizenkettesbe, mert senki sincs a lányöltözőben.

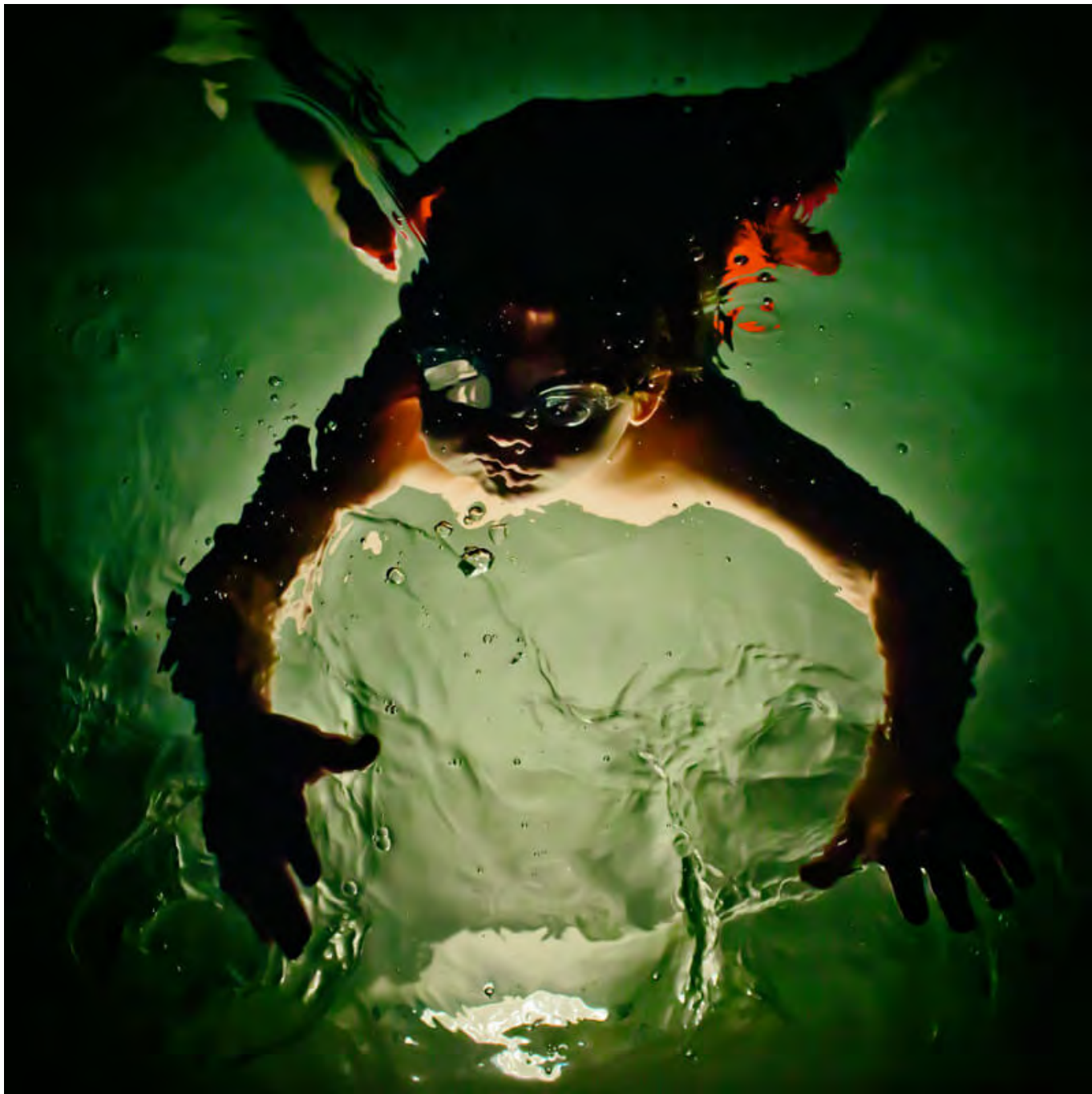
rögtön kapott egy pofont

Bili néni tanít minket úszni, mi hívjuk így, egyébként Szakács Józsefné, és Ili néninek kell szólítani, egyszer Peti véletlenül azt mondta az igazgató úrnak, hogy Bili nénivel

lesz óránk, akkor rögtön kapott egy pofont, aztán Bili nénitől is egyet, aztán otthon az apjától, és egy nagy csokor virággal kellett bocsánatot kérjen, az apja tenyere két napig még látszott az arcán, és egy darabig Foltosnak csúfoltuk.

A többiek már a kismédencében játszanak, a nagyon ügyesek meg átmehetnek a kettőtizesbe, ott a felnőtteknek se ér le a lába, és ugrálhatnak, csúszdázhatnak, mert aki leúszta a húsz hosszt, az szórakozhat, az azt csinál, amit akar, labdázhat is, csak a büfébe nem mehet. Bili néni időnként átnéz a kettőtizeshez, hogy rendben van-e minden, de hát velük mindig rendben van minden, mert tudnak úszni. Aki nem tud, azzal külön foglalkozik Bili néni. Tavaly fél évig még Csabival voltunk itt ketten, de őt aztán egy öreg katonabácsihoz járatta az apukája, és egy hét alatt megtanult úszni, kitett fejjel. A fejét most sem meri betenni a vízbe, de ez elég ahhoz, hogy Bili néni engedje úszni meg játszani.

Bili néniről egyszer azt hittem, hogy vallásos, mint mi, csak református, mint a Makai ikrek és Szabó Karcsi, mert annyit láttam a kezében tartott újságból, hogy USOK LAPJA, és arra gondoltam, hogy REFORMÁTUSOK LAPJA, és örültem, hogy mind a ketten vallásosak vagyunk, csak ő református, én meg katolikus, de akkor sem fog bántani. Később láttam, hogy a Pedagógusok Lapját olvasta, és mondta, hogy párttag, és a férje a pártbizottságon dolgozik, egyszer Gyulai Erzsike is azzal dicsekedett, hogy az anyukája a pártirodán dolgozik, aztán kiderült, hogy takarítónő. A Bili néni férje, Szakács Józsi bácsi nem lehet takarító, mert május elsején a tribünön állt. Hogy az Isten rohassza le onnan a kommunista fajtájával együtt azt a tetű Szakácsot, mondta a papám. Szóval Bili néni férje nem takarító, hanem kommunista.

Bili néni tanítja a testnevelést is, túsarkú cipőben szeret járni meg hosszú szoknyában, szép piros a körme, meg hosszú. Egyszer megkérdeztem anyut, miért van a néniknek hosszú, piros körmük, azt mondta, csak annak van, aki nem szeret dolgozni, mert hosszú, piros körömmel csak cigarettázni lehet, de se mosogatni, se krumplit szedni nem tud vele. Mosogatni utálok, nem is kell, mert anyu vagy mama mosogat, néha apu, de krumplit én is szedek, meg krumplibogarat, apu tíz fillért ad egy krumplibogárért, húsz bogárból van egy Sport szelet, a petékért meg a lárvákért nem fizet, pedig azokból még több van, és azokat is el kell taposni.

Bili néni nem szeret. Azt mondta, vagy ennyire buta vagyok, vagy ennyire ügyetlen, hogy én még mindig nem tanultam meg úszni, hiába van itt a Tisza meg a Körös, hiába van ez a szép sportuszoda, és hiába foglalkozik külön velem, mutatja nekem a partról a kéztempót meg a lábtempót, a múltkor is vizes lett a szoknyája, mert lefröcsköltem, még jó, hogy a cigarettája nem aludt el. Hogy ő szívét-lelkét beleteszi, de én nem akarok fejlődni, csak összevissza csapkodok meg prűszkölök, és neki ebből elege van, már Gyurkovics Csabi is megtanult úszni, a lányok is mind, csak én nem akarok.

annyira béna vagyok

Pedig akarok. Azt hittem, tudok is, gondoltam, felfújom az arcomat, és úgy lesz mindig elég levegőm, fel se kell jöjjek a víz fölé, mindenkinél ügyesebb leszek, de a végén az orromba ment a víz, szúrta az orromat és a fejemet is hátul, és nagyon megijedtem. Fel kellett jönnöm, megálltam, leraktam a lábam, köhögtem, és Bili néni kiabált, hogy minek rakom le a lábamat, minek állok meg, nem olyan nehéz megjegyezni, hogy lábtempó, siklás, jól kinyúlik a kéz, végig benn a fej, kéztempó, és akkor veszek levegőt, de úgy látszik, ez nekem magas. Tulajdonképp meg kellene buktasson testnevelésből, mert az úzás is a testneveléshez tartozik, én pedig annyira béna vagyok, hogy nem tanultam meg se kötelet mászni, se bukfencezni, se úszni. És az a baj, hogy akkor se tanulnék meg, ha százszor járnám a harmadik osztályt, ha már nyugdíjas lennék, és ide hozná a postás a nyugdíjamat a medence szélére, én még mindig csak egy métert siklanék, azt is prűszkölve. Bili néni olyan hangosan szid, hogy mindenki hallja, és tudom, megint rajtam nevetnek, már most is nevetnek, csak nem hallom, mert telement vízzel a fülem. Bili néni kiabál, hogy süket vagy?, hülye vagy?, hát nem érted, hogy ne tedd le a lábadat? Ha jövő hétre sem tanulsz meg úszni, beleváglok a kettőtizesbe! Még sose mertem a kettőtizesbe menni, mert itt is fuldoklom, de itt legalább le tudom tenni a lábam, és ha kell, kigyaloglok, de onnan esélyem sincs. Közben mégis örülök, hogy vízben vagyok, mert így nem látszik, hogy sírok, azt lehet mondani, hogy vizes az arcom, és ha nem törölöm meg a hajam, még a következő órán is rá lehet fogni, hogy a vizes fejemtől vizes az arcom.

Bili néni azt mondja, menjek öltözni, vége az órának, de a jövő hétre tanuljak meg úszni, mert tényleg belevág a kettőtizesbe. Kimegyek az öltözőbe, bemegyek rögtön az egyes fülkébe, az szabad, nem akarok végigmenni a tizenkettesig, nem akarok átnézni a lányöltözőbe. Jövő kedden megfulladok.

kép | Thomas Hawk, flickr.com

Piros Vera

AZÓIA

2017-06-13 | **VERS**

a világ legnyugatibb pontján
ahol az óperenciás tengertől kezdődik
lévén egyetlen lánygyermek
leszek a legfiatalabb szerencsét próbálok
a világ végén az eddig ismert világ végén
ahol a cabo da rocán a szél tűkanyart vesz

hátán hüvelyk matyi felém int
s nevetünk az összegyűlt sok nép láttán
ahogy kalapjuk után kapkodva forgolódnak
fotózkodnak váll közé húzott fejjel
kapaszkodnak ki miben
ahol a kurta farkú malac túr
a ház falának vetem a hátam
a házam falának a mi házunk fehér falának
ahol a világnak vége szakad és az új nyílik
azóia
nem tudom mit jelent néztem a googleben
nincs jelentése de a térkép szélén margóban
a világ végén az újnak kezdetén
ahol az óperenciás tenger a partot mossza
sóhajtom azóia
bármennyiszer is ejtem ki marad azóia
öt hang visszafele aióza
előlről-hátulról majdnem ugyanaz főleg
a világ peremén a peremének legszélén
a falat támasztom
theó szorosan mellettem a kezemet fogja
támasztjuk a falat és az eget bámuljuk
az eresz alatt árnyékban szélárnyékban
bámuljuk a felhők nagy menetét
a világ végét az újnak kezdetét

kép | Carles Fortuny, shutterstock.com

Szvetelszky Zsuzsanna

A NORMASZEGÉS NORMÁJA

[VÁLTOZIK ÉS UGYANAZ]

2017-06-10 | **ESSZÉ, VÁLTOZIK ÉS UGYANAZ**

Quod licet Iovi, non licet bovi (amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek): az adottságok, feltételek, lehetőségek, körülmények relativizálásával mindannyian folyamatosan és direkt módon visszajelzést adunk arról, kinél mi fogadható el legitim vétségként, a normaszegés normájának részeként. Hogy ebből miképpen lehet egyensúly, arra már a Biblia is ad útmutatást:

még a gerendát sem

„Ne ítéljete, hogy ne ítéltessetek! Mert amilyen ítélettel ítéltek, olyannal ítéltettek; és amilyen mértékkel mértek, nektek is olyannal mérnek.

Miért nézed a szálkát atyádfia szemében, a magad szemében pedig miért nem veszed észre még a gerendát sem? Vagy hogyan mondhatod akkor atyádfiának: Hadd vegyem ki szemedből a szálkát! – mikor a magad szemében ott a gerenda? Képmutató, vedd ki előbb saját szemedből a gerendát, és akkor majd jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd atyádfia szeméből a szálkát. (Máté 7:1–5)”

Sok ember ideje jelentős részében nem azért figyeli árgus szemmel a másik szemében lévő szálkát, hogy arról minél többet megtudjon, hanem hogy összehasonlíthassa a saját szemében lévő gerendával – könnyen lehet, nem is gerenda, hanem az is csak szálka. Ez önmagában versenyt eredményez, ahol a rangsor alakítását befolyásolja, hogy ki mit gondol – és mond – a többiek jó hírérl, az együttműködés minőségérl.

Ezt azonban nem olyan egyszerű megtudni. Nem igaz, hogy – így az sem mindegy, mennyit kockáztat az egyén a hatékony tapogatózáskor.

gemenacom, adobe.com

Ráadásul a kockázat feszültséggel jár. Feszültséget okoz, ha az egyén mást mond, mint amit csinál (illetve mást mond, mint amit gondol), vagy ha mást mond, mint a többiek. Ha külső és belső állapota eltér a szomszédokétól, az ismerősökétől. A feszültség oldódik, ha a külső állapot megváltoztatja a belsőt: ezt hívjuk internalizációnak. Ha meg a belső állapot változtatja meg a külsőt, externalizációról beszélünk. A tapogatózás költsége csökkenthető, ha az ember elmeséli – ezzel egyben utánakérdez –, hogy mások mennyire képmutatóak. A „mások” a közösség jó hírű tagjai vagy az illető számára fontos, jelentős tagok. Aki gondolkodásában távol áll, azt hárítja, aki pedig közelebb, azt esetleg igyekszik még közelebb hozni – ápolni és építeni a kapcsolatot vele. Végző soron azért beszélgetünk, hogy eldöntsük: akarunk-e beszélgetni.

képmutatás

Kérdés, mennyire zavar valakit, ha mást mond, mint amit csinál – és mennyire zavarja, ha mást mond, mint a többiek. Vagyis magával van-e konfliktusban, vagy inkább másokkal?

Mennyire lesz tartós a képmutatása? Általában mennyire hajlamosak képmutatásra az emberek? Ha mindezt továbbgondoljuk, a közösségre, a csoportra is kérdezhetünk. Mitől terjed el egy vélemény? Mennyire kifizetődő a monitorozás? Hányszor kerül valaki konfliktusba másokkal és magával ahhoz, hogy hatékonyan monitorozzon? A monitorozás költséges: az ember előhozakodik valamivel – vallomást tesz egy normaszegésről, elmeséli például, hogy rendszeresen késik –, és emiatt lenézik, könnyen megalázó helyzetbe kerül. Az így szerzett tudás hasznos és csökkenti a további költségeket.

Az első monitorozás mindig veszélyes, sőt, sokáig nem is éri meg. Vajon mennyit áldoz be valaki a saját jó híréből, mikor előrukkol valamivel? Aki kezd, kiadja magát, ugyanakkor nyerhet azzal, hogy talán a másik is ezt teszi. Ehhez minél több közös ismerősre van szükség, hogy tudjanak róluk beszélni. Nem mindegy, kit emlegetnek: olyanokat-e, akikről szólva sok információ szerezhető, minél kevesebb tekintélyvesztéssel. Az információ birtokában az egyén kommunikációja hatékonyabb lesz: ez a hasznosság. Az ember megtudja, kinek a társaságában viselkedhet biztonságosan.

Két ember beszélgetése mindkettejük számára hasznos, ám a kérdés a beszélgetésekből származó benyomások, tapasztalatok összegződése. Vagyis: mennyire szavahihető valaki? Milyen a híre? Az információnak önmagában nincs értéke, csak a kommunikáció által lesz: minden információ személyre szabott – miközben a teljes rendszer pillanatnyi állapotától is függ a „kifizetés”.

Nem mindenki tartja kellemetlennek az átlagtól eltérőt. Van, amiről tudjuk, hogy nem tilos – de van, aki nem tudja, hogy kínos-e vagy sem. Az ember akkor jár rosszul egy beszélgetésben, amikor nem válaszolhatja azt, amit szeretne, vagy nem viselkedhet úgy, ahogy szeretne – vagy nem tudja, mit kellene válaszolnia, hogyan kellene viselkednie.

Dasha Petrenko, adobe.com

Gyakran azért beszélgetünk, hogy összehangoljuk a normáinkat. A helyzet ilyenkor aszimmetrikus: valakinek el kell kezdenie – és aki elkezdi, az bizony kockáztat. Az előhozakodás ugyanis többnyire rákérdezés. A kérdező már a kérdésével elárul magáról valamit.

Normákból is egyre több van: a technológia, a népességrobbanás, a társadalmi változások generálják az újakat. A normaszegés pedig „frissíti”, aktualizálja ezeket, hiszen számtalan ütközést, fennakadást okozna, ha minden normát betartanának. A különböző diverzitások is új és új sokféleséget hoznak létre. A normaszegés egyfajta lépték: ha nem volna, kihalna az emberiség, elpusztulna az élet: a kultúra evolúcióját is a normaszegés biztosítja. A rendszer egésze lesz rugalmasabb: többféle választ ad egy problémára, és ezzel megnő a valószínűsége, hogy jó választ ad.

**ha kiderülne, hogy adócsaló
vagyok**

Aki úgy dönt, a képmutatás stratégiáját felhasználja előbbre jutása érdekében, a tekintély növelésével sokat tehet. Csakhogy ez költséges: az egyén saját

képmutatása is forrásokat igényel, és a mások képmutatásának becsléséből is fakadhatnak veszteségek. Az ambiciózus egyénnek el kell találnia, mi az optimális arány. Minél több emberrel és minél több emberről beszélget valaki, annál jobban meg tudja becsülni, mennyit kell költenie képmutatásra. A „Képzeld, X adócsaló” jellegű történet rejtetten tartalmazza a közlő mögöttes kérdését is: „mit szólnál, ha kiderülne, hogy adócsaló vagyok?” A történetet hallgató szörnyülködése vagy vállvonogatása meghatározza, hogy a közlő milyen normaszegésre hajlandó.

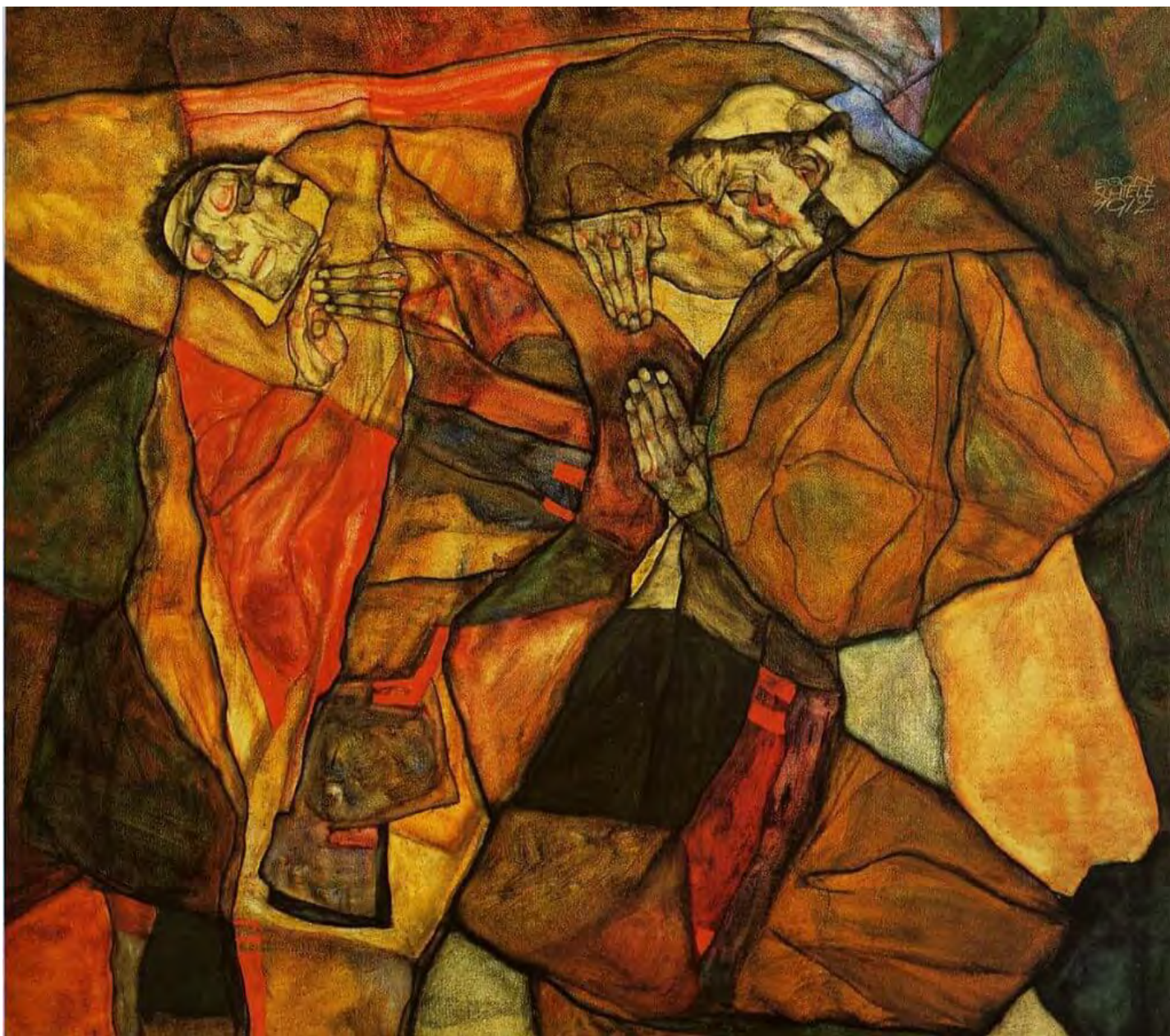
Nem mindegy, kit tekintenek a csoport tagjai megbízhatónak – és a megbízhatóság ebben az esetben historikus: egyszer már megbízható volt, és még egyszer sem volt megbízhatatlan. „...nagyon hasznos például jószágosnak, megbízhatónak, emberségesnek, feddhetetlennek, vallásosnak látszani, és annak lenni, de az elmének mindig készen kell állni arra, hogy ha az ember számára az a hasznos, akkor képes legyen az ellenkezőjére változni.” (Machiavelli). A tökéletes képmutató külsőleg adaptív, ám belsőleg makacs – ők az igazi köpönyegforgatók. Az adaptivitásra és a makacsságra is szüksége van a társadalomnak. Ha nincsenek makacsok, nincs stabilizáció – ha nincsenek adaptívak, nincs fejlődés.

kép | ricardoferrando, adobe.com

Birtalan Ferenc

ILYEN SOROK

2017-06-19 | **VERS**

hogy rossz az év hogy rossz az élet
hogy hányni jár beléd a lélek

s csak jönnek mind a vacak percek
ócska kókler vagy jézus herceg

pedig anyád nem ezt akarta
rettegve várt a bombazajba
francnak se kellett még egy gyermek
de kegyelmet kapott kegyelmet

nem volt ruhája nem volt ágya
mégis eljött egy rossz világra
helyet akart és meg nem hátrált
akit csak anyja vére táplált

hogyan rossz az év hogyan rossz az élet
amire szánták arra ébred
megkapta viszi a keresztyét
legyen amire fölszegezzék

tanuljon fájni ostromozták
nem segítette égi ország
vesztve mindenét ami számít
megy egy seholsincs másvilágig

kép | Egon Schiele: Agónia, wikiart.com

S. Nagy Katalin

CHAGALL, A CSODÁLATOS

2017-06-04 | ESSZÉ

Chagall a legtöbb önarcképét fiatalon festette. A legkorábbiakat tanuló évei alatt Szentpéterváron (például *Önarckép ecsetekkel*). A város a cári Oroszország intellektuális és művészeti központjának számított, számos állami és magán képzőművészeti iskolával, szalonokkal, folyóiratokkal. Akadémizmusa mellett is nyitottabb szellemű volt, mint Moszkva. Chagall itt ismerkedett meg első pártfogójával, majdani gyűjtőjével, Goldberg ügyvéddel. 1910-ben utazott Párizsba (másik támogatója, Maxim Vinaver képviselő anyagi segítségével). „Párizsban másodszor születtem” – írja önéletrajzi könyvében, az *Életemben*. Az 1910–14 közötti időszakban több festményén, grafikáján örökíti meg önmagát, de Yehuda Pen, a népszerű litván zsidó művész is megfestette Chagall portréját, 1915-ben Vityebszkben. Finom arcú, kicsit lányos bőrű, érzékeny, álmodozó tekintetű, szabad és boldog ifjút látunk a képen, nagy kalapban, nyitott ingnyakkal. Palettáját szokatlanul tartja bőrkesztyűs kezében, lazán rátámaszkodva, mintha hangszer volna. Mosolyában groteszkség is bujkál, göndör tincsei a lágy arcot keretezik. Az üres háttér lazúros, pasztell színei erősítik az ifjú festő líraiságát és felszabadultságát.

szereketreméltó

Chagall az elkövetkező években sokféleképp mutatja meg önmagát, de soha nem ilyen szépnek, szereketreméltónak. Mesterére egyébként nem jellemző ez a festői látásmód, ő még közelebb áll a 19. századi

orosz realistákhoz.

A párizsi Chagall-önarcképek közül kiemelkedik az *Önarckép hét ujjal*. Első műtermében, La Ruche-ban (A Méhkas) készült a viszonylag nagy méretű kép. A helyet 1902-től használják képzőművészek (ma is működik). Főként külföldről érkezők, Párizsban tanulni vágyók, a modern művészettel ismerkedők dolgoztak itt, például Modigliani, Soutine, Marie Laurencin, Brancusi, Archipenko. Chagallt először Apollinaire népszerűsítette a párizsi művészetkedvelők körében.

Önarckép hét ujjal

„Önarckép hét ujjal – ezt a címet adtam képemnek, mert éppen ennyi ujj látható bal kezemen. Öt ujj talán kevés lett volna ahhoz, hogy valóra váltsam mindazt, amit a lélek kifejezni kívánt. Vagy a hetes szám – bűvös szám? A menóra, a szent gyertyatartó

is hétkarú” – ennyi magyarázat elég is a különös címhez. Az *Életemben* még egyszer visszatér: „Hogy miért van hét ujj? Hogy másfajta konstrukciót mutassak meg, egy képzelet alkotta elemet a valóságos elemek mellé”. Számos Chagallról író szerző kiemeli a hetes szám fontosságát a Bibliában és a zsidó hagyományban. A vallásos ortodox zsidó családban nevelkedett festő saját születési dátuma miatt is szimbolikus tartalmakat tulajdonított a mágikus számnak (1887. 7. hó 7-én született). Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy mindezekén túl a hét ujj, amellyel megérinti a készülő, Oroszországról valló festményét, azt is jelenti, hogy az alkotónak minden képességét, egész lényét bele kell adnia a műbe a kifejezés, a hatás érdekében. A göndör hajú, lányos szájú, különös tekintetű Chagall olyan ezen a képen, amilyennek Nell Walden leírta őt, kiemelve, hogy költő- és festőtársai csodagyereknek tartják, és még a piaci kofák is kényeztetik.

emlékekben őrzött házak

A képen balra forduló festő háromnegyedes alakja látható. Festőállványa, illetve a készülő *Oroszország* című képe előtt ül. A képen vityebszki motívumok, emlékek.

Palettáján sokféle szín, ujjai között ecsetek. A háttérben a falon még egy jellegzetes Chagall-kép tűnik fel az Eiffel-toronnyal. Jobbra mintha megnyílt volna a műterem fala, dús felhők fölött a mélykék égben a vityebszki templom, körülötte emlékekben őrzött házak. A két helység nevét, mely egész munkásságának legfőbb motívuma, nagy héber betűkkel írta a feje fölé, közel a kép záróvonalához. A festmény tanúsítja, hogy a festő már magába szívta a kubizmusból, amire szüksége volt, hasznosította a fauve-ok („vadak”) felfokozott színeit és a konstruktivisták első kísérleteit. A szilárd körvonalú színfoltok vibrálása, az érzelmi-gondolati struktúra gazdagodása igazolja André Bretont, aki később (1940-ben) azt írta Chagallról: „A totális lírai robbanás dátuma 1911. Ez az a pillanat, amikor a metafora – egyedül ővele – bevonul a modern festészetbe”.

A fiatal festő karakteres arca nagyon komoly, elmélyült, mint aki tudja, hogy az állványán látható kép is remekmű és a hét ujjas önarckép is az. Külön kiemelem a zakója hajtókájára tűzött rózsaszín rózsát, amely nem igazán illik a mellényes, elegáns öltönyhöz, és a Párizssal és Vityebszkkal azonosuló környezethez sem. Csakhogy

Chagall szerelmesen érkezik álmai városába, 1908-ban még otthon megismerkedik Bella Rosenfelddel, akit hazatértekor feleségül vesz, és aki 1915-től 1944-ig társa, műzsája, lányuk anyja, halála után is egyik fő szereplője a Chagall-univerzumnak.

Önarckép ház előtt

1910–14 között Párizsban és közvetlen hazatérése után több önarcképet fest, a legtöbbet 1914-ben, 27 évesen. *Önarckép ház előtt*: háromnegyedes, szembenéző, divatos párizsi öltözkében, csokornyakkendővel, a fiatal arc kissé gondterhelt. A háttérben, mintegy kontrasztként, fából épült orosz ház, nyitott ablakában alig kivehető személy. A philadelphiai múzeumban őrzött, jobbra forduló mellképen is szomorú és nagyon figyelmes a szeme, ez a leghagyományosabb önarcképe. A kék-zöld-fehér színekből összeálló *Önarckép profilban* című képen a többitől eltérően balra fordul és a maga előtt tartott virágcsokorra koncentrálnak. Virágcsokor van a kép bal sarkában az ugyancsak 1914-ben festett *Önarckép zöldben* című olajképen, mellette jobbra Bella profilja, balra háttal a festőállvány, az ablakon túl pedig Vityebszk. Chagall visszavonult, munkára koncentrálnak életet él, éjjel-nappal fest, nem vesz részt a népes művészkolónia zajos eseményeiben. Ő, ahogy írja, „túl komoly”, szívesen beszélget költő barátaival (leginkább a modernizmus iránt elkötelezett Blaise Cendrarsal), de nehezen mozdítható ki műterméből. Cendrars és Apollinaire verseket ír, ajánl Chagallnak, ezek hangulata, megidézett motívumai jelennek meg Chagall önarcképein. „Kinőttem a gettóból, és itt a Méhkasban, Párizsban, Franciaországban, Európában én is ember vagyok” – vallja az *Életemben*.

Apollinaire ismerteti össze a festőt 1913-ban Herwarth Walden berlini műkereskedővel, az expresszionista Der Sturm alapítójával, aki már az év őszén kiállít műveiből, majd 1914-ben rendezik meg Chagall első önálló kiállítását. A katalógus bevezetőjét Apollinaire írta. Chagall Berlinből Vityebszkbe utazik, ott éri az I. világháború kitörése. 1915 nyarán feleségül veszi Bellát, ősszel Szentpétervárra költöznek, ahol egy hadiüzemben dolgozik.

mint az álomban

1915 és 1917 között különleges önarcképeket fest, vagyis kettős portrékat feleségéről és önmagáról – ezek a műfaji eltérés ellenére kihagyhatatlanok, ha önarcképekről van szó. *A születésnap*, *Kettős portré*,

Szerelmesek a város felett és *A sétány* legjelentősebb művei közé tartoznak. Ezeken kívül is több képen együtt látható Bellával (*Kék szerelmesek*, *Rózsaszín szerelmesek*, *Szürke szerelmesek*, *Zöld szerelmesek*). Eleinte jól érzi magát Péterváron, majd Vityebszkben, ahol modern művészeti iskolát alapít. Megfesti, hogy a szerelem által az

ember legyőzheti a gravitációt, a földhöz kötöttséget – mint az álomban. A festő a valóság feletti állapotban lebeg, arca derűs, átszellemült. A lebegéssel, repüléssel összekapcsolódó szerelem élményének csodája mindkettőjük arcán megjelenik. Chagall sovány, izgága alakja nagyon is hasonlít az akkoriban róluk, róla készült fekete-fehér fotókon megörökített önmagához.

1917-ben még fest egy *Önarckép palettával* című képet, mely közelebb áll az első párizsi korszakban készültekhez, a kubizmusból és a konstruktivizmusból tanultakat hasznosítja. Merevebb, tartózkodóbb az arca, mint a többi, 1915 után otthon készült művén. Ecsetet tart a bal kezében, jobbában téglapiros palettát. Nagy méretű a készülő festmény az állványon, főként visszafogott homokszínekkel: Vityebszk, oldalukra állított házakkal és a szokásos templommal, melynek tornya kilép a kép keretéből, tovább fokozva a látvány abszurditását. A zöld kabát, a rózsaszín ingnyak és a fénynyalábok ellenére számomra ez az önarckép mintha a búcsúzás kezdete volna, mintha a szerelem boldogsága ellenére már látná a tényeket, konfliktusokat, amelyek végül is Oroszország elhagyásához vezetnek. Mintha barna kerítéssel körbezárt szülőfalujának részlete is azt jelezné, hogy szeretné eltávolítani a valóságosból, átemelni az emlékezet dimenziójába.

jelenés festés közben

1918-ban festi az *Önarckép műzsával (Álom)* című festményét. Chagall önarcképeinek nagy részén ismerős önarckép típust követ: önmagát a műtermében, rendszerint készülő festmény előtt

ábrázolja, munkaeszközeivel a kezében. De ez a nagyméretű kép eltér a hasonló műterem–festőeszközök–állványon-kép munkáktól. Chagall lemond a színekről, holott lírai, álm közeli műveinek egyik legfontosabb eleme a szín. Itt csak kékeket, fehéreket és a kékhez közelálló színeket használt. Kék az ég, a víz, a tenger, a kék szín kapcsolódik a repüléshez, az igazságot, a tisztaságot, az intelligenciát, a hűséget szimbolizálja és a mennyet. A Bibliában a Fiú színe, a fehér az Atyáé. Érzelemteli szín, jó közérzetet teremt, itt az alkotási folyamattal, a teremtéssel is összekapcsolódik. A festő állványa előtt ül, de elfordulva, s a körülötte kavargó formákra, jelekre figyel. A festmény alcíme álm, álomszerű, de jelenés is (több könyvben, írásban ez a változat szerepel). Jelenés festés közben, mely magát a festőt is meglepi. Chagall ugyan elmúlt 30 éves, de sokkal fiatalabbnak látszik, sovány arca egy csodálkozó kamaszé. A bal oldali nagy háromszög, amibe műterme részletét és önmagát komponálta, a legsötétebb (berlini kék), és így talán leginkább a köznapokhoz köthető, míg szemben vele a jobb oldali nagy háromszög kobaltnék, a misztikus, csodás megjelenésű múzsa – vagy angyal – teste ebből bontakozik ki. A csukott szemű lény arca némelyik Chagall

önarckép profilját idézi, de virágcsendéletében is látunk hasonló, idealizált fiatal nőt. Közel lebeg az ablakhoz, melynek hátat fordít, nem kívülről érkezett. Erőtéljes, izmos, különösen a vékony testű (sokak szerint vézna, kisméretű) festő mellett, és erőt sugároz, égi, szellemi energiákat. Hatalmas szárnya uralja a tér felső részét, fodros kontúrvonala szinte védőn húzódik a festő világa, műterme felett. A kék, fehér alakzatok alulról felfelé mozognak. Alig van nyugodt, sima felület a festményen – egyik mégis a festő arca, jelezve elkötelezettségét, magabiztosságát. Ahogyan a lebegő, repülő, Bellával közös önarcképek vallomások a szerelemről, az *Önarckép műzsával (Álom)* vallomás a festésről.

Önarckép műzsával (álom)

Két és fél év után Vityebszkből Moszkvába költöznek, díszleteket és jelmezeket tervez a zsidó kamaraszínház részére. Önarckép-rajzai szomorúak, egyre nehezebben viseli az orosz állapotokat. 1922-ben visszatér Berlinbe, 1923-ban Párizsban telepszik le feleségével és lányával, illusztrációkat készít. 1922 és 1941 között nem festett olyan

önarcképeket, mely a műfaj hagyományait követi. Készített viszont önarckép ceruza- és tollrajzokat, litográfiákat, rézkarcokat. Ezek között sok a groteszk, fintorgó, eltorzult arckifejezésű, humoros. Chagall írja és illusztrálja az *Életemet*. Bella fordítja franciára, Paul Cassirer adja ki. Az *Életem* hangulatát idézi az a grafika, melyen torzonborz hajában jellegzetes vityebszki ház látható. Álla alatt falusias öltözékű apja, balra tőle édesanyja és felesége a kislányukkal.

orosz-francia-zsidó kötődései

1927 és 1930 között több olyan képet fest, amelynek címében is szerepel a „szerelmesek” szó. Például szerelmespár jelenik meg nagy

virágcsokorban. Feltételezhető, hogy ezekhez is Bella és saját maga a modell. 1935-ben kezdi, de csak 1947-ben fejezi be az emlékképet családjáról – égő vörös és mélykék kontrasztra építve, *A festő családja* címen. Családtagjait, beleértve nagybátyjait, unokatestvéreit egyébként folyamatosan szerepelteti festményein, rajzain; arcukat, alakjukat kölcsönzi a Biblia-illusztrációkhoz és a zsidó ünnepeket megörökítő művein. Itt vörös a háttér, az ég, benne egy festőtől elforduló angyal és fehér esküvői ruhában, kezében virágcsokorral Bella. A festő itt is a bal oldalon ül állványa előtt, palettája, ecseteit tartó bal keze az ölében, jobb keze a mellkasán. Figyelemmel fordul családtagjai felé, az ő lábuk alatt késsel átölelten Vityebszk, az elmaradhatatlan templommal. Az idősödő szülők a kompozíció centrumában vannak. 1935–1947 között több változatban is megfesti ezt a témát, többször ugyanezzel a címmel. Önmagát a festéshez szükséges eszközeivel, családtagjait tóratekerccsel, az emlékeiben őrzött Vityebszket, hegedűt, tehénkét, holdat, angyalt – képeinek állandó, orosz-francia-zsidó kötődéseit jelző motívumait. „Minden festő valahol született, és ha későbbiekben reagál is más környezetek befolyásaira, hazájának bizonyos esszenciája, aromája művében mindig fellelhető” – írja 1947-ben. 1938–1940 között festi *Három gyertya* című képét, amelyen Vityebszkből tűz és vérfolyam árad szét, ebből magasodnak fel a fehér ruhás Bellával összeölelkezve, és nézik rémülten a pusztulást – zuhanó angyalokkal és tiltakozó emberekkel együtt. Chagall arcán borzalom. Az irtózatossá vörös színtömeget próbálja ellensúlyozni a bal oldali három hosszú gyertyatartó és a sarokban háttal kucorgó, gubbasztó kék számár, meg az

égen világító fehér virágcsokor. Az akkoriban festett *Óra a farkas és a kutya között* képen jobb kezében palettát, ecseteket tartó festő baljával fest (csak a kerete látszik a festménynek), hátat fordít a kisvárosi utcának, arca sötétebb kék, szomorú. Feje mellett fehér arc, amelyhez nem tartozik test, csak egy égő vörös folyam, az fentről, a házak közül indul, lejjebb kiszélesedik, és ömlik tovább. Versében olvasni: „Látom őket; most rongyokban vonszolják magukat / Mezítláb néma utakon / Israel, Pissaro és Modigliani testvérei. / Testvéreinket kötélén vonszolják / Dürer és Holbein fiai / A halálba a kemencékbe (nyersfordítás).

Elhagyni kényszerül Párizst, a németek elől Loire megyébe menekülnek, majd 1941 júniusában New Yorkba utaznak. Bella megbetegszik, és 1944 szeptemberében meghal. Chagall kilenc hónapig nem fest. 1945-ben a *Kék koncerttel* és az *Őkörülötte* című festménnyel búcsúzik Bellától. Az utóbbin ő is szerepel a bal oldalon, lent, kezében palettája, ecsetek, mellette a festőállvány. Feje kifordult, felfelé néz, megidézi közös történeteiket, az esküvőt, Vityebszket. A festmény domináns színe a kék, hiszen mindez emlék: felhők, vizek, a levegő párái választják el az emlékekből előhívott, képzeletbeli Bella legyezős, lebegő, légies alakját. Kettőjük között egy akrobata tartja a varázsgömbbe zárt, már nem létező Vityebszket, amit akkor pusztítottak el a németek, amikor nekik sikerült elmenekülni New Yorkba. Jobbra fent virágzó faágak koszorújában öleli magához a még fiatal festő hosszú, fátyolos jegyesét. Aztán 1945–47 között újra és újra Bellát festi és közös kisvárosukat. A *Életemben* írta, hogy amikor Bellát megismerte, „a szoba tele volt földöntúli kékkel”, angyal lebegett a mennyezeten, ragyogó kék fényben. Ez a látomásos kék kísérte végig szerelmüket. Később is volt szerelmes, még kétszer megnősült, kedvesei is feltűnnek a képein, de soha nem olyan bensőségesen, ahogy Bellát ábrázolta.

élet és halál ciklikussága

1947-ben festi *Önarckép órával* című képét. Itt a festőállvány a jobb oldalon áll, a készülő képpel, melyen az egész alakos zsidó Krisztus fejénél Bella menyasszonyi fátylas

arca látható. Chagall nyaka, arca, haja kék, vállából derűs, vörös számárfej hajlik a Vityebszket is megidéző, készülő festmény felé. A számár a zsidó hagyományban a próféták, bírák, királyok szent állata, Chagall kedvenc motívuma. A festő feje felett falióra repül, amelyből kék kezek nyúlnak a kék ég világos sárga fényei felé. Az idő múlását, az égiek jelenlétét, a transzcendenciát is hordozó óra szintén visszatérő elem, utalás élet és halál ciklikusságára. Három év telt el Bella halála óta. Sikeres New York-i kiállítások után különféle európai képtárakban is kiállít. Visszatér Párizsba, 1950-ben Vence-ban telepszik le. Ez az önarckép – hosszú idő után – szomorú elfogadása mindannak, ami magánéletében és Európában történt. 1947–48 után is rengeteget dolgozik, sokféle műfajban: freskókat, üveglakokat, kerámiákat, illusztrációkat készít az olajképek mellett, és sokat utazik.

1955-ben készült *Önarckép palettával* című művén a zenélő Dávid királyt festi éppen, annak koronája fölött nagy fekete betűkkel: Bible (Biblia). Chagall a harmincas években illusztrálta a Bibliát, ez óriási népszerűséget hozott számára. Itt karikatúraszerű a profilja, a vastag kontúrvonalon belül inkább groteszk, kételkedő, palettájára ornamentikászerűen nagy betűkkel felírta a nevét: Chagall. Abban az évben és a következőben számos ószövetségi jelenetet készít különböző technikával, legtöbbjük szomorú, elkeseredett, mintha ezekkel állítana emléket a háború alatt elpusztított zsidóságnak, köztük saját rokonainak. Mintha saját arcát kölcsönözte volna Jeremiásnak. 1960-ban vegyes technikával készült önarcképe is az újabb Biblia-illusztrációkhoz kapcsolódik.

Önarckép virágcsokorral

1959–68 között festett *Önarcképe* az utolsó művek egyike a műfajban. 81 éves, amikor befejezi. Ismét a kék a meghatározó szín, de itt nem Vityebszk, hanem Párizs a háttér. Fiatal arcához támaszkodva a fehér ruhás örök menyasszony, aki mögött az emberarcú holdig magasodik a kakas – a korai festményektől gyakori szereplő.

Kezében paletta festékekkel, ecsetei – mestersége jelképei, amelyek segítségével a szegény, műveletlen, vallásos zsidó környezetből ki tudott kerülni. A törékeny, vidéki fiú a 20. századi modern művészet egyik meghatározó alakjává lett. 1980-ban egy színezett rajzának címe: *A kék festő*, ezen is magát örökíti meg. Az 1982-ben festett *Önarckép virágcsokorral* című olajképén ismét Vityebszk lebeg vörös zuhatagban, a festő hálával idézi gyerekkora színhelyeit. Ekkor 94 éves, de a kékek, vörösek, zöldek még frissek, élénkek, fiatalos a lendület, még nyitottnak tűnik Chagall világa. A halála évében is fest – megerősítve egész életére jellemző munkabírást, szomorú derűjét.

felső kép | Önarckép

Nacsinák Gergely András

SZIGET ÉS TORONY

2017-06-27 | **ESSZÉ**

I.

„Egészen másképpen kellene élni.”

Eddig a lakonikus csehovi mondatig időnként még csak-csak eljut az ember, tízévenként egyszer, vagy naponta ötször is – de hogyan lehetne ennek a „másképpen”-nek a mélyére hatolni, hogy sürgetésének eleget tegyünk? Azt úgyszólván mindenki tudja, vagy sejti legalább, ha másból nem, hát a szívét rendszeres időközönként felhőző szorongásból, hogy éljen bárhogya és bárhol, mégsem egészen *így* kellene élni: de javarészt sem az „így”, sem pedig a „másképpen” nem ölt határozottabb formát némi lelkifurdalásnál. Hanem akkor hogyan? Hát költőien, persze. Mert a világ prózája merő unalom és halál. Az életet valami névtelen súly húzza lefelé, ezzel szemben ellenerőt kell kifejteni: máskülönben a nehézkedés egyhangúságára ítéljük. De miben állna ez a „költőiség”? Nem is egyszerűen másképp, hanem *egész másképpen*.

a sziget éneke

Pontosan tudjuk például, hogy ha a dolgok rendjén volnának, egy szigeten lagnánk; mégpedig nem túl nagy szigeten, a mérsékeltnél melegebb égöv alatt. Költők és különcök első számú óvóhelye a sziget: olyan fokig sűríti

magába ezt a „másképpent”, hogy nem tudom, volt-e bárki, aki a valóságban is huzamosabb ideig elviselte. De azért mindenki tudja, hogy bármire vágyik és bármit keres, szigetet keres: nem túl nagyot, és nem túl hideget. Rejtőző természetűt, amelynek partját kicsiny, és egymásra semmiben sem hasonlító öblök és sziklaformák tagolják; és kell még rá hegy is, ahonnan az egészet belátni, és amely körül éjjel és nappal szüntelenül, szabadon jár a szél. Szigeten lakni már önmagában, minden hozzáadás nélkül költői létmód, és még csak papír sem kell hozzá. Aki mégis írásra vetemedne, jól vigyázzon, hogy hangja ne más, csakis a sziget éneke legyen. Íráskor a szavakat a tengerparti kövek közül kell kikotorni, és úgy válogatni át egyesével, hogy a legsimább, legfényesebb, legpompásabb rajzolatúakat meglelje az ember. Nyugodt és biztos kézzel: a túlon túl egyformák közül néhányat visszadobni a sistergő habok közé, ezzel megadva számukra az esélyt, hogy idővel – évek, évtizedek lassú őrlődése, csiszolódása után – immár végérvényes alakban újra partot érjenek. A szavakhoz hasonlóan, amelyeket használ, az ember gondolkodása is gyökeresen megváltozik ott, ahol kénytelen állandóan a tengerrel, a végtelenség és az idő talán egyetlen hú képmásával szemközt élni. Mert bármit gondoljon is, bárhogya vélekedjék önmaga

vagy a világ felől, gondolatai tüstént kifutnak a vizekre, és a hullámok próbájának vettetnek alá. Eleinte alighanem kénytelenek lennénk beismerni, hogy szavaink és gondolataink többsége megfeneklett vagy nyomorúságos állapotban vetődött partra ismét, esetleg nyom nélkül nyelte el ezeket a mély – mindenesetre nem járnak olyan szabadon köztünk és a horizont között, ahogy hittük vagy reméltük. Idővel azonban – és türelemmel, melynek fortélyát a kikötőben, nyűtt hálóiakat foltozó halászbemberektől lestük el –, bizonyára képesek lennénk olyan gondolatokat alkotni, amelyek könnyű bárkák módjára kibírják a tengert, és eljutnak valamely hipotetikus túlpártokig.

Harry McGregor, flickr.com

Valóságos *sziget* azért mégiscsak keveseknek adatik meg segítségül a költői „másképp” megtapasztalásához; így hirtelenjében csak az egy Lawrence Durrell jut eszembe, valamint maroknyi (és többnyire angol, azaz szigetországi) alkotótársa, akiket a második világháború előtti szélcsend idején nyűgözött le a Mediterráneum, és kerített hatalmába az a „sziget-mánia”, amelynek irigylésre méltó kórképéről egy

sor könyvben adtak számot. Úgy tűnik, ők tudták, hogy a világmindenség képe, emblémája a sziget, akárcsak a léleké vagy az öntudaté. Ha elég kicsi, a mediterrán sziget csiszolt, áttetsző lencseként gyűjti magába a világ életének minden sűrűségét. A mítoszokban a teremtés folyamata gyakran egy szigettel veszi kezdetét: ezért aki a teremtés légkörében akar élni, menjen szigetre. S aki ott van, sokszor érzi úgy, hogy megtalálta minden dolgok kezdetét.

II.

Észak felé haladva a szigetek már nem nyíltak: végtelenre tárt ablakok helyett a bezárkózás és az elkülönülés helyei. Paradox módon, ami körülhatárolt és magába tér, mint egy körív, délen a határtalan fészke lesz: ott a tenger és az óceán az égboltba olvad, mélység és magasság összeér, s a sziget, a kettő metszéspontján, gyémántkő módjára szikrázik fel. De északon a víz nem tükrözi az eget: úgy tetszik, mintha inkább az ég ismételné a vizeket, sápadt felhő-fodrokat görgetve és nehéz pára-tajtékot vetve. A sziget pedig nem a végtelenhez fordul, hanem önmaga felé. A sziget megfelelője a mi boreális éghajlatunkon alighanem a torony. Sziget-lét, óceán nélkül: jobb híján az éter kékjébe merítve. A magányra ítélt szellem a kontinentális égöv alatt a toronyban találhatja meg a zárt és a nyílt világ, a határos „én” és a határtalan mindenség érintkezési pontját.

belső horizontok

Toronyban lakni szintúgy keveseknek adatik meg; de bizonyára kevesen is keresik ennek privilégiumát. A torony épített sziget, és ahhoz hasonlóan mitikus ágens: a tudás és hatalom hieroglifája. A szigettel szemben, amely a *létezés*, a torony a *tudás* teljességére nyitott: vagyis nem annyira az égbolt, inkább a belső horizontok felé. A szigetek fölfedezésre várnak; a tornyok ellenben megépítésre. A szigetre megérkezik, és megérkezvén megpihen az ember: szemlélődik és nyugalomra lel. A toronyban egyhelyben maradva is szüntelen utazik, fáradhatatlanul jár fent és lent, a forgó csigalépcsőket róva pokolmély és mennyország között.

Thoor Ballylee, James Stringer, flickr.com

A torony költészete – ellentétben a szigetével, mely általában szavak nélküli – többször megfogható és közölhető, mert darabjai jól csiszolt fogalmak, és nem az elemek; és mert a mindennapok praktikus világa, nem pedig a tenger öleli körül. Toronyba visszavonulni voltaképp annyit tesz, mint a világot háborgó mélységnek és hullámozó bizonytalanságnak tekinteni – visszahúzódni egy zátonyra, határt vonni önmagunk és a mindennapok árapálya közé, melyen kereskedő-karavellák, rabszolgák-vonta gályák, gátlástalan martalócok cirkálnak szünet és fáradtság nélkül; annyit jelent, mint megépíteni mindezek közepette a szellem helyét, alkalmi hullámtörőjét. A tornyok csúcsán loboghat tájékozódást szolgáló jelzőtűz – ha világítótornyokról beszélünk –, lehetnek raktárak, továbbá háborús időkben a védekezés, békés időkben az uralom eszközei: akár így, akár úgy, de minden esetben a tudás és a szellem egy-egy metaforájaként tűnnek fel. Irányt mutatni, megőrizni, megmenteni, kormányozni: ezek az értelem ismérvei. Aki toronyban él, az *másképpen* él, mert az állandóság, és nem a változás törvényére bízta magát.

III.

Három régi fénykép van előttem, három toronyé: akárha három különböző személy portréját látnám. Az első meglehetősen katonás jelenség: négyszögletes, robusztus bástya, a puritánságig egyszerű; szürke kövein itt-ott moha feketéll, kevés, gyanakvó ablakával – melyek jószerivel csak kitágított lőrések – hallgatagon szemléli a falai alatt futó patak vizét, és az őt rejtő, széljárta erdőt. A 15. században emelték valami normann ivadékok Írország nyugati fertályán, s egy sor kisebb-nagyobb család birtokolta: a neveket hiábavaló volna elsorolni, mássalhangzóik úgy ropognak a fogak közt, mint apró kavicsok a tengerparton az ember talpa alatt. A második szintűgy középkori építmény, a 13. század derekáról, de jóval nyájasabb: nem cserjésben rejtőző őrszemhez hasonlít, inkább vén remetéhez, aki parányi kertjének közepén állva szemléli alant a messzire nyúló völgyet, fürkészi a madarak röptét a hegyhátak felett, és fülel, hátha a gyümölcsfák lombjának neszezéséből egyszer csak kihallik egy angyal suttogása. A harmadik tóparton áll, a víztől csak pár lépésnyire: emerről nádas, amarról ligeterdő fogja közre. Mind közül ez a legkisebb, mintha apró vár kerek saroktornya volna, és ránézésre van olyan régi, mint az előbbiek – pedig kevesebb, mint száz éve épült. Ez a torony rejtőzködik: íves falai nem hagyják megtörni az idő hullámain, inkább arra készítetik, hogy szelíden megkerüljék a tornyot és csendben megfeledkezzenek róla.

nyomot hagy

A három torony három arcot rejt: egy magába zárkózót, egy távolba tekintőt, egy elmélkedőt. Csak én látom viszont a falakban, kövekben, tetőcserepeken gazdáik képmását – vagy csakugyan ott van valami a szellemből, mely egykor belakta ezeket? Nem maradhatott-e meg rajtuk – mint ahogy a falon látszik a repkény lehullt levelének rajza – az egyéniség árnyéka, amely még most is kivehető? A tornyok szigetek: de építik, nem pedig fölfedezik; az ember tornyot épít, követ kőre rak, és közben a torony építi az embert, gondolat gondolatot követ, mind a kettő nyomot hagy a másikon. Az ember belakja a tornyot, s a torony az embert; ez megszólal a falak közt, szava ide-oda jár a lépcsőkön, termekben, míg elhal – és ki a

megmondhatója, hogy a hang, mely *őbenne* megszólal halkán, nem csak a torony visszhangja-e? A torony, akár egy sziget, világ a világban, különálló, körülhatárolt lét – épp úgy, ahogy a személy is az. Ha egykori lakóik portréjára nézek, nem tudom nem látni vonásaikban a kő keménységét és a moha lágyságát; homlokuk a tetők meredek íve, szemükben ablakok csillogása.

A három torony: Thoor Ballylee, Muzot, Bollingen.

A húszas évek elején, talán valami sugallattól vagy ösztöntől hajtva, és csaknem egy időben Európa nagy hatású alkotói közül hárman is úgy határoztak, hogy toronyba vonulnak vissza; jobban mondván, hogy szellemük lehető legjobb kifejezését a toronyban találják meg; még pontosabban úgy döntöttek, hogy *toronnyá* lesznek. Két nagy háború közti szélcsendben, amikor az első viharfellegei épp csak elvonultak, de a horizont mögött és az idegekben már készülődött a következő; amikor a fogékonyabbak már tudták, hogy az eszmék romlandók, és hogy így vagy úgy, de elkövetkezett az arctalan nemzedékek, a tömegember kora – mi mást is lehetett volna tenni, mint azért is *másképpen* élni: és a másképpen, ha nincs kéznél sziget, leginkább a toronyban kaphat plasztikus formát. Amikor kívül minden erő *lefelé* hat, amikor az ember belső világát is hallatlan nehézkedés járja át, ki kell lépni, és pedig *fölfelé* – az egyetlen értelmes megoldás a torony.

Muzot, wikimedia commons

Yeats még valamikor 1917-ben tesz szert egy mecénás jóvoltából a nyugat-írországi Ballylee-erődre, mely egy apró melléképülettől eltekintve voltaképp egyetlen torony: kelta szóval ezért kezdi *thúr*-ként emlegetni. Bár rendszeresen ki-ki látogat, főképp nyáridőn, lakhelyét majd csak '21-től teszi át oda. Ugyanebben az évben pillantja meg első ízben Rilke Valais-ban, a svájci Rhône tündéri völgye fölé emelkedő muzot-i lakótornyot, mely a következő évtől – szintén egy mecénásnak hála – végleges otthona lesz. Jung ugyanekkor, 1922-ben vásárolja meg a beszédes *Gotteshausland* nevű birtokot Bollingenben, a Zürichi-tó partján, s egy évvel később kezd hozzá ott egy torony építéséhez. Mintha ezek hárman összebeszélték volna; s mindegyik úgy ír a maga erőd-tornyáról, mint a másik kettő; máskor oly különböző stílusuk, gondolatviláguk és szóhasználatuk ezen a ponton nemcsak összecseng, de már-már fölcserélhető; és mindegyikük úgy ír a toronyba-vonulásról, mintha ez lett volna a lehető legjobb, s az adott pillanatban talán egyetlen választás.

aki olvas: útnak indul

„Olyan szép itt minden, hogyha máshová megy az ember, úgy érzi, hogy magát a szépséget hagyta hátra” – ezek Yeats szavai Thoor Ballylee-ről.

„Valais mindenképpen vágyaim netovábbja” –

folytatja Rilke. „Fenségesen zord és nagy, s kis kastélyunk környékén, ahol nemcsak szőlők vannak, de rétek, szántóföldek és gyümölcsfák is...” A torony a völgy fölé magasodik, „meglehetős meredeken Sierre fölött, a vidék egy kevésbé száraz, kellemes, sok forrással, csermellyel átszelt részén, kilátással a völgyre, a hegyoldalakra, és az ég legcsodálatosabb mélységeire.” Nem mindenki osztozott a költő lelkesedésében, vagyis nem mindenki értékelte a torony költészetét: Valéry például, aki járt is Muzotban, és nemcsak levelezett az oda visszavonult Rilkével, noha „elvarázsolt toronyként” emlegette a helyet, nem rejtette véka alá, mennyire megütközött a magánynak ezen a tapintható sűrűségén: „Apró kis kastély, rettenetesen egyedül a meglehetősen borús, roppant hegyi tájban; ódon szobák, sötét bútorokon, szűkös napokon merengők – ettől elszorult a szívem. Nem értettem ezt az annyira elkülönült létet... Úgy tetszett, kedves Rilke, mintha Ön a tiszta időbe zártan élne, s féltettem attól az egyhangú, áttetsző élettől, amely az azonos napokon

át világosan láttatja a halált.”**[1]** A tornyoknak és a szigeteknek csakugyan külön idejük van, mely már-már az időtlenséghez közelít: ilyen helyeken lassabban ketyegnek az órák és nyugodtabban ver a szív; élesebbé válik a hallás és metszőbbé a tekintet; a kövek, legyenek akár a parton szétszórva, akár falba építve, magukba sűrítene minden tapasztalatot, de meg is óvnak tőlük, ha kell. Hajszára úgy, ahogy a könyvek. Ez volna hát a harmadik elem, amelyről mindeddig nem esett szó, de amely mély rokonságban áll a szigetekkel és tornyokkal is, s amely, úgy tetszik, nemcsak hordozza ezek tulajdonságait, de össze is kapcsolja őket: a könyv, e szavakból rakott torony és papírból való sziget. A könyveket egyesek felfedezik, mint eladdig ismeretlen világokat; mások szóról szóra, kínlódom, verejtékkal törekedve építik föl. A könyvek is már-már időn és sorson kívül állnak, mentsvárak, raktárak, jelzőtüzek fészkei, a szellem óvóhelyei – egyszóval a *másképpen* élt élet letéteményesei. Aki olvas: útnak indul; a könyvbe mint toronyszobába zárkózik; ismeretlen horizontok felé fordítja törékeny csónakja orrát; önkéntes száműzetésbe vonul, elvarázsolt, ódon szobákban bolyong, és olyan időben él, mely áttetsző, és áttetszőségében világosan láttatja az *egészen mást* – a halált.

„Áldott legyen ez a hely,
S még áldottabb e torony; (...)
Tréfám volt, hadd legyen jel,
Hatalmasan álljon ott,
Amint rímet rímre daloltam,
S oly kort csúfoltam,
Mely volt fönn: félhalott.”

– hangzik Yeats szava. Persze van út *visszafele* is, a könyvtől a toronyig: „... A szót és a papírt nem tartottam elég reálisnak; kellett hozzá még valami” – meséli Jung. – „Legbelsőbb gondolataimat és tulajdon tudásomat kőben kellett ábrázolnom, vagy kőben vallomást tennem. Így kezdődött Bollingenben a torony építése. (...) Kezdetől roppant erősen kötődött a toronyhoz a nyugalom és megújulás érzése. Úgyszólván anyai otthont jelentett nekem. (...) Az évek során telepíngáltam a falakat, és ezáltal kifejeztem mindazt, ami az időből az elkülönülésbe, a jelenből az időtelenségbe helyezett át.”**[2]** Jung tornya talán mind közül a legkülönösebb; mert a másik kettő úgy

fedezte fel a tornyot, ahogy a szigeteket szokás, de ezt a harmadikat gazdája maga emelte, s évtizedeken át hozzá-hozzátett valamit: hol egy emeletet, hol egy mellékszárnyat – épp úgy, ahogy egy kéziratot javít, toldozgat az ember.

„Alexandriának világítótornya volt, s Babilonnak
Oly, mi a járó ég mása, hajónapló,

hol a napnak mozgása vezettetik s mozgása a holdnak;
És voltak tornyai Shelleynek, miket egyszer

meg is nevezett: koronás erők voltak.

Én azt mondom: *e torony – a szimbólumom*; azt mondom erre
A kanyaros, csavaros, spirál-taposómalom lépcsőre,

hogy ősi-örök lépcsőfok-sorom lenne...”[3]

*

A negyedik képet, mely még hiányzik a sorból, hiába keresem – nem találom sehol. Egy régi képeslap volt: nem tornyot ábrázolt, nem is szigetet, hanem a Neckar kanyarulatát és a rajta átívelő régi hidat Tübingenben; nagyjából azt, ami egy toronyból, egy toronybéli padlásszobából látszik; az ódon hidat, a folyóparti fákat, a házsort, amelyet minden toronylakó poéták legkülönbje, Hölderlin szemlélt hosszú évtizedeken át – már nem is a lelassult, hanem megfagyott időben, mely oly tisztán engedte látni a földet és eget, s a kettő közt feszülni a végtelent, akár a tömör, karctalan üveg. Külön időben, külön térben: nem is ő volt már akkor, Hölderlin, a poéta és házitanító, aki a folyóvízen, kordékeréken, kőlábakon cammogó időt, ezt a semmivel fölérő mindent figyelte ablakából, hanem Scardanelli, mindenki „alázatos szolgálja”. Kilépett önmagából, akárha lakatlan szigetre; vagy bezárkózott önmagába, mint ablaka-ajtaja nincs toronyba – egyre megy. Ő csakugyan egész másképpen élt már, olyannyira, hogy azt már nem bírta el régi neve, nem bírta el egyetlen név sem. Csak a torony? Mindig is úgy írt, mintha a magasból nézné a valóságot, szédítő magasból.

Bollingen, pinterest.com

„Kedvesen virít kéken fémes fedelével a templomtorony. Fecskék zsvaja körülkarolja, legcirmosabb kékség körülöleli. Magasan jár fölötte a nap, fényt önt a bádogtetőre, a szélben odafönt pedig csöndben kukorékol a szélkakas. Ha akkor lefele sétál valaki a harang alatt, lefele a lépcsőn; csöndes élet az, mert noha elrekesztve, elkülönítve az alak, kitűnik formálható lénye az embernek. Az ablak, ahonnan zúgnak ki a harangok, mind olyan, akár a szépség kapuja... Tisztaság azonban a szépség is. Különböző anyagból, belül, komoly szellem születik.”[4]

a

háló is gúzsba köt

Torony és sziget – mindinkább elavult metaforái a személyiségnek. A belső élet zártsága és ezzel együtt intimitása, rejtelmes, nehezen közölhető világa,

amelyben a magánosság egyszeri gyümölcsöt, „komoly szellemet” érlel; a csönd, amelyet zaj kerít körül; a véges, amelyet a végtelen tengere ostromol – mindennek nem kedvez a közlékeny kor, mely finom szálak ezreivel-millióival szövi a külvilághoz önmagát, és amely egyre azon igyekszik, hogy a lélek minden rezdülését és hangulatát nyilvánossá és azonnali reflexió tárgyává tegye. Átlyuggatott tornyok, elmosott szigetek: lapokra mállott könyvek, meghatározhatatlan szereplőkkel. Toronyban élni börtön, szigeten lakni számkivetettség. Csakhogy a háló is gúzsba köt, a sokaságot a nehézkedés törvénye uralja: mindenki lefelé igazodva él, a súlynak engedelmeskedik; tagjainkban a fáradtság, fülünk idegen hangoktól süket – ilyenkor az egyetlen ismérve a *másképpen*nek, ha valami módon, mindegy is hogyan, de elképzelt vagy megsejtett szellemhez igazodva, egyszóval fölfele kezdünk el élni.

*

Két mesterem van, két tanítóm: a torony és a sziget. Amikor íráshoz fogok, kettejük szavára hallgatok.

A sziget-lét ezt mondja:

„Nem elég! Semmi sem elég! Ne érd be semmivel, ami kevésbé tágas, mint a horizont, és kevésbé zabolátlan, mint a tenger! Kéket, türkizt, tajték-fehéret! Minden oldalról itt ostromol, ablakod alatt zúg, morajlik, surrog a végtelenség! Fehér sóként marja bőrödet, bokád körül játszik a mélység, hűvöse ringat. Minden test, minden csillámlás, minden pezsgés!”

Dennis Jarvis, flickr.com

S a torony ezt:

„Minden szellem, minden mozdulatlan! Elégedj meg, állj rezzenés nélkül, és magadba szállj. Légy szilárd fal, csöndes emelkedés. Ha szellő becéz, ha fürgeteg tépáz, meg se rezdülj: szellő és orkán ugyanaz. Ha nap hevít, ha jég mar beléd, rá se ránts: ez mind csak az idő, mely váltogatja arcait. Odabent, ahol a lépcső íve lágyan fordul önmagába; ahol a homály puha takaró, s ahol a megbonthatatlan csönd lakik – ott az igazi élet, oda tartanak mindenek.”

Kövek és víz: ez a negyedik kép, ami elveszett.

[1] Rilke és Valéry leveleit idézi: Szabó Ede, *Rilke világa*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1979, pp. 9-10.

[2] Jung, Carl Gustav, *Emlékek, álmok, gondolatok*, Európa, Bp., 1997, p. 288.

[3] Mindkét versrészlet: W. B. Yeats: *Vér meg a hold* – Tandori Dezső fordítása (kis módosítással)

[4] *Phaetón-töredékek*, Báthori Csaba fordítása

felső kép | Tim Green, flickr.com